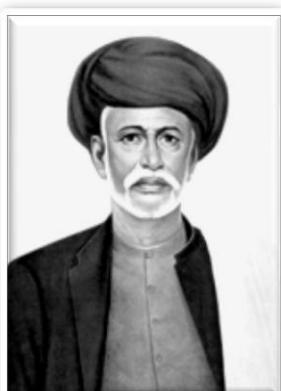
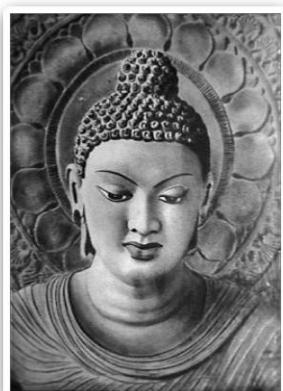

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, नागपूर

बोधीजीविका

विशेषांक २०१४

-संपादक मंडळ-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,
नागपूर

बोधीजीविका

विशेषांक, २०१४

प्रकाशक

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, नागपूर.

आवृत्ति प्रकाशन

०३ ऑक्टोबर २०१४

धम्मचक्र प्रवर्तन दिन

संपादक

बोधीजीविका स्मरणिका मंडळ,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,

नागपूर.

मुख्यपृष्ठ

महेश मानकर, मयुर चिमोटे

०९६२३३८८१०६

आवरण व सजावट

अमित तितरे, सुहास राऊत, रूपम निमगडे

सहयोग राशी : ३०/-

स्मरणिकेत प्रकाशित झालेल्या लेखांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही. स्मरणिका केवळ खाजगी वितरणासाठी.

भारताचे संविधान

प्राक्ताविका

आम्ही भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडवण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस :
सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, शब्दा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;
निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;
आमच्या संविधानसभेत
आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

-आदरांजली-

चळवळीत जिणे जगावे
संदेश आम्हा देऊन गेले,
विनयशीलाने माणूस जोडावे
हेच आम्हास सांगून गेले..

प्रा. डॉ. संजय तांबागडे सर

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेचे माजी अध्यक्ष तथा प्राध्यापक, पाली व प्राकृत विभाग, सवित्रीबाई फुले विद्यापीठ, पुणे, यांना भावपूर्ण आदरांजली.

सर, आपल्या अकाली जाण्याने संघटनेत न भरून निघणारी पोकळी निर्माण झाली आहे. कधीही संकटकाळी आपल्या मित्रांसाठी व समाजबांधवांसाठी धाऊन येणारा, एक उत्कृष्ट शिक्षक, विद्यार्थीप्रिय प्राध्यापक, व परिवर्तनवादी विचार चळवळीचा सच्चा कार्यकर्ता हरपल्याचे नेहमी आम्हास दुःख राहील.

आपल्या कार्याची सतत प्रेरणा मिळावी म्हणून सदर बोधीजीविका अर्पण...!

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेचे संविधान

प्रतिज्ञा

मी विश्वाचा नागरिक आहे
सबंध विश्वाशी माझे बंधु-भगिनीभावाचे नाते आहे
स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व व न्यायाच्या मूल्यांची जपणूक करणाऱ्या
विश्वातील सर्व परंपरांचा मला अभिमान आहे
या परंपरांचा पाईक होण्याची पात्रता
माझ्या अंगी याची म्हणून मी सदैव प्रयत्न करीन
व मानवाच्या दास्यास कारणीभूत असलेल्या सर्व प्रकारच्या
अन्याय, विषमता व अनिष्ट रुढीच्या विरोधात
अविरत संघर्ष करीन
दास्यात स्थितपत पडलेल्या मानवजातीची
मुक्ती करण्यातच माझे सौख्य सामावलेले आहे.

ध्येय :

- स्वातंत्र्य, समता, बंधूता व न्यायाधिष्ठीत समाज निर्मितीची बांधीलकी विद्यार्थ्यांमध्ये रुजवणे व त्यासाठी संघर्ष करणे.
- लोकशाही समाजासाठी प्रबुद्ध नागरिक घडविणे.

उद्देश :

- संघटनेने स्विकारलेल्या ध्येय पूर्तीसाठी समग्र आंबेडकरी विचारधारेचा प्रचार व प्रसार करणे.
- शाळा कॉलेजातील विद्यार्थी संघटीत करणे.
- नव्या युगाला साजेशा प्रागतिक मूल्यांचा शिक्षणात आग्रह धरणे.
- आधुनिक युगातील समस्यांची जाणीव करून देवून विद्यार्थ्यांना सजग बनवणे.
- निरोगी निकोप समाजनिर्मितीसाठी विद्यार्थ्यांला व्यक्तीगत निरोगी चारित्र्यवान बनवणे.
- मुलींमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करून नेतृत्व गुण विकसित करणे. सुरक्षिततेची भावना जोपासणे.
- स्त्री—पुरुष समतेच्या मूल्यांची रुजवणूक प्रबोधन करणे.
- विद्यार्थ्यांची वसतीगृह, शैक्षणिक महागाई, दडपशाही किंवा कोणत्याही प्रकारची दडपवणूक यातून सुटका करणे व त्यासाठी संघर्ष करणे.
- ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासासाठी विशेष प्रयत्न करणे.
- मागासवर्गीय मुलांच्या शिष्यवृत्त्या, तसेच आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत विद्यार्थ्यांच्या सवलती संमतीसाठी संघर्ष करणे.
- समताधिष्ठित समाजनिर्मितीच्या ध्येयाला पोषक असणाऱ्या शिक्षण क्षेत्राबाहेरील पक्ष—संघटना यांच्याशी मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित करणे.
- जबाबदार नागरिक म्हणून योग्य ती राजकीय भूमिका घेण्यास सक्षम बनवणे.
- संघटनेने स्विकारलेली आंबेडकरावादी दृष्टी राज्यशास्त्र, समाजशास्त्र, सौंदर्यशास्त्र, तत्वज्ञान अशा सर्व विद्याशाख्यांशी जोडून विकसीत करण्यासाठी विद्यार्थ्यांला वैचारिकदृष्ट्या सक्षम बनवणे व ज्ञानक्षेत्रातील संघर्ष करणे.
- लोकशाहीवादी, विज्ञाननिष्ट व सर्वकष समतावादी शिक्षणाच्या अंमलबजावणीसाठी संघर्ष करणे.

१५. जातीव्यवस्था, धर्माधता, वर्गव्यवस्था व स्त्री—पुरुष विषमता समुळ नष्ट करण्यासाठी नवप्रबोधनाची मोहीम सातत्याने राबवणे त्यासाठी शिंबिरे, चर्चासत्र, अभ्यासमंडळ पत्रिका चालविणे.
१६. विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक चारित्र्य वृद्धीसाठी प्रयत्न करणे.
१७. जातीव्यवस्थेमुळे उच्च जातींपेक्षा पाठीमागे राहिलेल्या दलित आदिवासी व इतर मागासवर्गीय विद्यार्थी—विद्यार्थीनींचे शिक्षण संरथांमधील प्रवेश शिष्यवृत्ती वाढ, वसतीगृह प्रवेश व वसतीगृहातील सोयी इ. प्रश्नांसाठी संघर्ष करणे.
१८. ग्रामीण आणि आर्थिकदृष्ट्या गरीब विद्यार्थी—विद्यार्थीनींना सोयी—मदत मिळवून देण्याचा प्रयत्न करणे.
१९. सर्व विद्यार्थी—विद्यार्थीनींना महाविद्यालयीन स्तरापर्यंतचे शिक्षण मोफत आणि शैक्षणिक साहित्य स्वस्त मिळाव्यात यासाठी संघर्ष करणे.
२०. विद्यार्थीनींच्या शैक्षणिक अडचणी नष्ट करण्यासाठी त्यांचे आरक्षण भरले जाईल यासाठी संघर्ष करणे.
२१. विद्यार्थीनींच्या व महिलांच्या असहायतेचा फायदा घेणारे व त्यांच्याशी तुच्छतेने व्यवहार करणाऱ्या विरुद्ध संघर्ष करणे व स्त्रियांना सन्मानाने व समानतेने समाजात राहता यावे यासाठी प्रयत्नशील राहणे.
२२. समाजातील विद्यार्थी—विद्यार्थीनींमधील धार्मिक संघर्ष व ताणतणाव नष्ट करण्याचा प्रयत्न करणे. त्याचबरोबर देशात होत असलेल्या धार्मिक व जातजमातीय अन्याय अत्याचारांच्या विरोधात विधायक आंदोलन करणे.
२३. शैक्षणिक क्षेत्रातील व समाजातील भ्रष्टाचारविरोधी संघर्ष करणे, नवसाम्राज्यवादी आर्थिक धोरण व नवे आर्थिक धोरण दलित, आदीवासी व ओबीरी जनतेलाच आर्थिक घातक असल्याने व त्यामुळे देशाचे सार्वभौमत्व धोक्यात आले असल्याने या संकटापासून देशास वाचवण्यासाठी संघर्ष करणे.
२४. नैसर्गिक संकट, परदेशी आकमण, दंगल इ. परिस्थितीत मदतकार्य करणे.
२५. जातीव्यवस्था, धर्माधता, वर्गव्यवस्था व स्त्री—पुरुष विषमता विरोधी संघर्ष करणाऱ्या देशातील इतर लोकशाहीवादी व पुरागामी विद्यार्थी संघटनांबरोबर मैत्रीचे संबंध प्रस्थापित करणे व विशिष्ट प्रश्न व मागण्यासाठी संयुक्त कृती करण्याची तयारी ठेवणे.
२६. आपल्या दैनंदिन मागण्या व व्यापक उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी जातीव्यवस्था, धर्माधता, वर्गव्यवस्था व स्त्री—पुरुष विषमता विरोधी संघर्ष करणाऱ्या देशातील सर्व लोकशाहीवादी शक्तींचा, जनचळवळींचा पाठिंबा व मदत मिळविण्याचा प्रयत्न करणे व अशा शक्तींनी केलेल्या जनचळवळींना पाठींवा व मदत देणे.
२७. युद्धविरोधी जागतिक शांतता, पर्यावरण व सर्वकष समानताविषित जागतिक समता निर्माण करण्यासाठी संघर्ष करणाऱ्या सर्व पुरोगामी लोकशाहीवादी शक्तींशी सदैव सक्रीय सहानुभूतीचे व भ्रातृभावाचे नाते जोडणे आणि त्यांना मदत व पाठिंबा देणे.
२८. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर नोकरी वा व्यवसायाची हमी मिळावी अन्यथा नोकरी व्यवसाय मिळेपर्यंत बेरोजगार भत्ता मिळावा यासाठी संघर्ष करणे.

वि. सू : संघटनेचे नाव कोणासही कोठेही रजिस्टर करता येणार नाही.

संघटनेचे ब्रीदवाक्य : शिका – संघर्ष करा – संघटीत क्वा

संघटनेचा झोडा : आकार—रुंदीच्या सव्वापट
रंग — पांढरा, निळा
चिन्ह — अशोक चक्र
पुस्तकाच्या पानावर मध्ये पेन

सभासदत्व :

१. वयाची १६ वर्ष पूर्ण असणारा, शाळा कॉलेज, विद्यापीठातील अधिकृत शिक्षण घेत असलेल्या, कोणत्याही विद्यार्थ्यास ज्याला संघटनेची ध्येय धोरणे मान्य आहेत त्यास संघटनेचा सभासद होता येईल.
२. वार्षिक वर्गांनी न दिल्यास, शैक्षणिक कार्यकाल समाप्तीनंतर, संघटनेच्या ध्येयधोरणाशी विसंगत वर्तनानंतर आर्थिक, नैतिक कोणत्याही प्रकारचा भ्रष्टाचार संघटनेच्या कार्यात अडथळे आणल्यास सभासदत्व रद्द होईल.

सभासदत्व - सभासदांचे अधिकार व कर्तव्ये :

१. प्रत्येक सभासदास आपला प्रतिनिधी निवडण्याचा स्वतः निवडून येण्याचा व आपल्या युनिटच्या कार्यकारणीसमोर——संघटनेच्या मेळाव्यात वा अधिवेशनात आपले मत व्यक्त करण्याचा अधिकार राहील.
२. सभासदांना राजीनामा देण्याचा अधिकार राहील.
३. सर्व सभासदांना (अखिल भारतीय) अधिवेशनात मान्य झालेला कार्यक्रम राबविण्याची जबाबदारी घ्यावी लागेल. त्याचप्रमाणे प्रत्येक सभासदाला—— संघटनेची उद्दिष्ट्ये व कार्यक्रमाचा प्रचार-प्रसार करावा लागेल. प्रत्येक सभासदास—— संघटनेचे मुख्यपत्र नियमित वाचून त्याची प्रसिद्धी व विकीची जबाबदारी घ्यावी लागेल.

शिस्तभंगाची कारवाई :

१. संघटनेचे ध्येय, कार्यक्रम व घटना यांच्या महत्वाच्या नियमांचा भंग करणाऱ्या सभासदांवर शिस्तभंगाची कारवाई केली जाईल.
२. चुकलेल्या सभासदांवर शिस्तभंगाची कारवाई करण्याआधी आत्मटिका करण्याची संधी दिली जाईल. अशा आत्मटिकेचा उद्देश चुकीची दुरुस्ती करण्यास संधी मिळेल व चुकांची पुनरावृत्ती टाळणे हा राहील.
३. इशारा संघटनांतर्गत किंवा जाहीर निर्भत्सना, पदच्युती, निलंबन व हकालपट्टी (निष्कासन) असा शिस्तभंगाच्या कारवाईचा क्रम असेल.
४. शिस्तभंगाची कारवाई स्थानिक कमिटी करू शकेल.
५. ज्या सभासदावर शिस्तभंगाची कारवाई केली गेली असेल त्याला आपल्या वर्तनाचा खुलासा करण्याचा हक्क आहे.
६. एखाद्या सभासदाला संघटनेतून काढून टाकले गेल्यास तो निर्णय त्या कमिटीच्या वरिष्ठ कमिटीने मंजूर केला पाहिजे. वरिष्ठ कमिटीकडे व अखेरीस मध्यवर्ती कार्यकारिणीकडे त्या निर्णयाविरुद्ध अपील करण्याचा हक्क निलंबीत वा निष्कासित सदस्यास आहे.

संघटनेची रचना :

१. अधिवेशन
२. कार्यकारिणी
३. राज्य, विभाग, जिल्हा, शहर, तालुका व संस्था पातळीवर संघटनेची रचना केली जाईल. संस्था हे संघटनेचे युनिट असेल.

अधिवेशन : अधिकार व कार्ये :

१. अधिवेशन हे सर्वश्रेष्ठ असेल.
२. राज्य व प्रदेश (विभाग) अधिवेशन दोन ते तीन वर्षांत एकदा भरेल.
३. जिल्हा अधिवेशन एका वर्षात एकदा.
४. शहर तालुका अधिवेशन (सर्वसाधारण सभा) सहा महिन्यात.
५. युनिट-अधिवेशन (सर्वसाधारण सभा) ३ महिन्यातून एकदा.
६. अधिवेशनाचे विषय व संचलन पद्धती याबाबतचा अंतिम निर्णय अधिवेशनच स्वतः घेईल. त्याचप्रमाणे अधिवेशनाची सूत्रधार समिती व अध्यक्ष मंडळ यांचीही निवड केली जाईल.
७. अधिवेशनासाठी विषय व संचलन पद्धती याबद्दल सभासदांस सूचना करायच्या असल्यास एक महिना अगोदर त्या कार्यकारिणीकडे पाठवाव्यात व कार्यकारिणीत सूचना करावयाच्या असल्यास एक महिना आधी त्या विचारार्थ सर्व युनिटकडे पाठवाव्यात.
८. मधल्या काळासाठी कार्याचा आढावा घेवून अधिवेशन पुढील काळासाठी कार्यक्रम ठरवील.
९. जमा-खर्च अधिवेशनापुढे सादर केला जाईल.
१०. कार्यकारिणीच्या सदस्यसंख्येची निश्चितता व तिची निवड अधिवेशनच करील.
११. निवडणुकीत जर मतभेद झाले असेल तर गुप्त मतदानाने व प्रमाणात्मक प्रतिनिधीत्व पद्धतीने कार्यकारिणीची निवड केली जाईल.

कार्यकारिणी :

१. दोन अधिवेशनाच्या मध्यंतरीच्या काळात कार्यकारिणी सर्वश्रेष्ठ राहील.
२. अधिवेशनाच्या निर्णयाच्या अंमलबजावणीचे काम कार्यकारिणी करेल.
३. कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी कार्यकारिणी घटनेशी सुसंगत असे नियम करेल.
४. कार्यकारिणीच्या सर्व सभासदांना १५ दिवस आधी सूचना द्यावी लागेल. कार्यकारिणीच्या १—३ सभासदांनी आग्रह धरल्यास २ महिन्याच्या आत बैठक बोलवावी लागेल. बैठकीत निम्म्या अथवा अधिक सदस्य हजर असल्यास बैठकीचे निर्णय निर्णयक ठरतील.
५. कार्यकारिणीवरील जागा रिकामी झाल्यास ती भरण्याचा अधिकार कार्यकारिणीस राहील.
६. कार्यकारिणी सदस्यांना दरवर्षी फी म्हणून रु. ५ भरावे लागतील पण कालानुरूप बदल करण्याचा अधिकार अधिवेशनाला असेल.
७. कार्यवाहीसाठी कार्यकारिणी निरनिराळ्या उपसमित्या स्थापन करू शकते.
८. कार्यकारिणी आपल्या निवडीनंतर १ अध्यक्ष, १ सरचिटणीस, १ खजिनदार व २ ते ३ तेवढे संघटक व योग्य त्या संख्येनुसार उपाध्यक्ष निवडील. अध्यक्ष, सरचिटणीस व खजिनदार हिशोबास जबाबदार राहतील.
९. संघटनेच्या मुख्यपत्रासाठी कार्यकारिणी एक संपादकीय मंडळ नेमतील.
१०. कार्यकारिणीच्या बैठकीत अध्यक्ष असतील, त्याच्या गैरहजेरीत सरचिटणीस अध्यक्षपदी राहतील.
११. कार्यकारिणीच्या निर्णयानुसार अधिवेशन भरविले जाईल.
१२. कार्यकारिणीच्या कोणत्याही सदस्याने अथवा पदाधिकाऱ्याने गैरवर्तन किंवा संघटनेविरुद्ध कार्य केले तर त्याला काढून टाकण्याचा अधिकार कार्यकारिणीकडे राहील.

इतर विद्यार्थी संघटनांची संलग्नता :

१. विशिष्ट प्रांत विभागात किंवा शैक्षणिक संस्थात कार्यरत असलेल्या कोणत्याही संघटनेला जर संघटनेची ध्येय, उद्दिष्ट्ये व घटना, मान्य असेल तर आणि तिच्या पाठीशी किमान विद्यार्थी संख्या असेल तर त्या संघटनेला संघटना संलग्नता देईल.
२. घटनेशी संलग्नता झालेल्या सर्व विद्यार्थी संघटनांना आपल्या संभासदांकडून वार्षिक सभासद फी म्हणून रु. १० द्यावी लागेल आणि त्यातून दर सभासदामागे रु. २ संलग्नता फी म्हणून.....संघटनेस द्यावी लागेल. यात कालानुरूप बदल करण्याचा अधिकार अधिवेशनाला राहील.
३. संघटनेच्या हिताशी मेळ नसलेली कृती केल्याबद्दल अथवा संघटनेची ध्येय, उद्दिष्ट्ये यांना विरोधी कृती केल्याबद्दल मध्यवर्ती कार्यकारिणी कोणत्याही संलग्न घटकाची संलग्नता रद्द करू शकते. या घटकांना मध्यवर्ती कार्यकारिणीकडे अपील करण्याचा हक्क आहे. एखाद्या घटकाची संलग्नता रद्द करण्याचा निर्णय नंतर होणाऱ्या वार्षिक अधिवेशनासमोर ठेवावा लागेल.

घटनादुरुस्ती :

१. घटनेत बदल किंवा दुरुस्ती (राष्ट्रीय) अधिवेशनच करू शकते.
२. कोणताही सदस्य घटना दुरुस्ती सूचवू इच्छित असल्यास त्या दुरुस्तीची सूचना त्याला अधिवेशनाच्या एक महिन्या आधी राष्ट्रीय (राज्य) कार्यकारिणीकडे पाठवावी लागेल.
३. कार्यकारिणी स्वतः दुरुस्ती सूचवू इच्छित असल्यास तिला त्या सूचना सर्व घटकांना अधिवेशनाच्या १ महिना आधी पाठवाव्या लागतील.
४. घटनेत सुचविलेल्या दुरुस्त्या अधिवेशनाला हजर असलेल्या एकूण प्रतिनिधीच्या २—३ एवढ्या संख्येने मंजूर करणे आवश्यक आहे.

प्रकाशक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,
 रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर.

अंतरंग...

संविधानाची प्रास्ताविका	०३
संघटनेचे संविधान	०४
संपादकीय लेख	९०
अध्यक्षीय मनोगत	९२
बहिष्कृत भारताचे स्वातंत्र्यरूप : धम्मक्रांती	डॉ. शैलेंद्र लेंडे ९४
आंबेडकरवादी युवा-व्यवस्था परिवर्तनाची महाशक्ती	ॲड. डॉ. रमेश शंभरकर ९६
याला काय म्हणावे?	मिळींद किर्ती ९९
Dalit Youth, Opportunities and the Question of Livelihood	Dr. Vikas Jambhulkar २२
बुद्ध-फुले-आंबेडकरी चळवळ गतिमान करण्यासाठी युवकांचे योगदान व आव्हाने	डॉ. भूषण रामटेके २६
भारतातील चैत्य निर्मितीचा आरंभ व विकास	डॉ. प्रियदर्शी खोब्रागडे २८
या धम्मराज्य निर्माण करूया!	सुषमा पाखरे ३१
विद्यार्थ्यांनो पुळा जागृत क्हा! सतत जागृत रहा!	प्रताप वाघमारे ३४
क्या डॉ. बाबासाहब अम्बेडकर केवल दलितों के मसीहा थे?	सुमेध गावंडे ३७
दीक्षाभूमी : पथदर्शक युवा पीढीची	डॉ. राहुल कांबळे ३८
नवतरुणांनो आम्ही कुठे आहोत?	देवेश गोंडाणे ४१
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जाती निर्मूलनासंबंधीचे विचार	अमित अ. झापाटे ४३
आम्ही शिक्षण घेतलेले मूर्ख तर नाही ना?	सुहास गीता नामदेव ४८
आता तरी तर्क करा—नाहीतर मेंदूसुळा उरणार नाही..!	संदीप सूर्यवंशी ५१
Earliest Cultural Globalization: A Study Through Buddha's Political Thoughts And Theories	Ashwaveer Gajbhiye ५५
बौद्ध धम्म मे दान संकल्पना	सुबोध गोरले ५८
प्राचिन विदर्भ में प्राप्त व्यापार एंव व्यापारी मार्गों पर बौद्ध	
धर्म का प्रभाव	शशीकांत गजभिये ६०
कालचे सारे मुके आज बोलू लागले	वज्रासन ६५
वृद्धाश्रम (कविता)	श्रद्धा देशपांडे ७०
निळे पाखरं (कविता)	सुगीर ७०
सच्चाई मनुष्य की	आशिष सरजारे ७१
धम्म - दुःख मुक्तीचा मार्ग	प्रतिक बनकर ७१
माझी माय रमाई (कविता)	रूपाली तलके ७२
वो दिन ज्यादा दूर नही (कविता)	आराधना शर्मा ७२
जाहिराती ७३

संपादकीय...

तरुणंच क्रांती करू शकतात. पण तो तरुणपणा विचारात असावा लागतो. तो असला की मग ऐंशी वर्षाचा म्हाताराही रस्त्यावर उतरून आंदोलन करताना आम्ही पाहिलेलं आहे. आणि नसला की ऐन विशीतला तरुणंची नैराशेच्या गर्तेत खितपत पडून जीवन अनुभवतांना दिसतो आहे. अलीकडील पश्चिम आशियाई राष्ट्रांमध्ये **Arab Spring** नावाने झालेली **Tahrir Square** किंवा **Jasmine Revolution** यात तरुणांचा प्रचंड सहभाग होता. परंतु लोकशाहीची मूळ्ये पूर्णपणे न समजल्यामूळे मानवी कल्याणाच्या व सर्वसमावेशकतेचा विचार नसल्यामूळे त्या क्रांत्या फसलेल्या आज आपणाला दिसत आहेत. याऊलट आंबेडकरी चळवळही धर्मविरहीत, विज्ञानवादी, सद्विवेकबुद्धीच्या आधारित समता निर्माण करणारी मानव कल्याणाची चळवळ आहे. यात तरुणांचा सहभाग वाढला तर सामाजिक क्रांती अटळ आहे.

आज बाबासाहेबांच्या नावावर चालणाऱ्या हजारो राजकीय व सामाजिक संघटना आहेत पण त्यात तरुणांचा पाहिजे तसा सहभाग दिसत नाही व विद्यार्थी संघटना तर नाहीच नाही. अशा परिस्थितीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेचे विद्यार्थी म्हणून आम्ही जेव्हा काम करीत आहेत तेव्हा आम्हाला सर्व बाजूंनी भक्कम असा प्रतिसाद समाजाकडून, विद्यार्थ्यांकडून व तरुणांकडून मिळते आहे आणि म्हणूनच आता आमची जबाबदारी अधिक वाढली आहे असे आम्ही समजतो.

प्रतिक्रांतीच्या माध्यमातून अज्ञान व विषमता पसरविण्याचे कार्य युद्ध पातळीवर चालू आहे. अशाही परिस्थितीत क्रांतीची चक्रे गतीमान करण्यासाठी आम्ही तरुण विशेषत: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेचे तरुण तत्पर आहोत. हे ज्ञान प्रसाराचं काम आम्हाला सतत न थकता करावं लागणार आहे. या वंचीत समाजाकडून कसलीही अपेक्षा न ठेवता आम्ही या समाजाचे काही देणे लागतो तेव्हा स्वतःच्या पायावर उभं राहून या समाजासाठीही झाटावे लागणार असल्याचं भान आम्हाला आहे आणि म्हणून कसलीही प्रसिद्धीची व तात्कालीक काहीतरी मिळविण्याची घाई न करता आज जर आम्ही निरंतर काम करत असू तर याचे परिणाम आम्हाला येणाऱ्या पुढील काळात नक्कीच दिसतील. कारण अहिंसेची चळवळ हळूहळू समाजात रूजते व ती अनंत काळ समाजात टिकून राहते. या चळवळीत विचार हे अणुबॉम्ब तर पुस्तक व पेन हे बंदुका व तोफांसारखे काम करत असतात यांवर आमचा विश्वास आहे.

सिद्धार्थ गौतमाला जेव्हा ज्ञान प्राप्ती झाली तेव्हापासून ते बुद्ध म्हणून ओळखल्या जाऊ लागले. ज्ञान म्हणजेच बुद्ध व बुद्ध म्हणजेच ज्ञान. याच ज्ञानाच्या क्रांतीचा वसा पुढे बाबासाहेबांनी चालविला. कोलंबीया विद्यापीठाने प्रकाशीत केलेल्या यादित जगातील आजवर झालेल्या दहा विद्वानांमध्ये त्यांचे मानाचे स्थान आहे. आज त्यांचा महान विद्वान, कायदेपंडीत, उच्च कोटीचे समाजशास्त्रज्ञ, अर्थतज्ज व मानवी जीवनाच्या कल्याणाचा विचार साधणारा प्रज्ञावंत म्हणून जगात

सन्मान केला जातो. आज त्यांच्या लिखाणाला जागतिक स्तरावर सर्वात जास्त मागणी आहे. एवढेच नव्हे तर दक्षिण आफ्रिकेचे माजी राष्ट्राध्यक्ष नेल्सन मंडेला यांनी “**Dr. Babasaheb Ambedkar Writings and Speeches**” चे सर्व खंड दक्षिण आफ्रिकेतील सर्व शासकीय ग्रंथालयात अनिवार्य केलेली आहेत, यावरून बाबासाहेबांच्या मानवी कल्याणाच्या विचारांची जागतिक प्रचीती दिसून येते.

आमच्याकडे आर्थिक व राजकीय ताकद फार कमी आहे. तेव्हा या विचारांच्या ज्ञानाची ताकद हेच आमचे सामर्थ्य आहे हे तरुणांनी लक्षात घ्यावे. कारण याच विचाराला दूषीत करून आपल्या परीने अर्थ लावून त्याला एका विकृत स्वरूपात मांडण्याचा प्रयत्न जागतिक स्तरावर मोठ्या प्रमाणात होतांना दिसत आहे. अरुंधती रँय यांनी बाबासाहेबांच्या “**Annihilation of Caste**” या ग्रंथावर **Annotation** लिहीले आहे. अरुण शौरी यांनी बाबासाहेबांच्या राष्ट्रभक्तीवर शंका व्यक्त करून आपली वैचारिक दिवाळखोरी दाखविलेली आहे. कधी बुद्धाची तुलना गांधीसोबत करून गांधीला बुद्धांच्या बरोबर दाखविण्याचे शहाणपण केले जाते. अर्थात वेळोवेळी जेव्हा असे प्रयत्न झाले तेव्हा **Ambedkarite Intellecuals** नी त्यांना त्याच तोडीची उत्तरे देऊन त्यांची दमघाक केलेली आहे. इतिहासातही असे अनेक प्रयत्न झालेले आहेत व येणाऱ्या काळात ते अधिक तीव्रतेने होणार नाहीत याची कुणीही शाश्वती देऊ शकणार नाही. तेव्हा या आव्हानाला समोर जाण्यासाठी आम्हालाही आंतरराष्ट्रीय घडामोडीशी नाळ जोडावी लागेल. अवांतर वाचन करून उच्च दर्जाच लिखाण करावे लागेल. इतर भाषा विशेषत: इंग्रजी भाषेवर प्रभूत्व मिळवून, आम्हाला ग्लोबल होवून या सांस्कृतिक संघर्षात उतरल्याशिवाय तरणोपाय नाही अशी आमची भूमिका आहे.

याच अनुषंगाने नव्या पिढीमध्ये विचारांची चेतना निर्माण व्हावी, त्यांनी या दिशेने वाटचाल करावी यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना प्रयत्नशील आहे. याचाच एक भाग म्हणून आम्ही मागच्या वर्षी “बोधीजीविका” या वार्षिकांकाची प्रथमावृत्ती काढली होती. त्याला प्रचंड प्रतिसादही मिळाला. त्यात आम्ही सुप्रसिद्ध लेखकांच्या लेखांचा समावेश केला होता.

दुसऱ्या आवृत्तीत तरुण व जे प्रभावी लिखाण करू शकतात पण समाजात फार परिचीत नाहीत अशा विचारवंतांना तथा नव्यानेचे लिखाण करणाऱ्यांना आम्ही प्राधान्य देत आहोत. या कामासाठी संघटनेचे अध्यक्ष, पदाधिकारी व संपादकीय मंडळाचे सर्व विद्यार्थी यांचा फार मोलाचा वाटा आहे. अर्थात हे टिम वर्क असल्यामुळे याचे सर्व श्रेय संघटनेत काम करणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांना जाते. चुकाविरहीत बोधीजीविका निर्माण करण्याचा आम्ही प्रयत्न केला.

त्या असतीलच तर निर्दर्शनास आणून द्याव्या आपल्या प्रतिक्रियांच्या प्रतिक्षेत...
सर्वांना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना...

संपादकीय मंडळ

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,
नागपूर

अध्यक्षीय मनोगत...

मानवी जीवनाला मर्म दृष्टी देणारे तत्वज्ञान तत्व चिंतनाच्या माध्यमातून स्फुरते व प्रत्येकाच्या जीवनाची जडणघडण ही तत्कालीन सामाजिक, सांस्कृतीक संबंधातून विद्यार्थी मनात रुजते हे चांगले वाईट संस्कार स्वविकातून आत्मकेंद्रीत होत असतांना १४ एप्रील १९८१ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेचा उदय झाला.

या संघटनेच्या मागील काही कार्याचा विचार केल्यास आपणास असे दिसून येते की, ही संघटना एका विशिष्ट घटकातील, पंथातील विद्यार्थ्यांसाठी नसून एक सर्वसमावेशक विश्वव्यापी विद्यार्थ्यांच्या हितासाठी आणि अधिकारासाठी लढणारी असल्याचे जाणवते. विद्यार्थी म्हटले की परिवर्तनवादी, विज्ञानवादी, इहवादी व मानवी जीवनाची नव्याने निर्मिती करू इच्छीणारी निष्ठावंत पिढी या संघटनेशी स्वतःची नाड जुळवून ठेवत असतांना असे दिसून येते की येथिल प्रत्येक विद्यार्थी हा वैज्ञानिक परिवर्तनवादी आहे.

विज्ञानवादी आधुनिक युगामध्ये वावरणारा आजचा विद्यार्थी पिसाळलेल्या तृष्णेच्या थरामध्ये हताश झालेला असतांना त्या तृष्णेचा सपशेल पराभव करण्याचा निर्धार व्यक्तिगत पातळीवर न करता आम्ही संघटनात्मक पातळीवर करीत आहोत. हे आव्हान भावनेच्या भरात नाही, उत्साहाच्या भरात नाही तर अत्यंत गंभीरपणे व प्रामाणिकपणे पूर्ण करण्यासाठी आम्ही विश्व पातळीवर सुसंघटीत होवून ते पूर्ण करण्याचा सदैव प्रयत्न करित आहोत. हे आव्हान या युवा पिढीसमोर लहान नाही, सोपे नाही व कठिण सुध्दा नाही. हे आव्हान पूर्ण करण्यासाठी असणारे धैर्य, मानवतावादी विचार करणाऱ्या महामानवाच्या प्रेरणेतून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेने घेतले आहे. नैतीकता असणारा राज्यकर्ता हा कल्याणकारी समाजाची नवनिर्मिती करू शकतो, त्या करिता समाजकल्याणाची बुद्धी असणारे तत्वज्ञ राज्यकर्ते कसे तयार होतील याकडे सुध्दा आम्ही सातत्याने लक्ष केंद्रीत करतो. सामुहिक आचारसंहितेचे काटेकोर पालन करणारे व्यक्ती समाजनिष्ठ अधिष्ठाने, न्यायाची तात्वीक अधिष्ठाने विद्यार्थी दशेत रुजविण्याचे कार्यही संघटना ३३ वर्षपासून करीत आहे याचा मला अत्यंत आनंद होत आहे.

या संघटनेचा अध्यक्ष म्हणून अधिकाधिक लोकांचे अधिकाधिक सुख ह्या संकल्पनेप्रमाने अधिकाधिक विद्यार्थ्यांचा अधिकाधिक विकास ही संकल्पना रुजविण्याकडे मी प्रामुख्याने लक्ष

देत आहे, कारण परिवर्तनाप्रमाणेच विद्यार्थी जेव्हा शैक्षणिकटूष्ट्या विचार करतो तेव्हा मात्र शैक्षणिक मार्केट स्ट्रेटेजी काय हे विद्यार्थ्यांना समजावून देण्याचे कार्य हे संघटनेचे आहे असे मला वाटते. विचार कशासाठी करतो? त्या विचाराचे ध्येय काय? हा विचार कोणाच्या, कशाच्या, शोषक पराभवासाठी करतो? या सर्व प्रश्नांचे स्वच्छ स्पष्टीकरण मनात नसतील तर विद्यार्थ्यांचे अमानुषीकरण होईल व त्यांच्या स्वभविहीनतेचा बळी जाईल व असे होऊ नये म्हणून ही संघटना विशेषत्वाने आजपासून तरी पुढे वर्षानुवर्षे लक्ष देईल याची मी खात्री देतो.

पिसाळलेल्या तृष्णेमुळे जन्माला येणारी भांडणे, मानवी जीवनाला कधी ही सुखाने जगू देणार नाही हे बुद्धाने जगाच्या पाठीवर प्रथम ओळखले व त्यांनी संपूर्ण मानवी जीवनाच्या कल्याणासाठी तृष्णा निर्मुलनतेचा महाप्रकल्प आरंभला ज्याला आज बुद्धाचे तत्वज्ञान संबोधले जाते. आज या जगाला शांतीची गरज आहे. व ते शांतीचे तत्वज्ञान म्हणजे मानवी मनातील मानवी जीवनाला विघातक ठरणाऱ्या गोष्टींचे निर्मूलन करण्याचा वारसा होय.

शैक्षणिक क्रांती करून शिक्षण आणि तत्वज्ञान यांचा, व्यक्तीमत्व विकासाशी, समाजपरिवर्तन साधण्यासाठी, प्रज्ञावंत विद्यार्थी निर्माण झाले पाहिजेत आणि त्यांनी अनेकविध समस्यांचा मर्मदृष्टीयूक्त अभ्यास करून समाजाला नवप्रगतीच्या दिशा देण्याचे कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना सदैव करण्यास कठिबध्द राहील. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना नागपूर यांचेकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या हार्दिक मंगलकामना!

धन्यवाद.....

प्रमोद कुमार

अध्यक्ष (२०१४-१५)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,
नागपूर.

डॉ. शैलेंद्र लेंडे

स्नातकोत्तर मराठी विभाग

रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ

संपर्क : ८१४९३१२१३४

बहिष्कृत भारताचे स्वातंत्र्यरूप : धम्मक्रांती

आधुनिक भारताच्या इतिहासातील एक श्रेष्ठतम क्रांती या नात्याने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या धम्मक्रांतीचा उल्लेख करावा लागतो. १४ ऑक्टोबर १९५६ या दिवशी त्यांनी हिंदू धर्मातून सीमोल्लंघन केले आणि बौद्ध धम्माची दिक्षा घेतली. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरानी बौद्ध धम्माची घेतलेली दिक्षा ही व्यैयक्तीक स्वरूपाची नव्हती तर संपूर्ण दलीत अस्पृश्य समाजाला बौद्ध धम्माच्या विशाल छत्रछायेखाली आणणारी होती.बाबासाहेबांनी हिंदू धर्माचा केलेला त्याग हा देखील वैयक्तिक व खाजगी कारणाकरीता नव्हता, तर त्यामागे दलीत वंचीत समाजसमूहाच्या शोषणमुक्तीची भूमी होती. १९५६ मधील त्यांनी सामुहीकपणे केलेले हिंदू धर्मातंर आणि सामूहीक बौद्ध धम्मस्वीकार ही घटना म्हणूनच संपूर्ण भारतवर्षातील क्रांतीकारक घटना ठरते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या लाखो अनुयायांसह बौद्ध धम्माचा केलेला स्विकार ही आधुनिक भारताच्या इतिहासातील एक अनन्यसाधारण आणि अवर्णनीय घटनाकृती ठरते. या घटनाकृतीला बहुविध परिमाणे आणि विविधांगी पैलू आहेत. या परीमाणांना व पैलूंना ऐतिहासिक मूल्य आहे. मागील हजारे वर्षाच्या कालखंडामध्ये या देशातील अस्पृश्य वर्गाला दैन्य, दुःख, दारिद्र्य, वेदना, वंचना आणि यातना यांच्याशिवाय दुसरे काहीच मिळाले नव्हते. अशा अभावग्रस्त, धर्मग्रस्त, परंपराग्रस्त व विषमताग्रस्त अस्पृश्य समाजबांधवाकरिता मुक्तीचा पहिला श्वास आणि नवजीवन जगण्याचा नवा विश्वास डॉ. बाबासाहेबांच्या बौद्ध धम्मस्वीकारामुळे मिळाला. बाबासाहेबांच्या ह्या धम्मस्वीकारामुळे अनेक शतकांपासून पशुवत गुलामीचे जीवन जगणाऱ्या अस्पृश्यांच्या जीवनाला नवा अन्वयार्थ प्राप्त झाला. दलित शोषितांच्या तनामनातील सामाजिक आणि मानसिक दास्याच्या श्रृंखला या धर्मातरामुळे गळून पडल्या आणि त्यांच्या जीवित्वाला शोषणमुक्तीचे नवे संदर्भ प्राप्त झाले.

१४ ऑक्टोबरला नागपूर येथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केलेला सामुहिक पातळीवरील बौद्ध धम्म स्वीकार आधुनिक भारतातील श्रेष्ठतम क्रांती होय. १५ ऑगस्ट १९४७ ला प्राप्त झालेल्या भारतीय स्वातंत्र्याप्रमाणेच १४ ऑक्टोबर १९५६ च्या धम्मस्वीकारालाही समग्र क्रांतीचे आशयद्रव्य प्राप्त झाले आहे. बाबासाहेबांनी केलेला धम्मस्वीकार ही धम्मक्रांतीच होय. १९४७ ला देशाला जे स्वातंत्र्य प्राप्त झाले; ते उच्चभू, उच्चवर्णीय व स्पृश्य भारतापूरते मर्यादित होते. या अर्थाने ते अर्धस्वातंत्र्यच होते. भारतामधील 'बहिष्कृत भारता' करिता हे स्वातंत्र्य मृगजळाप्रमाणेच होते. या पाश्वर्भूमीवर १९५६ मधील बाबासाहेबांचा धम्मस्विकार ही 'बहिष्कृत भारताकरिता खरीखुरी स्वातंत्र्याची कृती ठरली. ही धम्मक्रांती म्हणजे समग्र भारतवर्षाचे पूर्ण स्वातंत्र्य होय. म्हणूनच

बाबासाहेबांचा धम्मस्विकार ही आधुनिक भारताच्याच नक्हे तर भारताच्या समग्र इतिहासातील अत्यंत क्रांतीकारक घटना ठरते. या क्रांतीची नाळ थेट अडीच हजार वर्षांपूर्वीच्या तथागत गौतम बुद्धाच्या धम्मक्रांतीशी जुळणारी आहे.

अडीच हजार वर्षांपूर्वी तथागत गौतम बुद्धाने कर्मकांडांवर व उच्चनीचतेवर आधारीत असलेल्या वैदिक धर्माशी संघर्ष करून बौद्ध धम्माची स्थापना केली होती. बौद्ध धम्माच्या रूपातून त्यांनी तत्कालीन विषमतेला व वर्णश्रेष्ठत्वाला नकार दिला होता आणि ऐहिक जीवनाला विकसित करणाऱ्या बौद्ध धम्माची निर्मिती केली होती. तथागत गौतमाच्या अशा समतावादी बौद्ध धम्माचे पुनरुज्जीवन बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले. बौद्ध धम्माचे हे पुनरुज्जीवन खन्या अर्थाने नवसर्जन होते. बाबासाहेबांच्या ह्या नवसर्जनाने परिवर्तनाचे निर्दर्शक असणारे धम्मचक्र पुन्हा एकदा गतिमान झाले. ते केवळ गतिमान झाले असे नाही तर नवबौद्ध बांधवांना ते सतत गतिशील करीत राहिले आहे. बाबासाहेबांनी केलेली ही धम्मक्रांती म्हणूनच संपूर्ण भारताच्या इतिहासाला कलाटणी देणारी प्रक्रिया ठरते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर केलेल्या धम्मक्रांतीमुळे पूर्वीच्या पूर्वास्पृश्य व आजच्या नवबौद्ध समाजामध्ये आमूलाग्र स्वरूपाचे परिवर्तन घडले. यापूर्वी कधीही प्राप्त न झालेल्या मुक्ततेचा व स्वातंत्र्याचा अनुभव या समाजाला ह्या धम्मस्वीकारामुळे घेता आला. मुक्तीचे केवळ स्वप्नच पाहू शकणाऱ्या या वंचित वर्गाकरिता बाबासाहेबांनी बौद्ध धम्माचा मुक्तीपथ तर दिलाच, पण त्याचबरोबर त्यांच्या उड्डानाकरिता निळे गगनांगण उपलब्ध करून दिले. त्यांच्या खूरटलेल्या व अस्तित्वहीन पंखांना बळही दिले आणि नवतेजाने गगणभराऱ्या घेण्याची जिद्ही त्यांनी प्राप्त करून दिली. ह्या धम्मक्रांतीच्या रूपातून बाबासाहेबांनी नवबौद्ध समाजबांधवांच्या जीवनात आणलेल्या स्वातंत्र्याचा प्रकाश हा कल्पनातीत व शब्दातीत स्वरूपाचा आहे.

१५ ऑगस्ट १९४७ च्या भारतीय स्वातंत्र्याने दलित-वंचीत समाजाकरिता स्वातंत्र्याच्या काहीशा धूसर, अंधुक आशा निर्माण झाल्या होत्या. या स्वातंत्र्याला खराखुरा अर्थ प्राप्त झाला तो बाबासाहेबांनी २६ नोव्हेंबर १९४९ मध्ये निर्माण केलेल्या भारतीय संविधानामुळे होय. बाबासाहेबांनी साकार केलेली ही भारतीय राज्यघटना समग्र भारतीय समाजाकरिता स्वातंत्र्य-समता-बंधुतेची लोकशाहीवादी विचारप्रणाली आणणारी ठरली. ह्या राज्यघटनेने दलित-वंचीत वर्गाला स्वातंत्र्याचे तत्वज्ञान प्राप्त करून दिले. ह्या स्वातंत्र्याचे पूर्ण विकसन बाबासाहेबांच्या सामुहिक धम्मस्वीकारातून सिद्ध झाले आणि ह्या स्वातंत्र्याची अनुभूती नवबौद्ध समाजबांधवांना अनुभवता आली. बाबासाहेबांनी केलेली ही धम्मक्रांती म्हणजे 'बहिष्कृत भारता'चे स्वातंत्र्य होय. ह्या धम्मक्रांतीने नवबौद्ध समाजामध्ये स्वातंत्र्याचे नवे पर्व निर्माण केले आणि स्वातंत्र्यवादी, स्वातंत्र्यकांक्षी समाजजीवन आकारास आणले. धम्मक्रांतीची ही स्वातंत्र्यवादी फलश्रुती अत्यंत महत्वाची मानावी लागते.

ॲड.डॉ. रमेश शंभरकर,
आंबेडकर विचारधारा विभाग,
स. तु. म. ना. वि. नागपूर
मो. ९८२२७२६४५४

‘आंबेडकरवादी युवा - व्यवस्था परिवर्तनाची महाशक्ती’

भारत हा युवकांचा देश समजल्या जातो. एक तरुण लोकशाही असा भारतीय लोकशाहीचा उल्लेख केल्या जाते आहे. नुकत्याच झालेल्या लोकसभेच्या निवडणूकांमध्ये तरुण मतदारांच्या मतांवर आपल्या देशात सत्तांतर होवून सांस्कृतिक राष्ट्रवाद, धर्माधिष्ठित लोकशाही, भाषिक, धार्मिक अल्पसंख्यांक आणि सामाजिक-आर्थिक शोषित समूहांचे वेगळे हितच नाहीत अशी विचारधारा असलेल्या आणि भारतीय संविधानाने प्रस्थापित केलेली व्यवस्था नाकारणाऱ्या पक्षाच्या हातात केंद्रीय सततेची सुत्रे सोपविण्यात आली. ह्या पार्श्वभूमिकर भारतातील आंबेडकरवादी युवकाची भूमिका, त्याची व्यवस्था परिवर्तनाची मानसिक स्थिती, सामाजिक, राजकीय चळवळीतील त्याचा सहभाग, आर्थिक शोषणा विरोधात आंदोलन उभारण्याची त्याची तयारी इत्यादी बाबींवर गंभीर विचार करण्याची हीच खरी वेळ आहे.

क्रांती आणि प्रतिक्रांतीचा सिध्दांत मांडतांना डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, ‘ह्या देशाचा इतिहास हा संस्कृती संघर्षाचा इतिहास आहे. मानवतावादी विचाराची संस्कृती आणि विषमता पुन्हा-पुन्हा प्रस्थापित करू पाहणारी संस्कृती यांचे विश्लेषण करतांना त्यांनी वैदिक धर्माची चिरफाड केली आणि ह्या देशातील सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक विषमतेला आणि शैक्षणिक, राजकीय वंचिततेला ती कशी कारणीभूत ठरली व परिणामी हा देश शेकडो वर्षे परकियांच्या गुलामीतच राहीला हे सप्रमाण सिध्द केले आहे.

वैदिक संस्कृतीच्या मानवता विरोधी विचारधारेला पराजित करण्याचे महत्कार्य करणारे महाप्रज्ञापुरुष म्हणजे तथागत बुद्ध. बुद्धाने अडीच हजार वर्षापूर्वी ह्या देशात जे व्यवस्था परिवर्तन घडवून आणले आणि समतावादी विचाराच्या, न्यायाच्या अधिष्ठानावर भारतीय समाजाची पायाभरणी केली, संपूर्ण देशात विज्ञानवादी, प्रखर बुद्धिवादी, विवेकवादी, अनात्मवादी, अनिश्वरवादी विचारप्रवाहाचे मानव समूह निर्माण केले ते युवकांच्या शक्तीमधूनच बुद्धाचा संघ हा तरुण कार्यकर्त्यांचा संघ होता. जे जे इथल्या विषमतेला आणि जातीय-धार्मिक शोषणाला-कर्मकांडाला कंटाळले होते म्हणूनच ती जुलमी व्यवस्था नष्ट करण्याच्या निर्धारानेच ते बुद्धाच्या संघात सामील झाले होते. ह्या युवकांच्या उर्जेतूनच बुद्धाने व्यवस्था परिवर्तन करून ह्या देशात एक राष्ट्रीय समाज घडविला.

डॉ. आंबेडकरांनी व्यवस्था परिवर्तनाकरिता बुद्धाच्या तत्वज्ञानाचाच आधार घेतला. युवकांच्या शक्ती शिवाय हे कठीण कार्य पूर्ण होवूच शकत नाही हे त्यांना ठाऊक होते. म्हणूनच विद्यार्थ्यांना उपदेश देतांना ते म्हणतात, ‘विद्यार्थ्यांनी आपल्या विद्यार्थी दशेत विद्या प्राप्त करण्यासाठी कसून

झाटावे ही समाधानाची बाब आहे. परंतु त्याच बरोबर या संघटनेच्या कार्याची अंशतः धुरा त्यांनी आपल्या खांद्यावर घेतलीच पाहीजे.” डॉ. आंबेडकरांचा विद्यार्थ्यांच्या शक्तीवर खूपच विश्वास होता. परंतु त्यांच्या नंतर मात्र विद्यार्थ्यांकडे मुद्दामूळ दुर्लक्ष केल्या गेले म्हणूनच व्यवस्था परिवर्तनाचा लढा आज जर्जर झालेला दिसत आहे.

डॉ. आंबेडकरांचा वारसा सांगत आलेल्या प्रस्थापित राजकिय पक्षांनी विद्यार्थ्यांकडे पाहिजे तेवढे लक्ष दिले नसल्याचे जाणवते. रिपब्लीकन विद्यार्थी फेडरेशनची ताकत वाढून त्यातूनच सामाजिक, संघटना व राजकीय पक्षांना बळ मिळाले असते तर आज आंकबेडकरवादी चळवळी एक शक्ती केंद्र म्हणून ओळखल्या गेल्या असत्या, ह्याच युवा संघटनेमधून नेतृत्व करणाऱ्याची अतूट अशी श्रृंखला निर्माण झाली असती. कोणत्याही क्षेत्रातील चळवळीत आम्ही निर्णयिक भूमिकेमध्ये स्वतःला पाहू शकलो असतो. परंतु तसे घडू दिल्या गेले नाही आणि डॉ. आंबेडकरांच्या नंतरचे नेतृत्व गटागटामध्ये विभागल्या गेले. गटाचे नेते मरेपर्यंत किंवा जख्खड म्हातारे होत पर्यंत नेतेच राहीले किंवा आपल्या वंशावर दिवा म्हणून समर्पित एकनिष्ठ कार्यकर्ते सोडून स्वतःच्या मुलांनाच नेतृत्वाचा वारसाहक्क बेशरमपणे बहाल केला. परिणामी प्रत्येक मोर्चावर आपण पराभूत होत आहोत. याचाच परिपाक म्हणून भारताचा हिंदूस्थान घडविणारी शक्ती आज दर्पोक्ती करीत आहे.

विषमतावाद्यांच्या ह्या दर्पोक्तीला उत्तर देण्याचे धाडस फक्त डॉ. आंबेडकरांच्या संघर्षाच्या तत्वज्ञानात आहे. डॉ. आंबेडकरांचा वैचारिक वारसा स्विकारलेला निष्ठावंत युवक ह्याच त्याचे माध्यम होवू शकतो. दुसऱ्या कोणत्याच विचारधारेत इथल्या जातीयवादी—सांप्रदायीक संस्कृतीला पराजित करण्याचे सामर्थ्य नाही.

संविधानाने निर्माण केलेली समतेची, इहवादी व्यवस्था नष्ट करणारी शक्ती विजयी होणे हाच खरा राष्ट्रद्रोह आहे. हा राष्ट्रद्रोह मोडून काढण्याची जबाबदारी स्वतःहूनच आंबेडकरवादी युवकांनी आपल्या शिरावर घ्यायला पाहिजे. आंबेडकरवादी युवकांमधूनच एक समर्पक, वैचारिक नेतृत्व निर्माण होवू शकते. आंबेडकरी युवकांनी आणि युवतींनी खांद्याल खांदा लावून चळवळ उभारली पाहिजे. प्रस्थापित राजकीय नेतृत्व हेच आमच्या प्रत्येक पराजयाचे कारण ठरले आहे. ह्याच नेत्यांच्या वैचारिक तडजोडीने लुच्चेगीरीने आणि लाचारीने या देशातील परिवर्तनाच्या चळवळीची गती मंदावलेली आहे.

देशातील सर्वच दलित, शोषित घटक परिवर्तनाच्या विचारधारेत आणि लढ्यात सामिल करून घेण्यास हे नेतृत्व सपशेल अपयशी ठरले आहे. हेच कार्य तरुणांना करण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे.

आंबेडकरवादी बुद्धीजीवी वर्ग ह्या तरुणांना आवश्यक ते मार्गदर्शन करण्यास निश्चितच तयार आहे. कोणतीही चळवळ बुद्धीजीवी वर्गांशिवाय जीव धरू शकत नाही. प्रस्थापित नेतृत्वाने बुद्धीजीवी वर्गाला कधीच जवळ केलेले नाही आणि चळवळी दिशाहीन झाल्या. आंबेडकरवादी तरुणांनी बुद्धीजीवी वर्गांच्या दिशानिर्देशाला पाळले पाहिजे आणि कोण खरे आंबेडकरवादी हे सुद्धा ओळखले पाहिजे, समरसतेशी नाते सांगणारे आंबेडकरवादी होऊच शकत नाही.

आंबेडकरवादी युवक हा चरित्रिवान, विवेकवादी, विज्ञानवादीच असतो. त्यांची जीवनशैली ही इहवादीच असते. तो कोणाचेही कोणत्याही प्रकारचे शोषण सहन करीत नाही. तर त्याचे विरुद्ध संघर्ष करतो. हिच आंबेडकरवादी तरुणांची खरी ओळख आहे. समतेच्या, बुद्धत्वाच्या आधारे भारतीय समाजाची पुनर्रचना करणे, न्यायाच्या तत्वावर आधारीत एक राष्ट्रीय समाज निर्माण करणे. मानवतावादी संस्कृती हिच खरी राष्ट्रीय संस्कृती आहे असा विचार पेरणाराच खरा आंबेडकरवादी होतो.

आंबेडकरवादी तरुणाने आणखी एक शिकले पाहिजे. आपल्या सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय चळवळीची खिपलने काढू नये आणि त्यातच वेळ वाया घालवू नये. ह्या सर्वच आंदोलनाच्या काही उजळ आणि अनुकरणीय बाजु आहेतच पण त्या फक्त स्विकारायच्या आणि सामोरची बांधणी करायची फक्त दोषारोपण तुम्हाला कधीही विजयाच्या जवळ पोहचू देत नाही. तुमच्या व्यवस्था परिवर्तनाच्या लढ्याला पुरून उरेल एवढी वैचारिक मांडणी—एवढे सिद्धांत बाबासाहेब ठेवून गेले आहेत. प्रत्येक समस्येवर अचूक अस्त्र त्यांनी आपणास दिले आहे. त्याचा वापर मात्र अद्याप केला गेला नाही. तोच आताच्या तरुण पिढीने करायचा आहे.

आम्ही आजपर्यंत मोठे आर्थिक लढे करू शकलो नाही. परिणामी आर्थिकदृष्ट्या शोषित समूह आमच्या आंदोलनात सामील झाला नाही. त्यामूळे आमच्या चळवळीचे सामर्थ्य निश्चितच कमी झाले. आजचा युवक उच्चशिक्षीत आहे. आंतरजालाच्या या युगात तो जगाच्या संपर्कात आहे. तो जगातील घडामोर्डींवर लक्ष ठेवू असतो. त्यांच्याकडून ह्या आर्थिक लढ्याची अपेक्षा केल्या जाऊ शकते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक लढ्यातून आजचा तरुण निश्चितच प्रेरणा घेऊ शकतो.

आंबेडकरवादी युवकांचे संपर्क क्षेत्र खालच्या बाजूने वाढले पाहिजे, सर्व थरातील भटके, आदिवासी, अनु. जाती यांच्या पर्यंत आपण स्वतःहून जायचे आहे. त्यांचे घटनात्मक अधिकार त्यांना समजावून त्यांच्या समस्यांच्या लढ्यात त्यांनाच आणायचे आहे. त्यांना संघर्षकरीता उभे करण्याची जबाबदारी झटकून चालणार नाही. आपण त्यांच्यापासून दूर राहीलो तर आपणच तोडल्या जातो याचे भान आपल्याला असले पाहिजे.

राज्यघटना स्विकारल्याच्या ६४ वर्षांनंतर या देशात पुन्हा एकदा मनुवादी अस्वले आपल्या समोर सर्व शक्तीनिशी उभी ठाकली आहेत. त्यांचे पहिल्या क्रमांकाचे शत्रू ह्या देशातील आंबेडकरवादी, बौद्ध आहेत. बुद्धाचा, सम्राट अशोकाचा आणि डॉ. आंबेडकरांचा व्यवस्था परिवर्तनाचा वारसा स्विकारणाऱ्यांच्या समोर मोठे आव्हान उभे केल्या गेले आहे. त्यांचा प्रतिकार ही तेवढाच प्रबळ, प्रखर, परीपूर्ण, हेतूपूर्वक व संघटीत आणि सुनियोजीत असला पाहिजे. याची पूर्व जबाबदारी आंबेडकरवादी युवकांनीच स्विकारायची आहे. कारण हे धाडस त्यांच्याशिवाय कोणीच करू शकत नाही. आंबेडकरवादी युवाशक्ती हे आव्हान पेलून देशभरात मोठे क्रांतीकारी समूह संघटीत करून देशात व्यवस्था परिवर्तनाचा झांझावात निर्माण करतील यात अजिबात शंका नाही.

याता काय म्हणावे?

मिलीद किर्ती,
विचारवंत, पत्रकार,
नागपूर, १४२३४२४२५२

माझा एक मराठा मित्र अभिमानाने सांगत होता की, अपार्टमेंटमधील सर्व जातीय लोकांची गणेशोत्सवापूर्वी बैठक झाली. त्या बैठकीला दोन बौद्ध कुटूंब, एक डॉक्टर व दुसरे इंजिनीअर उपस्थित होते. बैठकीत ठरल्याप्रमाणे हे दोन कुटूंब गणपती बसविण्याकरीता मोठी वर्गणी देणार नाहीत. ते कार्यक्रमात सहभागी होणार नाहीत, अशी शंका दोन उच्चवर्णीय कुटूंबांनी व्यक्त केली होती. मात्र सर्वात आधी या दोन कुटूंबांनी ठरलेली रक्कम वर्गणी म्हणून आणून दिली. त्यांना मागायची गरज पडली नाही आणि ते सर्व दिवस कार्यक्रमात सहभागी झाले. एवढेच काय, डॉक्टर कुटूंबातील महिलेला सर्व गणेशस्तवन मुखोद्गत आहे. माझा मित्र हे सर्व सांगत असतांना, पूर्वाश्रमीचे दलित किती चांगले आहेत, बौद्ध असूनही गणपती उत्सवात तन, मन, धनाने सहभागी झाले, असे कौतुकमिश्रीत बोलत होता. अनेक उच्चभू कॉलनीमध्ये राहणारे बौद्ध कुटूंब असाच सर्वधर्म समभाव जपत असतात. तरीही काही थोडे खडू झाले की, दलित असल्यामूळे अन्याय करण्यात आला, अशी ओरड करण्यास मोकळे असतात.

स्किङ्गोफ्रेनिया नावाचा एक मानसिक आजार आहे. एखाद्या व्यक्तीचे असाधारण सामाजिक वर्तन असेल आणि खरी गोष्ट समजण्यास तयार नसेल तर ते स्किङ्गोफ्रेनियाचे लक्षण मानले जाते. त्यामध्ये खोट्या समजावर विश्वास करणे, संदिग्ध किंवा गोधळलेली विचारपद्धती असणे, सामाजिक संबंध कमी होणे, क्रियाशीलता कमी होणे अशी सर्वसाधारण लक्षणे असतात. अशा विषयावर अनेक इंग्रजी व हिंदी भाषीक चित्रपट तयार करण्यात आले आहेत. सर्वच लोकांमध्ये स्किङ्गोफ्रेनिया होण्याची एक टक्का शक्यता असते असे मानस विज्ञान म्हणते. ज्या मुलांचे आई—वडील यापैकी कुणी एक स्किङ्गोफ्रेनियाग्रस्त असेल तर त्यांच्यात १३ टक्के शक्यता आणि आई—वडील दोघेही ग्रस्त असतील तर ३५ ते ४० टक्के मुलांमध्ये या आजाराचे प्रमाण असल्याचे अभ्यासांती आढळून आले आहे. हा मानसिक आजार तीन टप्प्यांमध्ये वाढत जातो. पहिल्या टप्प्यात केवळ साधारण विचार करण्याची पद्धत, भावना किंवा वर्तनात काही बदल घडत असतो. या टप्प्यात ती व्यक्ती मानसिक आजारी असावी, असे लवकर लक्षात येत नाही. त्यामूळे या सर्वच व्यक्ती सर्वसामान्य वाटत असतात. उलट पहिल्या टप्प्यातील व्यक्तींच्या वागणूकीत फार बदल जाणवत नसल्याने त्यांना कोणी मानसिक आजारी समजत नाही. पण असे आजारी व्यक्ती कधी ना कधी सुसंस्कृत, नागरिकरण स्विकारलेल्या समाजासाठी धोकादायक असतात. मानसशास्त्रज्ञ आणि मानसरोगतज्ञ डॉक्टर्स भविष्यातील धोके लक्षात घेऊन स्किङ्गोफ्रेनियाच्या आजारी व्यक्तींना त्यातून बाहेर काढत असतात.

अमेरिकेत १९७० च्या दशकामध्ये ‘वंशवाद’ हा मानसिक आजाराच्या दृष्टिकोनातून अभ्यासण्यास सुरुवात झाली. मात्र अनेकांच्या विरोधामूळे त्याबाबत शास्त्रीय निष्कर्ष निघू शकलेले

नाहीत. २००२ मध्ये हॉवर्ड मेडीकल स्कूलमधील मानसशास्त्रज्ञाने प्रोफेसर ऑलव्हीन एफ. पुसेंट यांनी आपल्या शोध निबंधात नोंदविले की, जरी अमेरिकन सायकायट्री असोसिइशनने अतिरेकी वंशवादाला मानसिक आजार म्हणून अधिकृतपणे मान्यता दिली नसली तरी हा प्रश्न ३० वर्षांपेक्षा अधिक काळापासून चर्चेला येत असतो. हा विषय नेहमी अजेंड्चावर असतो आणि बैठकीमध्ये नियमित उपस्थित केला जात असतो. हॉवर्डचे समाजशास्त्रज्ञ विलियम ज्युलिअस विल्सनच्या मते, वंशवाद सामाजिक आरोग्य नष्ट करणार तर नाही, अशी शंका उपस्थित केली जाते. डेरिक बेलसारखे हॉवर्डचेच स्कॉलर अशा मतांना अतिरंजीत समजतात. त्यांच्या मते, वंशवादी विचारांमध्ये फरक पडलेला आहे. त्यांच्या मते, आता समाजातील सत्ताधारी वर्ग वंशवादाचा उपयोग त्यातून मिळणारे फायदे मिळविण्यासाठी असतो. सत्ताधारी वर्गाविरोधात पिडीतांना विद्रोह करायला नको, याकरिता वंशवाद पोसण्यात येत आहे.

भारतीय जातिव्यवस्थेबाबत वंशवादप्रमाणे विचार करणे शक्य आहे काय, हा या लेखाचा मूळ हेतू आहे. लेखाच्या प्रारंभी बौद्ध धर्मियांच्या गणेशोत्सवातील सहभागाबाबत सविस्तर माहिती दिलेली आहे. सत्ताधारी जातींची सांस्कृतिक प्रतिक स्विकारली तर त्याचे त्यांना कौतुक वाटते. मात्र सत्ताधारी जातींकडे अधिकाराची मागणी केली की, दलित-शोषित, वंचित घटकांविरोधात जातीचे अस्त्र उभारून त्याला एकाकी पाडण्यात येते. जागतिकीकरणाच्या युगात ही गोष्ट अनेकांना हास्यास्पद वाटत असते. मात्र याबाबत कोणीही नकार देऊ शकत नाही, की दोन भारतीय व्यक्तींची अमेरिका-युरोपमध्ये भेट झाल्यावर तेथे एकमेंकाबाबत माहिती विचारणे सुरू होते. त्यांनी आपल्या मूळ प्रदेशाची माहिती दिल्यावरही त्यांचे समाधान होत नाही. त्यांनी तेथे आपल्या मूळ प्रदेशाची माहिती दिल्यावरही त्यांचे समाधान होत नाही. त्यांना आणखी काही तरी अतिरिक्त विचारायचे असते. ही अतिरिक्त बाब म्हणजे एकमेंकांची जात कोणती आहे? हे याकरिता की, एका जाती गटातील असल्यास त्यांच्या आपुलकीची भावना निर्माण होते. दुसऱ्या जात गटातील असेल तर एक भारतवासी म्हणून तेवढी आपुलकी शिल्लक राहात नाही. उलट दुसऱ्या जाती गटातील व्यक्तींचा छळवाद सुरू होतो. असे लंडन येथील अँटी कास्ट डिस्क्रीमीनेशन अलायन्सचे म्हणणे आहे.

ब्रिटने २०१० मध्ये इक्वीलिटी अँक्ट (समानता कायदा) पारित केला आहे. या कायद्यातील वंशभेदावरून केल्या जाणाऱ्या छळाप्रमाणे जातीय भेदभावाचाही समावेश करण्याची मागणी अँन्टी कास्ट डिस्क्रीमीनेशन अलायन्सप्रमाणे विविध दलित व मागासवर्गीय संघटना करीत आहेत. भारतीय व्यक्ती अमेरिका-ब्रिटनमध्ये गेली तरी ती एका मानसिक तंद्रीमध्ये जगत असते. ती आपल्या बुद्धीला सतत जातीची जाणिव करून देत असते. वंशवाद ही जशी एक मानसिक अवस्था आहे, त्याचप्रमाणे जात जाणिव ही देखील एक मानसिक अवस्थाच आहे. समजातीय लोक एकत्र येतात, एकत्र राहतात याची कारणे भौतिक असण्यापेक्षा मानसिक अधिक आहेत. डोक्यात सतत जात जागृती सुरू राहत असल्याने उच्चनीचता आपोआप पाळली जाते. जातीची उच्च-नीचता पाळणे ही भौतिक अवस्था

नाही. दलित व्यक्ती मंत्री, प्रधानमंत्री, राष्ट्रपती किंवा महंत बनला तरी त्याच्याबाबत उच्चवर्णियांप्रमाणे पूज्यभाव उत्पन्न होत नाही. याचे मूळ कारण स्विकारलेल्या मानसिक चौकटीत दडलेले आहे. दुसऱ्या जातीचा व्यक्ती असल्याचे माहिती पडल्याबोबर त्या व्यक्तीबाबत स्किझोफ्रेनियाच्या लक्षणाप्रमाणे असाधारण व्यवहार का सुरु केला जातो?

जातीच्या उच्च-नीचतेवरून एखाद्या व्यक्तीबाबत गोंधळाची स्थिती निर्माण होणे, त्यांच्याशी सामाजिक संबंध कमी होणे, ही स्किझोफ्रेनियातील लक्षणांशी मिळती-जुळती अवस्था आहे. या विषयाला देशाच्या संसदेसमोर मांडण्याचे महत्कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केले आहे. दि. ०६ सप्टेंबर १९५४ रोजी राज्यसभेमध्ये डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, “माझ्या समजुतीनुसार अस्पृश्यता ही हिंदूंचा एक प्रकारचा रोग आहे, तो मानसिक रोग नव्हे. शरीराला झालेली एखादी गाठ नव्हे, वातामूळे झालेली अंगदुःखी नव्हे किंवा दूर करता येईल अशी एखादी शारीरिक अपात्रता नव्हे, तर ती एक मानसिक निगरगाठ आहे.” प्रत्येक हिंदूला वाटते की अस्पृश्यता पाळणे बरोबर आहे. डॉ. आंबेडकर अस्पृश्यतेबाबत हिंदूंच्या मानसिक वर्मावर बोट ठेवत आहेत. केवळ अस्पृश्यता नव्हेच तर जातिव्यवस्थेचे पालण करणे हे पवित्र धार्मिक कार्य असल्याचा समज हिंदू जातींचा आहे.

हत्तीचे डोळे आणि माणसाचे धड असलेली कल्पना बुद्धीची व ६४ कलांची देवता समजली जाते. हातावर डोंगर उचलून आणणारा माकड ब्रह्मचर्याचा देव समजला जातो. अशा तर्कहीन मिथ्यकांनी हिंदू धर्मियांचे जीवन व्यापलेले आहे. त्यांचे संपूर्ण जीवन मिथ्ये नियंत्रित करीत असतात. ही मिथ्ये समाज जीवनाशी एकरूप झालेली असल्याने ती खरी आहेत की, खोटी हे तपासण्याची तसदी बौद्ध म्हणवणारे डॉ. नरेंद्र जाधवांसारखे स्कॉलरही घेत नाहीत. डॉ. नरेंद्र जाधव, कॉम्प्यूटर संशोधक डॉ. भटकर यांच्यासारखे स्कॉलर जेव्हा मिथ्यांचे अनुसरण करतात, तेव्हा त्या मिथ्यांच्या भूलभूलैय्यामध्ये सामान्य माणूस अडकून पडला तर त्याबाबत फारसे आश्चर्य वाटण्यासारखे काहीही कारण नाही. हिंदू धर्माने मिथ्यांना श्रद्धेचा पूट चढविला आहे. त्यामूळे गणपती, राम-कृष्णांची चिकित्सा करण्याचा प्रयत्न केला तर ती कृती धर्मविरोधी ठरविण्यात येते. अमेरिकन स्कॉलर डॉ. वेंडी डोनिजर यांच्या पुस्तकावर फेब्रुवारी २०१४ मध्ये बंदी (भारतात) घालण्यात आली. राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाशी संलग्नीत शिक्षा बचाओ अभियानाचे प्रमुख दिनानाथ बत्रा यांनी डोनिअर यांच्या ‘द हिंदू : अॅन आल्टरनेटिव्ह हिस्ट्री’ या पुस्तकाबाबत असाच आक्षेप घेऊन गुन्हेगारी स्वरूपाची याचिका दाखल केली होती. १८७२ साली का. बा. मराठे यांनी रामायण, महाभारत, भगवत गिता आदींचा समावेश या साहित्य प्रकारात केला होता. या कथा, काढबन्या असतील तर रामजन्माचे सोहळे साजेरे करणाऱ्या व्यक्तीबाबत काय म्हटले पाहिजे? खोट्या-काल्पनिक बाबी खन्या समजल्या जातात तेव्हा तो व्यक्ती स्किझोफ्रेनियाग्रस्त असल्याचे मानसोपचार तज्ज समजतात.

Dalit Youths, Educational Opportunities and the question of Livelihood.

Dr. Vilas K. Jambulkar

Asst. Prof. PGTD Pol. Science

RTM Nagpur University, Nagpur

E_mail: vikasnagpur@gmail.com

Mob. No.: 9923431515

Globalization, said Thomas Friedman has made the world flat, and that the obstacles to free and competitive trade to the lowest denominator has been removed. By this he meant that the world is now a better market place than earlier where in even the lowest denominator i.e., the individual has been empowered to trade directly removing the obstacles that of capital – the requirement of an industrial society or the agency – i.e., the organized trade –which were the hallmark of national or international market. Friedman is certainly not wrong concept for the fact that though the system of the market has been relegated flat, however the social arrangements refuse to obey this law. Contrary to this the flat world remained the playfield of the more than equals, leaving rest to clamor to the catching up games. Ironically, the flat world has resulted into more stark inequalities abounding societies throughout the world.

We now live in a post globalized world loaded with this burden of inequalities on the one hand and clamor for the endless chimera of the livelihood issues on the other, where the pundits who go on endlessly in defense of the market economy have declared not just the end of ideology with the advent of democracy but also the end of history with the triumph of the market economy and the final end of the ideological debate that governed our political / economic lives. The only debate left now is situated within the liberal market model itself that is trying to find out a reasonable stand that justifies the existence of the state that of market economy.

The remedy is to remove the aberrations at the structural levels to facilitate a smooth transition from a distributive economy to a non-distributive one providing the justification of a minimal state. At the sub-structural and the substantive levels, the structural fault lines of the earlier systems can be remedied by emphasizing upon an education system that caters to this transition. Thus, skilling to the needs of the industry is the only purpose of education merely means a continuous and lifelong ability to upgrade the existing skills to fit in to the market / industry. Education institutions therefore remain within this structural protocol at the subordinated position wherein they are the clients / beneficiaries of the opportunities created in the market provided they fall in line in the production of the required skilled manpower. Talent is the ability of the acquisition of such skills. This ability of the acquisition of the skills to cater to the needs of the industry / market at a continuous level is merit. There, however, is one amend in this argument that is- it is not necessary that this education should always be a formal education- remember Friedman's that world argument- and can include the skills gained in due course in whatever ways one has got irrespective of the caste, class, gender or religion or even nationality one belongs to. Despite that these generalizations are easily contestable what I am trying to maintain is that – this is a dominant argument of the market economy we live in and defend.

Thus, at the end of it we have to reach certain conclusions within the politico-economic context we are living in regarding the educational opportunities and the livelihood options a dalit youth has. After all, we all have elected a government with the expectation that there certainly are

good days ahead the only thing left to be done is that this Indian economy has not got enough dose of reform that will hasten the process of reform from a distributive to a minimal state. Having brought in the reforms at these structural levels and the sub-structural and the substantive level reform and corrections will follow the due course.

Coming back to our question- what are the educational opportunities and the livelihood options for Dalit youths? The question again remains quite pertinent due to the reason that despite that the dalits have been skeptical of the globalization argument they are also attracted to the opportunities that globalization might provide. However, there are no effective demands articulated by the dalits neither against globalization nor putting a demand over it for their benefits. By and large the dalits and the dalit youths in particular have accepted the argument of globalization have also believed its subsequent argument of skilling, talent and merit, to the extent that there is no point of return. To be frank the dalits to have laid down their theoretical arms and have submitted themselves to the argument of democracy in India as the only ideological and without any qualification to it declaring the end of ideology debate in India along with the end of History fused into one. India too has no alternative than the market economy for its good.

Where has all this lead the dalit youth and the dalit community along with definite others. Starting issue of education, certain preposition can be safely made.

1. Equal education to all can be achieved only through the government education system. The removal of the responsibility of the government to provide education to all has grave implication for the dalit youths among the definite other.
2. The responsibility upon the government to provide education makes it accountable to the demands of the weaker sections i.e., the dalit and other backward section, including the women. The accountability from which the government will find difficulty to stay away from as they are regularly check from the opposition as well as the electorate.
3. The shift of the policy from the government to the private does not necessarily shift the responsibility of providing conveniently equal education to all. They absolving the state and the government from their responsibility and subsequently getting rid of the accountability and the demands that the weaker sections can place upon the system.
4. The defacto privatization of education at the initial stage of policy making after independence and the all out privatization post 90s has multiple implications -
 - a) It has privileged private management education over government education by concerted media campaigns and social castigation.
 - b) This has created disparities in education and disparities of privileges between the government and the private institutions.
 - c) It has led to the situation in which he privileged/ vocal castes/class of the society have moved to these private institution there by again rendering the government institution/voiceless.
 - d) These voiceless government institutions are now inhabited by the dalit and other marginal section but without any useful outcome.
 - e) The system is protected by the nexus between the political and the business class which by and large are the same people, who are using the mechanism of the state to further their own class interest.

5. Given these disparities the chances of the dalit youth in govt. education system is higher but without desired results and in private education system are obstructed by financial constraints.
6. However, the elite govt. institutions like the central universities, IITs, IIMs and AIIMs remain elusive and out of hands for the dalit and the other marginal section on the one hand by the law of merit and talent on the other hand the same argument of the merit and talent is compounded by paying capacities. On both these front the dalit youths remains out of the privileged education system and thereby the connected livelihood opportunities.

On the employment front letters formulate certain prepositions which likely are applicable to the situation in which the dalit youths as well as the other marginal groups find themselves into-

(1) Since, the state has initiated the process of adopting the neoliberal market policies and the minimizing its own functions on to administration and regulations rather than production and distribution- it is obvious that the employment opportunities in the state government is also get minimized. Minimum government and maximum governance, the slogan by Mr. Modi is an apt. explanation of the situation.

Since, the focus is on minimum government, it means that lesser public opportunities and lesser even the opportunities through reservation policies- the policy upon which the dalit and other backward societies generally look up to.

(2) The emergence of the private as the dominant player in the production and the distribution process riding upon the law of merit and talent have till now not been able to recognize that dalits have any of them and if they have to that have to be channelized through the open market education system or through the elite government institutions as I have mentioned earlier. This had made the situations grim for the dalit particularly non-professionally youth. However, this is not to say that all the professionally qualified dalit youth are faring better, by and large they are not.

(3) The displacement from the government sector as well as not so hospitable private sector have put the dalit youth and the majority of the backward classes youths in general in a situation from where not much seems to be in the light.

(4) Added to in the instability of the market economy and its affect on employment had led to a renewed clamor of these communities towards the limited addition government jobs. The seekers of which are making to pillars and posts in their attempts to compete the qualifying examinations conducted by the state whether by UPSC, the state public service commissions, the SSBs, or the banks or any other agencies.

(5) Self entrepreneurship remains still a distant idea despite various organizations are gearing themselves towards its awareness. With little capital, a hostile market and without any state protection and promotion, any attempt in this direction is bound to fail. The markets even are blocked by caste and the entry of a Dalit remains a formidable dream. However, the attempt to bring entrepreneurship idea to the dalit is to bring home the point that there are no comebacks from the existing policy of liberalization and the dalit too need to come to terms with it.

Over and all not much seems to be on the plotter of the dalit youths despite the claim made by the government on one hand and the civil society on the other. However, not much in the forms of demands is emerging from the dalit youths themselves. The children of dalit movement remain mostly unconcerned to the scenario as I have maintained, they also seem to have accepted the logic of the neoliberal India without posing any question to it as to whether it is in anyway going to be

benefit them and now; they on the contrary have internalized this logic and therefore remain absolutely insulate of the politics of globalization.

The dalit youths along with other marginal and backward sections of the Indian society need to understand the politics within their issues of the opportunities of the education and the questions of livelihood are to be understood and thereafter decided their own politics for their own community's better future. Jai Bhim.

नार्द्दक परिवाराकडून सर्वाना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

प्रा. अमित शंकर नार्द्दक

ज्युनिअर कॉलेज लेक्चरर
शासकीय माध्यमिक व उच्च माध्यमिक कन्या
आश्रमशाळा, खमनचेरू, ता. अहेरी, जि. गडचिरोली
मो. ८७९३०२५४७३, ९८२३६९६७८०

-शिक्षण-

एम.ए. (अर्थशास्त्र, इतिहास, राज्यशास्त्र, तत्त्वज्ञान),
एम.एड., सीटीईटी, नेट (शिक्षणशास्त्र),
पीएच. डी. (शिक्षणशास्त्र सुरु)

बुद्ध-फूले-आंबेडकरी चळवळ गतिमान करण्यासाठी

डॉ. भूषण रामटेके
लुंबीणीनगर, पुलगांव,
मो. ९३२५५४४२३२.

क्रांती जशी परिवर्तनशील किंवा प्रतिगामी असते तशीच चळवळ ही परिवर्तनशील किंवा प्रतिगामी असते. मात्र बुद्ध-फूले-आंबेडकरी चळवळ क्रांतीचे घोट प्यालेली परिवर्तनवादी चळवळ आहे. भारतवर्षात अने चळवळी आल्या—गेल्यात परंतु परिवर्तनवादी चळवळीला नेहमीच काठाचाची लढाई लढावी लागली. भ. बुद्ध हे प्राचीन परिवर्तनशील चळवळीचे आद्य प्रेणते आहेत. ईश्वरवादी विचारधारा नाकरून बुद्धिवादी विचारधारेकडे नेणारे ज्ञानसूर्य आहेत. म. फूले हे एकोणिसाव्या शतकाला प्रबोधन शतक बनविणारे युगपुरूष आहेत. आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे युगाला बदलविणारे युगप्रवर्तक महापुरूष आहेत. बुद्ध-फूले-आंबेडकर चळवळ ही विचार संघर्षशील, क्रांतीदर्शक, बुद्धीवादी, विज्ञानवादी, इहवादी, लोकशाहीप्रणीत चळवळ आहे. डॉ. यशवंत मनोहर यांनी म्हटल्याप्रमाणे “१. धर्मातीत, ईश्वरातीत धम्म मानणे. २. समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय. ३. बुद्धिप्रामाण्यवाद, विज्ञाननिष्ठा. ४. लोकशाही समाजवाद: लोकशाही — सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक इत्यादी. ५. दैववाद न मानणे, स्वर्ग — नरक, मूर्तिपूजा न मानणे. ६. समाज परिवर्तनशील आहे. हे मानणे.” अशी आंबेडकरवादी चळवळीची संक्षिप्त परंतु ताक्रिकतेच्या पातळीवर उतरणारी ‘विचारसंहिता’ आहे.

बुद्ध-फूले-आंबेडकरी चळवळ ही खन्या अर्थाने आंबेडकरवादी चळवळ आहे. बुद्ध-कबीर-फूले या त्रय गुरुंना प्रेरणास्थानी मानून त्यांचे तत्व अंगीकारून आंबेडकरांनी जी चळवळ म्हणजे आंबेडकरी चळवळ होय. त्याप्रमाणे त्यांच्या विचार—कृतीतून निर्माण झालेली चळवळ म्हणजे आंबेडकरी चळवळ होय.

बुद्धाचे क्रांतीकारकत्व :

भ. बुद्धाने तत्कालीन काळातील ईश्वरनिष्ठ आणि जातिनिष्ठ समाजाला बुद्धिनिष्ठतेकडे आणि विज्ञानाकडे नेण्याचे कार्य केले. या विश्वाच्या निर्मितीच्या मुळाशी कोणतीही दैवी किंवा ईश्वरी शक्ती नाही, हे सागितले. त्यामूळे निर्माण झालेले एक नवे पर्व म्हणजे बुद्ध पर्व होय. मानवकेंद्री विचारधारेकडे नेण्याचे कार्य बुद्धाने केले.

म. फूल्यांचे कार्य :

एकोणिसाव्या शतकात इंग्रजी आधुनिक विचारधारा स्विकारून ब्राम्हणवादी विचारसरणीला तडा देण्याचे कार्य त्यांनी केले. शिक्षण—समाज—संस्कृती—धर्म इत्यादी विषयांना व्यापनारे त्यांचे तत्वज्ञान आहे. ‘गुलामगीरी’ हा ग्रंथ त्यांच्या मूलगामी—चिंतनशील वृत्तीचा परिपाक आहे. चातुर्वर्ण्याधिष्ठित समाजधारेचा कडाडून विरोध करून त्यांनी सत्यशोधक—समाज चळवळ निर्माण केली. ‘निर्मिकाचा धर्म सत्य आहे एक भांडणे अनेक कशासाठी’ हा प्रश्न त्यांनी तत्कालीन समाजव्यवस्थेला केला. इहवादी—विज्ञानवादी—बुद्धीवादी आणि संघर्षशील वृत्ती त्यांच्यात दिसून येते.

डॉ. आंबेडकरांचे कार्य :

ज्या समाजाला माणूस म्हणण्याचा अधिकारही हिराकून घेतला होता, त्यांना ‘माणूस’ ह्या अवस्थेपर्यंत आणण्याचे महत्वपूर्ण कार्य त्यांनी केले. त्यांचा उजेडाकडे प्रवास घडविला. त्यांनी त्यांच्यात स्वत्वाची जाणीव करून दिली. आणि १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी बुद्ध धम्मापर्यंत आणून सोडले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या जीवीत कार्यासि १९२० पासून सुरुवात केली.

‘मूकनायक’ने मूक समाजाचे दुःख वेशीवर टाकले. ‘बहिष्कृत भारतांमधून बहिष्कृत समाजाचे चित्रण आणि चित्र साकारले. महाडचा चवदार तळ्याचा सत्याग्रह, मनुस्मृती दहन, काळाराम मंदीर सत्याग्रह, पूणे करार, आणि १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी बुद्ध धम्माचा स्विकार यातून त्यांचे क्रांतिकारकत्व सिद्ध होते.

आंबेडकरी चळवळीचे स्वरूप आणि युवक :

सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक, धार्मिक, सांस्कृतिक अशा बहुविध घटकांमध्ये ही चळवळ सामावली आहे. त्यामूळे आंबेडकरोतर कालखंडात तिचे रूप एकजिनसी न राहता पृथगात्मक होत गेले. केवळ धार्मिक, सामाजिक किंवा शैक्षणिक चळवळ अशा एक—एक घटकांमध्ये विखुरल्या गेल्यामूळे तिची एकरूपता नष्ट होऊन ती दुबळी झाली आणि विखुरली. केवळ दादासाहेब गायकवाडांचा भूमिहीन शेतमजूरांचा लढा सोडल्यास पुढे—पुढे ही चळवळ क्षीण झाली. मुद्यांपुरतीच मर्यादित राहीली. याबरोबरच आंबेडकरी तरूणांना/युवकांना हाताशी धरून केवळ राजकारण खेळले गेले. मराठवाडा विद्यापीठाला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे नाव देण्यावरून निर्माण झालेला नामांतरणाचा लढा यामध्ये ज्यांनी—ज्यांनी सहभाग घेतला त्यांना पुढे सोबत घेऊन नेण्याचे कार्य महत्वपूर्ण होते. दलित पॅथरच्या आपआपसातील मतभेदामूळे पॅथर फुटली किंवा फोडल्या गेली. यामूळे या चळवळीचे अपरिमित नुकसान झाले.

आक्हाने :

१. आंबेडकरी चळवळ ही धर्मनिरपेक्ष—जातीविरहीत—लोकशाहीनिष्ठ विचारधारा प्रमाण मानते. त्यामूळे सर्वच जाती धर्मातील बुद्धिवादी तरूणांना एकत्र आणून कार्य करणे आवश्यक आहे. जातिभेद नष्ट करण्याचा मार्ग प्रशस्त केला पाहिजे.
२. मूलतत्ववाद, सांस्कृतिक दहशतवाद, धार्मिक दहशतवाद यांपासून युवकांना वाचवून त्यांना बुद्धिवादी विचारधारेकडे नेणे आवश्यक आहे. लोकशाहीमूळ्ये म्हणजे समता—स्वातंत्र्य—बंधुता आणि सामाजिक न्याय या मूल्यांना स्विकारण्याची युवकांमध्ये आवड निर्माण केली पाहिजे.
३. ‘मी आधी भारतीय आहे आणि शेवटी ही भारतीय आहे’ हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ब्रीद लचात ठेवणे आवश्यक आहे. भाषावाद, प्रांतवाद, या तकलादू आणि दुराभिमानाचा त्यातग करण्याची वृत्ती युवकांत निर्माण केली पाहिजे.
४. ईश्वरवादी—दैववादी विचारधारेकडून—विज्ञानवादी—बुद्धीवादी विचारधारेकडे प्रवा करण्याची कुवत युवकांमध्ये निर्माण करावी लागणार, यासाठी कार्यकर्त्याची फौज निर्माण करणे आवश्यक आहे.
५. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी निर्माण केलल्या आणि अभिप्रेत असलेल्या समाज रचनेला, पक्षाला, बळकटी कशी प्राप्त होईल याकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

यासाठी समता सैनिक दल, भारतीय बौद्ध महासभा आणि बाबासाहेबांना अभिप्रेत असलेल्या रिपब्लीकन पक्ष यांना बळकट करणे आवश्यक आहे. सर्व समावेशक म्हणजे भटके, दलित, आदिवासी, मुस्लिम, खिश्चन, बौद्ध आणि इतर दुर्बल घटक यांना समाविष्ट करावे लागेल. तेहाच डॉ. बाबासाहेबांना अभिप्रेत असलेली आणि त्यांच्या विचारधारेतून निर्माण झालेली चळवळ गतिमान होईल. त्यामध्ये युवकांचे योगदान आवश्यक असणार आहे. आणि त्यांना त्यांच्या पुढील आव्हानांना सक्षमपण सामोरे जावे लागेल तेहाच आंबेडकरी चळवळ गतिमान होईल.

भारतातील चैत्य निर्मितीचा आरंभ व विकास

डॉ. प्रियदर्शी मेघशयाम खोब्रागडे

वरिष्ठ सहायक प्राध्यापक,

प्राचिन भारतीय इतिहास, संस्कृती व पुरातत्व विभाग,

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

संपर्क : ९६२३१८४७४२, e-mail- mr.priyadarshi.khobragade@gmail.com

“विहारमहसत्ताहे प्रसासादस्य महे तथा थूपारं भेतु सत्ताहे तथा धातुनिधानके”

या प्रकारे प्राचीन भारतीय साहित्यात चैत्य यांत्रांचा उल्लेख येतो. ही चैत्य यात्रा मुख्यत्वे चैत्य असलेल्या स्थळी होणाऱ्या चैत्य महोत्सवाकरीता होत होती. त्यामूळे चैत्य वास्तूची महत्ता अती होती असेही स्पष्ट होते.

चैत्य म्हणजे ‘वंदनीय स्थळ’ म्हणजेच ‘पूजा स्थान’

भारतीय संस्कृतीत वृक्षाच्या वंदनेची परंपरा असून वृक्ष हे मानवाच्या जीवनात महत्वपूर्ण भूमिका पूर्ण करतात व कठिण प्रसंगी मानवी जीवनात सहाय्यकारी ठरतात त्यामूळे भारतीय समाज व्यवस्थेत ‘वृक्ष पूजा’ प्राचीन काळापासून महत्वपूर्ण आहे. परंपरेचे निर्दर्शक ‘वृक्षचैत्य’ किंवा ‘चैत्यवृक्ष’ नामक पूजा वस्तू असून त्याचा आधार केवळ बौद्ध ग्रंथच नाहीत तर जैन ग्रंथ, महाभारत, रामायण व अन्य ग्रंथात सुद्धा चैत्यवृक्ष, वृक्षचैत्य किंवा चैत्य, चैत्यालय, चैत्यगृह इत्यादी नावांनी संदर्भ प्राप्त होतात.

वृक्ष हे सावली देतात, शिवाय ऊन, वारा, पाऊस यापासून संरक्षण करतात. याच परंपरेला अनुसरून बौद्ध चैत्य निर्मितीमध्ये घोड्याच्या नालेच्या आकारातील या वास्तू विशेषामध्ये मागील अर्धगोल भागात स्तूपाची स्थिती असते तर या पवित्र स्तूपार्पयत पोहोचण्याकरीता मोठे दालण असते शिवाय स्तूप व त्या समोरील आयाताकार दालनाभोवती स्तंभ असतात. या स्तंभ व बाजूच्या भिंती मध्ये गलियारा किंवा पाश्वर्विथी असते शिवाय स्तूपावरील छताकरीता असंख्य तुळ्यांवर आच्छादन निर्मित केलेले असते तर या तुळ्यांचे एकत्रीकरण स्तूपावर केंद्रीत असल्याने या छताची निर्मिती गजपृष्ठाकार झालेली आढळते. या वास्तूतील आयाताकार दालनात प्रवेशाकरीता एक व गलियारात प्रदक्षिणा प्रवेशाकरीता एक व प्रदक्षिणा करून बाहेर निघण्याकरीता एक अशाप्रकारे तीन प्रवेश मार्ग निर्मित असतात. शिवाय या मार्गापुढे विस्तृत दालण किंवा बरामदा निर्मित असतो. या स्तंभयुक्त बरामदामध्ये प्रवेशाकरीता एक मध्यद्वार असते. या द्वाराच्या वरील भागात प्रकाश व वायू प्रवेशाकरीता असलेल्या खिडकीला “चैत्यवातायन” किंवा चैत्य गवाक्ष असे म्हटल्या जातो. या मध्यद्वारापुढील आयाताकार दालनाच्या शेवटी असलेल्या स्तूपाच्या वरील चौकोर भागाला हर्मिका म्हटल्या जाते. या हर्मिकेच्या खोबणीत महत्वपूर्ण व्यक्तींच्या अस्थिंचा अस्थिकरंडक संरक्षित असतो. या अस्थिकरंडकावर

छत्रयष्टी व त्यावर छत्रावली निर्मित असते तसेच या संपूर्ण वास्तुंच्या प्रवेश मार्गावरील एका भागास उंच स्तंभ निर्मित असतो त्या किर्तीस्तंभ किंवा ध्वजस्तंभ म्हणतात.

याच प्रकारचे वास्तू साधम्य साधून ‘चिता’ शी संबंधीत ‘चैत्य’ म्हणजे पवित्र व्यक्तीच्या शरीरावशेषातील राख व धातू अवशेष सुरक्षित असलेल्या स्तूपांच्या संरक्षणाकरीता वास्तूची निर्मिती ही चैत्याची भूमिका साकार झाली आणि चैत्यवृक्ष किंवा वृक्षचैत्याप्रमाणे स्तूपावर छतयुक्त वास्तूची भिन्न कल्पना चैत्य वास्तुद्वारे प्रकट झाली. या प्रकारचे चैत्यगृह पश्चिम महाराष्ट्रातील बौद्ध शैल स्थापत्यात प्रखरतेने आढळतात.

या वास्तू निर्मितीचे ध्येय जरी वरील वास्तू प्रकाराद्वारे स्पष्ट होत असले तरी त्याचा प्रारंभ नक्की केव्हा झाला याची निश्चिती होत नाही. पश्चिम महाराष्ट्रातील चैत्यगृहांची निर्मिती इ.स. पूर्व दुसऱ्या शतकापासून सुरु झाली. प्रत्येकी एका गटात अनेक विहार व एक चैत्य असा समूह निर्माण करण्यात आला. जेथे पाषाणात कोरता येईल तेथे चैत्य कोरुन निर्माण करण्यात आले व जेथे या प्रकारचे पाषाण/पर्वत उपलब्ध नाही तेथे त्याची निर्मिती सपाट पृष्ठभागावर विट—पाषाणाद्वारे निर्मित करण्यात आले अशा प्रकारचे चैत्य मध्यप्रदेशातील सांची, ओरीसा राज्यातील रत्नागीरी, ललीतगीरी, आंंध्र प्रदेशातील नागर्जुनकोंडा, शालिहुंडम इत्यादी स्थळी आढळले आहेत.

चैत्य निर्मिती हा बौद्ध वास्तूचा महत्वपूर्ण स्थापत्य प्रकार असून भगवान बुद्धांनी निवास केलेल्या स्थळी वंदना स्थळ म्हणून बुद्धांच्या अनुपस्थितीत त्या विशेष स्थळाचा आदर आणि पावित्र्याची चरमेन्तती म्हणून त्या स्थळी चबूतारा किंवा वृक्षाची निर्मिती ही पश्चातच्या काळातील चैत्य प्रकारातील विशेष वास्तुद्वारे प्रदर्शीत होते. त्या स्थळाच्या एकूण घडामोडीला ‘चैत्यस्थान’ म्हणून मान्यता प्रसारीत झाली.

‘चित’ किंवा ‘चिता’शी संबंधीत चैत्याचा संबंध पात्रातील राखेच्या अवशेषाशी असून याच राख पात्राच्या स्वरूपातील स्तूप वास्तूचे जतन ज्याप्रकारे राखपात्र राखेचे करीत असते त्याप्रकारे त्यावरील स्तूप त्या राख पात्राचे संरक्षण करतो तर चैत्यवास्तू ही त्या राख असलेल्या राखपात्रावरील स्तूपाचे संरक्षण करीत असते अशा या बुद्ध प्रतिक वास्तूचे संरक्षण ‘चैत्यपाल’ करीत असतो. म्हणजेच चैत्य निर्मिती ही स्तूप निर्मिती इतकीच प्राचीन असून प्राचीन भारतीय समाजव्यवस्थेने स्तूप वास्तू निर्मिती स्विकारली असली तरी बौद्ध धर्मने या वास्तूचा विकास केलेला आहे. शिवाय या वास्तूचे रक्षणाही केलेले आहे.

पश्चिम भारतात आढळणाऱ्या इ.स. पूर्व दुसरे शतक ते सहावे शतकात उत्कीर्ण शैलगृह वास्तुमध्ये चैत्य वास्तू महत्वपूर्ण आहे परंतु त्या आधीच्या चैत्य वास्तूची निर्मिती सपाट मैदानी प्रदेशात झाली असल्याचे पुरावे प्राप्त झालेले आहेत.

महाराष्ट्रातील तेर एक प्रमुख चैत्य स्थळ असून या प्रकारचे विटाद्वारे निर्मित चैत्याची निर्मिती मुख्यत्वे मौर्य पूर्व ८-९ व्या शतकात झालेली आहे. भारताबाहेरील श्रीलंकेतील अनुग्राधपूरा येथील भव्य चैत्यवास्तूच्या उद्घाटनाकरीता संपूर्ण भारतातील अनेक हजारे भिक्खू एकत्र झाले होते असाही उल्लेख महावंशात प्राप्त होतो शिवाय रामायणाच्या सुंदरकांडातील उल्लेखानुसार लंकेतील लाकडी

संभानी निर्मित भव्य अशा उत्तुंग चैत्य प्रासादाचा विधंस हनुमानाने केला होता. तर महाभारतातील सभापर्व व शान्तिपर्वानुसार मगधची प्राचीन राजधानी असलेल्या राजगृहातील पंचपर्वतावरील ऋषीगिरी येथील सुंदर चैत्यस्थानाचा विधंस कृष्ण, अर्जुन आणि भीम यांनी केल्याचा उल्लेख प्राप्त होतो.

चैत्याच्या वाढत्या लोकप्रीय स्तूप व महास्तूपाला सुद्धा चैत्य किंवा महाचैत्य नामकरण प्राप्त झाल्याचे आढळते.

भगवतो महाचेतिय पदमले अपनो।

धम्मथान दिव खम्भो पतिथवितो॥

याप्रकारे आंध्रप्रदेशातील अमरावती येथील स्तूपाला येथील लेखात महाचैत्य म्हटले आहे.

आधी चैत्य की विहार हा एक मोठा प्रश्न असला तरी पश्चिम भारतातील शैलगृह निर्मितीमध्ये विहार हे काही प्रमाणात अपूर्ण असले तरी चैत्य कुठल्याही प्रमाणात अपूर्ण नाहीत. या चैत्य वास्तूचे उत्तरोत्तर विकासच झालेला आढळतो. भव्य व विस्तृत निर्मित चैत्याच्या निर्माणाकरीता अनेकांचा हातभार लागलेला असून त्यांच्या शिलालेखाद्वारे दानकर्त्यांची व त्यांनी निर्मित केलेल्या वास्तूची महती पटते. काळे येथील चैत्याविषयी या चैत्याच्या लेखात म्हटले की, ‘‘हा चैत्य जंबूद्विपात सर्वात सुंदर चैत्य आहे’’.

चैत्य परंपरा स्तूप परंपरेइतकीच सशक्त असून या चैत्य निर्माणामध्ये स्तूपाप्रमाणेच धातू अवशेष सुरक्षित करण्याची व्यवस्था असल्याने चैत्याला सुद्धा स्तूपाइतकेच पवित्र समजल्या गेले.

पाकिस्तानातील तक्षशिला शिवाय ओरीसा राज्यातील रत्नागीरी, उदयगीरी, ललीतगीरी, आंध्रप्रदेशातील भाविकांडा, थोथलकोंडा, संकाराम नागार्जुनकोंडा, शालिहुंडम, चंदावरम, उत्तर प्रदेशातील सारनाथ, राजस्थानातील बैराट, मध्य महाराष्ट्रातील तेर, मध्य प्रदेशातील सांची इत्यादी स्थळी विट-पाषाणाद्वारे चैत्य निर्मिती झालेली आढळून येते.

आंध्रप्रदेश, पश्चिम महाराष्ट्र व गुजरातमधील सर्वच हिनयानी व महायानी शैलगृह स्थळी चैत्यगृह उत्कीर्ण आहेत. त्यात एर्रमपालेम, गुंटपल्ली, अजिंठा, औरंगाबाद, कोंडाणे, भाजे, काळे, शेलारवाडी, कान्हेरी, जुन्नर, नाशिक, एलोरा, पितळखोरा, बेडसा, भद्रावती, साना, तलाजा इत्यादी स्थळे आहेत.

बौद्ध धम्मातील वास्तू विकासात स्तूप व विहाराप्रमाणे चैत्य वास्तू मुख्य असून ते स्तूप व विहाराचे एकात्मिक स्वरूप आहे. राजस्थानातील बैराट येथील मौर्य काळातील बांधीव चैत्य, महाराष्ट्रातील पूणे जिल्ह्यातील जुन्नर येथील दगडात कोरलेल्या लहान चैत्यापासून याच जिल्ह्यातील भाजा येथील प्राथमिक व काळे येथील भव्य-दिव्य चैत्याची हिनयानी परंपरा अजिंठा, वेरूळ, पितळखोरा, बेडसा, नाशिक, कान्हेरी, शेलारवाडी इत्यादी स्थळी असलेल्या हिनयानी चैत्याने आकार व अलंकरण माध्यमाने विकास साधला तर दक्षिण, पूर्व व मध्य तसेच उत्तर भारतात बांधीव चैत्याने विकास केलेला वरील उदाहरणांद्वारे स्पष्ट होतो.

सुषमा पाखरे

शिवनेरी एफ १, केळकरवाडी,

वर्धा – ४४२००९

मो. ८१४९९२९४९६.

या, धम्मराज्य निर्माण करूया..!

आज सर्वच देश स्वतःला महासत्ता बनविण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत आहेत. सर्वांची कुरघोडी चालू असते. मात्र ह्या विचाराची परिणिती म्हणून खाजगीकरण, जागतिकीकरण, चंगळवाद, भौतिकवाद व भ्रष्टाचार असे महाविष समाजात पेरल्या जाते. आज सर्वत्र फक्त हाहाकार माजलेला दिसतो. अराजकता सर्वदूर भिनली आहे. माणूस माणूसपण विसरलाय. तो अतिशय स्वार्थी व अनैतिक झालाय असा स्वार्थात आंधळा झालेला माणूस रसातळाला जातो. त्याची पैशाची हाव संपत नाही. पैशामागे धावतांना तो मानवी मूल्य पायदळी तुडवितो आणि म्हणूनच एक दिवस पैसाच त्याच्या मृत्यूचे कारण बनतो. त्याला सुख हवं असतं. परंतु शेवटपर्यंत सुख त्याच्यापासून दूर पळतं. तो अशांत व अतृप्त असतांना मरतो.

आज जो माणूस पैशामागे जातांना दिसतो त्याचा शेवट असाच होणार आहे. तेव्हा त्याने स्वर्गप्राप्ती, मोक्षप्राप्ती, ईश्वरप्राप्ती ह्या काल्पनिक जंजाळात न भूलता आपल्या जीवनाचा उद्देश नितीसंपन्न जीवन जगून मनाची मलिनता दूर करणे आणि मनाची स्थिरता गाठणे असला पाहिजे. जे मन स्थिर व नितीमूल्ये जपणार असते तेच मन सुखी आनंदी आणि समाधानी जीवन प्रदान करू शकते. ह्याविषयी बुद्धांनी खूप सखोल व अभ्यासपूर्ण विवेचन केलेले आहे. त्यालाच बुद्धांनी धम्म व सद्धम्म संबोधले आहे. धम्माचे खरे प्रयोजन हे जीवनात पूर्णता साधणे होय. तीन प्रकारची पूर्णता सांगीतली जाते. कायिक पूर्णता, वाचिक पूर्णता, आणि मानसिक पूर्णता.

कायिक पूर्णता (पवित्रता) म्हणजे शरीराने होणारे सर्व अकुशल कर्म टाळणे. त्यापासून दूर राहणे. माणसाने हिंसा, चोरी, मिथ्याचार व व्यभिचार यापासून विरत राहिल्यास देहाची पवित्रता साधल्या जावू शकते. वाणीची पूर्णता (पवित्रता) म्हणजे असत्य. भाषणापासून विरक्त असणे, निंदा न करणे, चुगली—चहाळी न करणे, कटू वचन न बोलणे, व्यर्थ बडबड न करणे ह्या सर्व वाचेच्या दुष्कृत्यापासून दूर राहिल्यास आपली वाणी पवित्र होत असते. मनाची पूर्णता (पवित्रता) म्हणजे मनात निर्माण होणाऱ्या विकार उत्पत्तीला आळा घालणे. चित्तामध्ये द्रेष, राग, लोभ, मत्सर, कामवासना, आळस, तंद्रा, शंका यासारखे विकार प्रत्येक क्षणी येतात व आपल्या चित्तावर मलिन विकाराचे जळमट चढतात. तेच विकारयुक्त विचार मनात उद्भवणार नाही याची खबरदारी घेणे. तसे चित्त स्वभावतःच अस्थिर आहे. हा चित्तधर्म आहे. मात्र आपण विपश्यना (चित्तानुपश्यना) करून ह्या चित्ताला चांगल्या कार्यात रत ठेवू शकतो. त्यासाठी ध्यान करावे, आनापानसती करावे असेच बुद्ध

सांगतात. बौद्धिक स्तरावर आपणास हे सर्व कळतं परंतु आपण ह्या दृष्ट विचारांना थोपवू शकत नाही. मात्र प्रत्यक्ष ध्यानाचा सराव केल्याने चित्ताला अधिक स्थिर, सामर्थ्यशाली बनविता येते. असे विकारशून्य चित (मन) आपणांस सुखी, आनंदी जीवन देवू शकते. हाच खरा धम्माचा उद्देश आहे. भूतलावरील प्रत्येक माणसाला सुख, समाधान, मनःशांती फक्त ह्याच मागाने मिळू शकते. मात्र कित्येकांना आजतागायत पटले नाही. ह्या मार्गात कोणताही अवडंबर बाह्य देखावा नाही. कर्मकांड नाही तर जीवन जगण्याचा अतिशय सरळ व यशस्वी पथ आहे हा! ह्यालाच धम्म म्हणतात. जो फक्त नीतिमतेला सर्वश्रेष्ठ माणतो. माणूस श्रेष्ठ तेव्हा होतो जेव्हा त्याच्यात नीतिमत्ता, नैतिकता असेल. ही नितिमतेला जोपासण्यासाठी तर कायिक, वाचिक व मानसिकटृष्ण्या आपणांस सात्विक व्हायला सांगितले आहे. त्यासाठी त्रिरन्ते, पंचशील व आर्य अष्टांगीक मार्ग पाळणे हे अगत्याचे आहे.

मात्र एवढे सुलभ व सोपे ज्ञान सोडून आज समाजमन देव, ईश्वर, ब्रह्म, स्वर्ग, मोक्ष, नरक, आत्मा, परमात्मा ह्या काल्पनिक विश्वात वावरण्यात रत दिसतो. वसिष्ठ व भारद्वाज ह्यांना प्रश्नोत्तरातून बुद्धाने पटवून दिले की ह्या सर्व कुषोणकपित कल्पना आहेत. कारण ह्यांना कुणीही पाहिले नाही, सांगीतले नाही. मात्र आजपर्यंत अनेक अंधक्यांची माळ तयार झाली. ज्यामध्ये सर्वच्या पुढे असणाऱ्या स्वर्ग, देव, ईश्वर दिसत नाही. मध्यल्याला दिसले नाही, दिसणार नाही आणि आजपर्यंत कुणाला दिसले नाही, दिसणार नाही. हे सर्व केवळ पोकळ व्यर्थ शब्द असून त्यात काही अर्थ नाही. हा तर अधर्म होय असे बुद्ध विश्लेषण करतात.

मरणोत्तर आत्म्याचे काय होते? तो दिसतो का? मृत्यूनंतर कुठे जातो? त्याचा आकार, रंग, रूप बदलतो काय? मृत्यूनंतर तो दुःखी होतो की सुखी. ह्या प्रश्नांची उत्तरे विविध ठिकाणी त्यात मतभेद आढळते. त्यावेळी ईश्वर हे अतार्कीक आहे म्हणूनच बुद्धाने ह्या फाजील बाबींना स्पष्ट नकार दिला. अधर्मापासून सावध राहण्यास सांगितले. बुद्धाने आत्म्याचे अस्तित्व नाकारले. तरी देखिल काही दुष्ट विचाराचे लोक आज वारंवार बुद्धाला ‘महात्मा’ म्हणतात. ज्याने आत्मा नाकारला त्याला महात्मा म्हणणे कितपत योग्य होय? यावर आज बुद्ध विचारधारेला मानणाऱ्या लोकांनी आक्षेप घेऊन या उपाधीने संबोधनाचे खंडन करावे. हेही एक सनातनी षडयंत्र आहे. कारण बुद्ध हे मानवी जीवनाचे अतिउच्च विकसित शिखर होय तर महात्मा ही पायरी म्हणून बुद्धाला महात्मा म्हणने म्हणजे त्यांच्या विचारसरणीला नाकारणे होय, अनादर करणे होय. ‘संत बनवून अंत करणे’ हेही त्या खेळामागचे तंत्र असो असे आज सर्व मुखी बोलल्या जाते. ही फक्त पारायन किंवा पठन केल्याने कुणी ज्ञानी होत नाही. त्याचा कवडीचाही फायदा होत नाही. उलटपक्षी धर्मग्रंथ/वेद हे ईश्वरनिर्मित व निर्दोष आहे हे मानल्याने भारताचे जितके नुकसान झाले तेवढे इतर देशाचे झाले नाही. कारण इथे सदैव अर्धर्मालाच

बुद्धावा मिळत आहे. भारतीयांच्या बुद्धीची किव करावी असे दुर्दैवी फक्त भारतीय मानसिकतेचे परंपरावादी लोक आहेत.

आज भारतात भ्रष्टाचार, बलात्कार, शोषण, दरोडे, चोरी, नक्षली कृत्य यांचे पर्व आले आहे. इथे सर्वांना असे वाटते की आपले कृत्य लपविले व गंगेत स्नान केले, पापक्षालण केले तर आपल्याला कोणत्याही दुष्परिणामाला सामोरे जावे लागणार नाही. म्हणून प्रत्येक जण फक्त कायद्यापासून स्वतःच्या दुष्कृत्याचा बचाव करतो आणि स्वतःला सुखी, समाधानी समजतो. मात्र बुद्धाच्या मताप्रमाणे असे म्हटले जाते की आपण एखादे कृत्य उघड किंवा लपून, अंधारात चोरून जरी केले तरीही त्याचे परिणाम भोगावे लागतात. कारण बुद्ध म्हणतात की, आपल्या दुष्कृत्याची फळे (दुःख) हे आपल्यामागे जगाच्या पाठीवर कुठेही लपून बसले तरीही रथाची चाके रथाच्या घोड्यामागे जातात. तरी दुःख आपला पाठलाग करतात. तर सदाचारापासून उद्भवणारे सुख हे माणसाच्या सावलीप्रमाणे सदोदित माणसामागे जात असतात. हा विचार जर दृढ झाला आणि माणूस शीलानुसार वागायला लागला तर सर्व दुःखातून मुक्ती व समस्यापासून सुटका मिळू शकते.

हा जगत कल्याणाचा मार्ग सर्व स्तरातील लोकांसाठी मोकळा झाला तर तो सद्धम्म जन—जन—हित साधतो. प्रज्ञा, शील, करुणा, मैत्री, भावना, समता व कार्यकारणभाव, चिकित्सेला वाव असेल आणि हा धम्मात ओतप्रोत भरला असेल तर हा धम्म सद्धम्म व्हावयास वेळ लागणार नाही.

सद्धम्माचा उद्देश हा काल्पनिक स्वर्गाची प्राप्ती नसून दुःख मुक्त जीवन जगणे होय. धम्मराज्य हे धम्मशील आचरणाने बनते. म्हणून ज्या दिवशी सबंध मानवजात धम्मनुसार शील, सदाचाराने उचित व्यवहार करून जीवन जगेल तेव्हा समस्त मानवसमाजाची दुःखातून मुक्ती होईल पुन्हा एकदा धम्मवचनांचा नाद सर्वत्र गुंजेल...

बुद्धं सरणं गच्छामि

धम्मं सरणं गच्छामि

संघं सरणं गच्छामि

सर्व लोक बुद्धीप्रामाण्यवादी बनतील, बुद्धाला अनुसरतील, धम्माला अनुसरतील व संघाला अनुसरतील तेव्हा धरेला पुन्हा एकवार भरभराटीचे व मंगलमय साजाने नटविले जाईल. कुणीही दुसऱ्याला दुःख होईल असे वागणार नाही व म्हणूनच तो सदैव धम्मराज्यात सुखी जीवन जगतील. कोणतेच वैर व समस्या इथे दिसणार नाही. सर्वत्र मैत्रीचे व सदाचाराचेच धडे गिरविले जातील. वसुंधरेला मानवतेच्या विविध रंगाची झालर चढविली जाईल. या चला! समस्त मानवप्राणी धम्मराज्य निर्माण करूया!

प्रताप वाघमारे

विद्यार्थ्यांनो पुन्हा जागृत व्हा! सतत जागृत रहा! तहसिलदार:कुही, जि. नागपूर.

मो.९४२२६४२८४२

हजारो वर्षाची कू—प्रथा जेमतेम ४ दशकाच्या कारकिर्दीत उधळून लावत पुढील हजारो वर्षाची सुप्रथा भारत देशात निर्माण करणाऱ्या व त्यास संविधानात्मक भक्कम चौकट देणाऱ्या संविधानकर्त्या डॉ. आंबेडकरांच्या विराट कार्यास पाहून जगातील दिग्गजही थक्क होतात. त्यांचा हा पराक्रम पाहून एक व्यक्ती एवढे मोठे काम करू शकतो यावर विश्वास बसत नाही. असे अविश्वसनिय कार्य ते पार पाढू शकले कारण त्याच्या ठायी असणाऱ्या अंगभूत गुणवैशिष्ट्यामुळे. पण ही गुणवैशिष्ट्य त्यांच्या ठायी आली कोटून? याचा चिकित्सक परामर्श घेतल्यास एकच बाब लक्षात येते म्हणजे त्यांचे “अखंड विद्यार्थी असणे.”

“विद्या अर्जन करणारा विद्यार्थी” या व्याख्येतील संकुचितता लांघून “शुद्ध विद्या अर्जन करून त्याचे समर्पक व लोकहितकारी उपयोजन करणारा व त्यातून समाजास शाश्वत मुल्य देणारा म्हणजे विद्यार्थी” अशी व्याख्या विस्तार करण्याचे काम करणारा जगप्रसिध्द विद्यार्थी म्हणजेच डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर. “विद्यार्थ्यांनो जागृत व्हा” या आपल्या लेखात डॉ.आंबेडकरांनी विद्यार्थी दशेतील शिल व प्रज्ञा याचा आग्रह धरून विद्यार्थ्यांस चिंतन व मनन करून कृतीप्रवण होण्याचा दिलेला चिरकाल संदेश सतत मनात साठवणे आवश्यक आहे. प्रतिकुल परिस्थितीचे कारण सांगून सतत भयगंड बाळगणाऱ्या विद्यार्थी मित्रांनो वर्गाबाहेर बसून शिक्षण घेणारा विद्यार्थी जगातील सर्वात मोठ्या व अनुकरणीय राज्यघटनेचा शिल्पकार होतो व तो होऊ शकला याची नुसती कल्पनाही केली तरीही आपली प्रतिकुलता किती कुचकामी आहे हे लगेच लक्षात येईल.

विद्यार्थ्यांची सचोटी व निष्ठा ही किती उच्च स्तरीय असावी याचे मुर्तीमंत उदाहरण म्हणजे डॉ. आंबेडकर होय. आपल्या विद्यार्जनाच्या कालखंडात शिष्यवृत्ती मिळणे बंद झाल्यास त्याबदल हळहळणारा, मात्र ही शिकण्याची तळमळ पाहून त्यांना मदत करणाऱ्या राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांच्या अर्थ सहाय्याचा पुरेपूर उपयोग करून अल्पकाळात आपला अभ्यासक्रम पूर्ण करावा लागेल याचा ध्यास मनी धरून कालावधीच्या आत आपला प्रबंध सादर करून विश्वविक्रम करणारे डॉ. आंबेडकर सचोटी व निष्ठा असल्यास प्रतिकुल परिस्थितीलाच मागे रेटून भूषण बनवता येऊ शकते हे दर्शवितात. मिळणाऱ्या शिष्यवृत्तीत आपली गुजराण करून त्यातीलच काही हिस्सा आपल्या संसारास अत्यंत कष्टाने सावरणाऱ्या आपल्या पत्नीस पाठवून मिळणाऱ्या शिष्यवृत्तीचा विनीयोग कसा असावा याचा वस्तूपाठ ते घालून देतात. क्षणभर या मुद्यावर थांबून शिष्यवृत्ती मिळणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी ते स्वतः करत असलेल्या विनियोगाचे चिंतन केल्यास लगेच तफावत लक्षात येईल.

संकटाची काळग्रात्र असतांनाही स्वतः तेवत राहून पुढील पिढ्यांना प्रकाशीत करण्याची किमया साधणारा हा प्रकाशसाधू! म्हणूनच त्यांना अभिवादन करतांना आपसूकच मनात पुढील तरंग उमटतात,

“तुझी तेवण्याची सुरुवात होती”

“प्रकाशात माझी पिढी न्हात होती”

या आशय भावनेने त्यांच्या कर्तृत्वाला निव्वळ भावनिक नमन करून थांबण्यापेक्षा विद्यार्थ्यांनी या बाबीचे वास्तविक विश्लेषण करून त्याचे अनुकरण करण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक ठरेल कारण अंधार गुहेतून आलेला एक स्वयंप्रकाशी हजारे पिढ्यांना प्रकाशित करून पारतंत्र्यांच्या काळोखातील राष्ट्रास स्वातंत्र मिळाल्यास त्यास सर्वांसाठी सुखकारक ठरू शकेल असे राजकीय चारित्र्य प्रदान करतो ही अभिमानास्पद व अनुकरणीय बाब आहे.

त्यांचा जीवन व्यासंग पाहता विषय बहुरंगता, विषयाचा सखोल व तुलनात्मक अभ्यास, अभ्यासातून प्राप्त ज्ञानाचे समर्पक उपयोजन, विषय पांडित्य, भाषा प्रभुत्व, विषय मांडण्याची शैली व चिंतन हे पाहता जगप्रसिद्ध विद्यापीठासही अभिमान वाटावा असा विद्यार्थी म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर. त्यांच्या अभ्यासपूर्ण साहित्यकृतीचे अवलोकन केल्यास त्यांचे साहित्य चिरंतन वाटते. ही चिरंतन वैशिष्ट्ये आपल्या कर्तृत्वातून निर्माण करून आपल्या राष्ट्रास व शोषीत आणि वंचितास आपण मदतगार ठरू शकू काय? हे आत्मचिंतन विद्यार्थ्यांने करणे आवश्यक आहे.

घटना समिती समक्ष मसुद्यातील प्रत्येक कलमावर झालेली चर्चा व त्या प्रत्येक चर्चेत डॉ. आंबेडकर नावाचे घोंघावलेले वादळ, देशातील सर्वश्रृत बुद्धीमान इतर सदस्यासही आपल्या अभ्यासपूर्ण पांडित्याने भारणारा हा विद्यार्थी !

वर्तमान कालखंडात आपला देश जगातील सर्वात तरुणांचे राष्ट्र म्हणून उदयास येत आहे अशा प्रसंगी राष्ट्रभक्त तरुणांनी आपल्या ठायी असणाऱ्या क्षमतांचा पुरेपूर वापर राष्ट्रहितासाठी होईल हा ध्यासमंत्र मनी धरून विद्यार्थी दशेपासूनच स्वयंप्रकाशीत होणे अर्थात अत्त दिप भव! हा मूलमंत्र मनी बाळगणे आवश्यक आहे व स्वयंप्रकाशीत होण्यासाठी डॉ. आंबेडकर यांच्यासारख्या ज्ञानसूर्याचे अनुकरण करणे आवश्यक आहे तरच जगातील सर्वात मोठी लोकशाही असणारे आपले राष्ट्र जगातील सर्वात सक्षम लोकशाहीत रूपांतरीत होईल व कल्याणकारी राज्य असणाऱ्या आपल्या देशातील शोषीत वंचीत घटकास ते मदतगार ठरेल.

राजेशाही, संरजामशाही व पारतंत्र्य याची परंपरा असणाऱ्या आपल्या राष्ट्रास जोखडमुक्त करण्याचे काम विविध राष्ट्र पुरुषांनी केले. जोखडमुक्त देशाच्या शासनाची प्रणाली, स्वरूप व उद्देश यास आकार देण्याचे काम संविधानाच्या स्वरूपात डॉ. आंबेडकरांनी करून खन्या अर्थात “स्वातंत्र्य जतनाचे” काम केले आहे. यासोबतच त्यांनी देशातील सर्व कुप्रथा, असमानता यांना कायमचे इतिहास जमा करण्याचे महान कार्य करून अखिल शोषितांना उपकृत केले आहे. म्हणून विद्यार्थी मित्रांनो या विद्यार्थी दशेत आपल्या जगण्याची, विचार करण्याची, चिंतनाची दिशा आपण

संविधानाभिमुख, मानवताभिमुख करून, सातत्याने देशातील तमाम दलित, शोषित, वंचित घटकास समान न्याय, समता, बंधुता याचा लाभ कसा मिळेल व त्यासाठी मी कसा कामी पडेल यावर आधारित असावी तरच आपल्या अस्तित्वास अर्थ प्राप्त होईल.

म्हणून अंधारत्या कुळांना सम्यकदृष्ट्या प्रकाशित करण्यासाठी दिशा दिन साक्षी ठेवून विद्यार्थ्यांनी आत्मपरिवर्तनास सुरुवात करावी ही सम्यक अपेक्षा !

बिर्ला परिवार की ओर से धम्मचक्र प्रवर्तन दिन की मंगल कामनाएँ

LIFE INSURANCE
CORPORATION OF
INDIA

MR. KISHOR S. BIRLA

LIC Carrier Agent Code – 697990

Member of the Branch Manager's Club for
Agents

LAKSHYA MULTIPURPOSE SERVICES

A Dedicated Of Cleaning/ Parking/ Security/
Insurance & Other Maintenance Service

-ADDRESS-

Off. LIC of India, CAB Br.990, Mount Road,
Sadar, Nagpur-440001.

Resi. Near Garden, Opp. N.M.C. Pri. School,
Ward No.57, Shanti Nagar, Nagpur-2
Ph. Off. 2558662, 2551773.
Mob. 9372394474

क्या डॉ. बाबासाहब अम्बेडकर केवल दलितों के महीसा थे?

सुमेध गावंडे

वैसे तो डॉ. बाबासाहब अम्बेडकर को मानने वाले दुनिया में असंख्य है, परंतु उनमें दलित व बौद्ध हि अधिकतर है। अन्य जाति धर्मों के लिए मानो डॉ. अम्बेडकर का उतना महत्वही नहीं है। ऐसा क्यों? क्या बाबासाहब ने केवल दलितों का ही उद्धार किया? क्या उन्होंने केवल दलितों के उत्थान के लिए ही संघर्ष किया? अगर संक्षिप्त में कहे तो देश का संविधान निर्माता व भारतरत्न की उपाधि पाने वाला मनुष्य किसी एक जाती या धर्म का नहीं हो सकता, फिर ऐसा क्या कारण है कि दुसरे जाती या धर्म के लोग डॉ. अम्बेडकर को नहीं मानते?

इसके जिम्मेदार अधिकतर वो लोग हैं जो बाबासाहब को मानते हैं। ये लोग बड़े अभिमान से नारे लगते हैं, “बाबासाहब कौन थे? दलितों के दाता थे।”, “बाबासाहब ने क्या किया? दलितों का उद्धार किया? इसका एक ही अर्थ होता है, वो यह कि बाबासाहब को मानने वाले ही बाबासाहब को जानते नहीं। कितनों को पता है, देश का संविधान लिखने वाले बाबासाहब ने ही देश के श्रम कानूनों को भी बनाया है? १४ घंटे काम करने वाले मजदूरों को ८ घंटे काम का नियम करने वाले बाबासाहब ही है। **ESIC** व **DA** को लागू करने वाले बाबासाहब ही है। **Provident Fund, Minimum Wages Act** बाबासाहब की ही देन है। दामोदर व्हॉली व हिराकूंड प्रोजेक्ट की आधारशीला रखने वाले भी बाबासाहब ही हैं। **Central Technical Power Board** की स्थापना में भी उनका महत्वपूर्ण योगदान है। हिंदू धर्म कि कुरारितियों को मिटाने के लिए बाबासाहब ने हिंदू कोड बिल बनाया। अल्पसंख्यकों व स्त्रियों को समाज में, देश में समानता देने के लिए कडे कानून बनाए, चाहे वो किसी भी समाज या धर्म के हो। क्या यह सब बाबासाहब ने किसी एक जाति या धर्म के लिए किया? नहीं... बाबासाहेब ने यह सब देश के लिए किया, देश के प्रत्येक मनुष्य के लिए किया। इससे तो यही सिद्ध होता है कि बाबासाहब एक सच्चे देशभक्त थे, फिर क्यों दलित ऐसे नारे लगाते हैं मानो उन्होंने ही बाबासाहब को पेटंट किया हो।

बाबासाहब ने धर्मों में व्याप्त कुरितियों का प्रखर विरोध किया। इससे उन धर्मों को माननेवालों की भावनाओं को ठेस पहुंची। इसि कारण वे लोग डॉ. अम्बेडकर पसंद नहीं करते हैं और उनके बारे में जानना भी नहीं चाहते और शायद बाबासाहब को मानने वाले उनका इतर जाति धर्मों में प्रचार करने कि जगह उन्हे अपना देवता बनाकर खुश रहना चाहते हैं। ध्यान रखिए, बाबासाहब ने कहा था, ‘‘मैं प्रथम भारतीय व अंत मे भी भारतीय ही हूँ.. परंतु यह पहले उन्हे माननेवालों को ही समझाना पड़ेगा.. वरना इतना बड़ा देशभक्त देश का नहीं, जाति या धर्म विशेष का ही बनकर रह जाएगा।

दीक्षाभूमीः पर्थदर्शक युवा पीढीची...

डॉ. राहुल बापूराव कांबळे,
पदव्युत्तर वनस्पतीशास्त्र विभाग,
महात्मा जोतीबा फुले शैक्षणिक परिसर,
राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर- ४४००३३

जय भीम !! बौद्ध साम्राज्याची आधुनिक राजधानी असलेल्या "दीक्षाभूमी" चे महत्व काही वेगळेच आहे. आज बौद्ध कुटुंबामध्ये जर "दीक्षाभूमीचे" नाव जरी उच्चारले तरी प्रत्येकाच्या रक्तामध्ये एक वेगळीच उर्जा अन वेगळाच जोश आलेला दिसतो. दीक्षाभूमी आज युवा वर्गाची एक जिवंत प्रेरणास्रोत झालेली आहे. ही भूमी प्रत्येक आंबेडकरी चळवळीचे केंद्रबिंदू असून, हरेक घडामोडीची साक्षीदार आहे. आंबेडकरी विचारवंत व ज्येष्ठ साहित्यिक डॉ. यशवंत मनोहर यांनी त्यांच्या या काव्यातून क्रांतिभूमी "दीक्षाभूमी" चे समर्पक असे वर्णन केले आहेत,

लेक तू आंबेडकरांची; क्रांतीची तू पाठशाळा
तू विजांचा शस्त्रसाठा; चांदणे तूच; तूच ज्वाळा
तू भिमाईचा कलिजा; संगराचे पत्र तू
तू फुलांची मातृभाषा; नागवंशी आग तू ॥ १ ॥
तू प्रशांती सागराची; तू रसायन काळजाचे
तूच दिधले तडफडींना; शास्त्र दुःखे मारण्याचे ॥ २ ॥
पौर्णिमा तू प्रेरणांची; तूच मोसम भरतीचा
वाटतो सत्यम अहर्निशः सूर्य येथे लुम्बिनीचा ॥ ३ ॥
भीमगौतम पाजणारी; पक्षिणीची चोच तू
ग्रंथ जन्मा घालणारा; ग्रंथ ग्रंथाचाही तू ॥ ४ ॥
स्वप्न तू आंबेडकरांचे; स्वप्न स्वप्नांच्या जगाचे
युद्ध मारून टाकणारे; युद्ध तू, महायुद्ध तू ॥ ५ ॥
तूच चंद्राच्या मुठीतील; भूकलाडू पीडितांचे
तूच ठिणग्याच्या करातील; तहानलाडू वंचितांचे ॥ ६ ॥
तू अशांती, तूच शांती; तूच दृष्टी आंधल्याची
तूच अंधारात दिवा, मायभू समता युगाची ॥ ७ ॥
तूच पिवळा बोधिवृक्ष, कूस तू प्रज्ञाविरांची
बुद्धिवादी काफिला तू; तूच मैफल चंदनाची ॥ ८ ॥
तूच चिरंतन चालणारी; संगीती आंबेडकरांची
तू उजेडाचा महोत्सव; लेक तू आंबेडकरांची ॥ ९ ॥

महामानव भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी १४ ऑक्टोबर १९५६ मध्ये बौद्ध धर्माची दीक्षा दीक्षाभूमी येथे ३ लाख ८० हजार समर्थकांसमोर घेतली. त्यानंतर त्यांनी आपल्या समर्थकांना बौद्ध धर्माची दीक्षा दिली. रक्ताचा एक थेंब न सांडता दीक्षाभूमीवर बौद्ध धर्म लाखो अनुयायींनी स्वीकारला.

भारतीय सम्राट अशोकाने याच दिवशी धर्म अनुसरला होता त्यामुळे याला 'अशोका विजयादशमी' सुद्धा म्हणतात. म्हणून बाबासाहेबांनी हा योग्य दिवस निवडला.

दिनाक १५ ऑक्टोबर १९५६ ला सकाळी १० ते दुपारी १२ वाजेपर्यंत, असे दोन तास डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी याच क्रांतीभूमीवर नव अंकुर होवुन पालवी फुटलेल्या बौद्धमय झालेल्या समाजबांधवांचे प्रबोधन केले. धर्मदीक्षेनंतर लगेच दुसऱ्या दिवशी बाबासाहेबांच्या पावलांनी दीक्षाभूमीला स्पर्श केला, तेव्हा या भूमीला धन्य झाल्यागत झाले असणार. जणू तिने या अवर्णनीय सोहळ्याची साक्षीदार होवून बाबासाहेबांना वचन दिले असणार कि यापुढे मी सदैव आपल्या समाज बांधवांना अशीच प्रेरणा देत राहणार.

दीक्षामंचावरूनच दुसऱ्या दिवशीचे भाषणाची सुरवात करताना म्हणाले, "सर्व बौद्धजनहो....आणि उपस्थित पाहुणे" गेले दोन दिवस धर्मदीक्षा घेण्याचा आणि देण्याचा कार्यक्रम सुरु आहे. यावेळी त्यांनी धर्मदीक्षेसाठी नागपूरची निवड का केली याचा खुलासा ही केला. "नागलोकांची मुख्य वस्ती हि "नाग-पूर". देशात बौद्ध धर्माचा प्रसार पुर्वीच्या नाग लोकांनीच केला. नाग लोक आर्यांचे भयंकर शत्रू होते. आर्य व अनार्य यांच्यामध्ये लढाया आणि तुंबळ युद्धे झाली. आर्य लोकांनी नागांना जाळून टाकल्याचे पुराणात सापडतात. फक्त एक नाग वाचवला...त्याचेच आपण वशंज आहोत...नाग लोकांची वस्ती या परिसराच्या आजुवाजुला आहे. म्हणून या शहराला नागपूर असे नाव मिळाले", यामुळेच नागपूरला दीक्षेचा कार्यक्रम निश्चित केला, गेल्याची माहिती यावेळी बाबासाहेबांनी दिली.

बौद्ध झाल्यानंतर प्रथमच सूमारे दोन तास बाबासाहेबांच्या मुखातून "बुद्ध आणि त्यांच्या धर्म' यासंदर्भाची महती साऱ्या समाजाला सांगत होते. शब्द न शब्द येथे उपस्थित माणस डोक्यात साठवून घेत होता. शेवटी "आमच्या वाटेने आम्ही जाऊ, तुमच्या वाटेने तुम्ही जा...आम्हाला नवीन वाट मिळाली आहे. हा आशेचा दिवस आहे. जगात सर्वत्र दुःख आहे. ९० टक्के माणसे दुःखाने पिडीत आहेत. त्या दुःखातून पिडलेल्या गरीबा माणसांना मुक्त करणे हे बौद्ध धर्माचे मुख्य कार्य असल्याचे बाबासाहेबांनी सांगितले. तरुणांनी केवळ पोटाचे पाईक होऊ नये असा धोक्याची सूचनाही यावेळी बाबासाहेबांनी दिली होती...दरेकाला दीक्षा घेण्याचा अधिकार आहे. दरेकाने दीक्षा देण्याचा अधिकार आहे, असेही बाबासाहेबांनी शेवटी जाहीर केले होते..."

'आपण बौद्ध का झालो?', 'आपण खरच बुद्धाला पुर्णतः शरण गेलो आहोत का?' या साऱ्या प्रश्नाचे समाधान दीक्षाभूमी वर गेल्याशिवाय होत नाही. कारण धर्माचे चक्र ज्या ठिकाणाहून गतिमान झाले त्याच ठिकाणाहून आपल्या बुद्धीला चालना मिळत असते. याच धर्म चक्र प्रवर्तन दिनाच्या आणि बाबासाहेबांनी दिलेल्या २२ प्रतिज्ञेला, दरवर्षी अशोका विजयादशमी व १४ ऑक्टोबरच्या दिवशी देशभरातून आणि विविध देशांतून लाखो बौद्धबांधव दीक्षाभूमीवर बाबासाहेबांना वंदन करण्यासाठी येतात. या जागी भव्य स्तूप बांधले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जीवनातील या जागेला अतिमहत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले असून, लाखो बौद्धबांधवांसाठी दीक्षाभूमी ही स्फुर्तीज्योत ठरली आहे. दीक्षाभूमी येथील स्तूपाच्या बांधकामाला जुलै १९७८ मध्ये सुरुवात झाली. १८ डिसेंबर २००१ मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती के. आर. नारायणन यांच्या हस्ते लोकांच्या दर्शनासाठी लोकार्पण करण्यात आले. हा स्तूप आशियातील सर्व बौद्ध स्तूपांमध्ये सर्वांत मोठा व पोकळ मोठा स्तूप म्हणून प्रसिद्ध आहे. दीक्षाभूमी येथे २११ बाय २११ फुटांचे मोठे सभागृह आहे. त्यात तथागत गौतमबुद्धांची मोठी मूर्ती स्थापन आहे.

आंबेडकरी चळवळीच्या, बुद्ध आणि भीमगीतांच्या हजारो कॅसेट्स एका दिवशी खरेदी होतात. पुस्तकांच्या तीनशे पेक्षा जास्त स्टॉल्सवर खरेदीसाठी झुंबड उडते. मराठीसह हिंदी, इंग्रजी भाषांतील

पुस्तकांची दरवर्षीची विक्री सर्वांनाच ठाऊक आहे. दक्षिणेतील तमील, कानडी भाषांतील पुस्तकांचे स्टॉल लावण्यात येतात. याशिवाय श्रीलंकेतील सिंहली भाषेतील बुद्धाचे साहित्य खरेदीसाठी ठेवण्यात येतात. कोट्यवधीची पुस्तकखरेदी एका दिवशी होणारे दीक्षाभूमी हे जगातील एकमेव ठिकाण आहे, हे विशेष.

पंचशीलाचे पालन करून जगण्याचा संदेश देणारी बौद्ध ही तत्त्वप्रणाली आहे. शुद्ध आचरणातून मनुष्य सुखाकडे वाटचाल करतो. मनात आणि डोक्यात अंधश्रद्धेचा विचार ठेवून बौद्ध जीवनशैली जगू शकत नाही, असा संदेश दीक्षाभूमी वरून सगळ्या अनुयायांच्या मनामध्ये रुजल्या जातो. आधुनिकीकरणाचे ढोंग घेवून पथहीन युवकांनी मिरवणुकीच्या नावावर धिंगाणे न घालता धम्माचे विचार अंगीकारन्यावर व वाट चुकलेल्यांना योग्य दिशा देण्याचेही कार्य हे याच क्रांतीभूमीवर प्रबोधन किंवा पथ - नाट्याच्या द्वारे मोलाचे कार्य केल्या जाते. आजच्या युवा पिढीचे बाबासाहेबांनी घालून दिलेल्या आदर्शाचे पालन न चुकता करायला हवे कारण यातूनच समाजाची उन्नती होण्यास हातभार लागेल असा धम्मसन्देश प्रत्येकापर्यंत पोहोचविल्या जातो. अश्या या वैचारिक क्रांतीचे प्रतिक असणाऱ्या हजारो अमानवी असमानातेचा पुरस्कार करणाऱ्या श्रुन्खलांचे बंधन झुगारून त्यांना मोडून समानतेची, न्याय हक्काचे कुंपण बांधुन देणाऱ्या माय दीक्षाभूमीला त्रिवार वंदन जय भीम !! जय भारत !!

चौरपगार परिवाराकडून सर्वांना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

दिलीप चौरपगार धरमपेठ, नागपूर

-सदेच्छुक-

आयु. देवकन्या चौरपगार आयु. यशा चौरपगार

नवतरुणांनो आम्ही कुठे आहोत?

मा. देवेश गोडाणे,

पत्रकार दै. पूण्य नगरी,

मो. ०७७२०००३००९

काल परवाचीच गोष्ट असावी. आमचा मित्र—मैत्रीणींचा इवलासा ग्रुप आहे. विकेंड साजरा करायचा म्हणून आज अंबाझरीला जाऊ या असा एकमुखी आवाज झाला आणि गाड्या सरळ उद्यानात येऊन पोहचल्या. ग्रुपमध्ये दोन मुले नव्यानेच आली होती. (दोघेही दलित मुले नाहीत.) एका मैत्रीणीने त्यांना सहज प्रश्न केला. तुम्ही ग्रुप सोडून असे बाजूला का बसलेत?. ते ‘एस.सी.’ लोकांना काय म्हणातात, ‘अछुत’ तसे आहोत आम्ही, म्हणून इकडे बसलोत. जगातील सर्वांत विषारी सापाने दंश करावा असे त्यांचे शब्द ज्वालामुखीप्रमाणे झोंबून गेले. तो हे सहज, गमतीने बोलला असावा, हे मान्य. मात्र, धर्मपरिवर्तनाच्या ५८ वर्षांनंतरही एस.सी. म्हणजे अछुत हा शब्द इतरांच्या स्मृतीपटलांवरून पुसण्यात आम्ही कमी पडलोत का?. तेहा, कुण्या समोरच्याला दोष देण्यापेक्षा बाबासाहेबांनी आम्हाला दिलेल्या विचारांना स्वीकारताना आमची डोके कुणाकडे गहाण ठेवलीत का? ही आणि यासारखी असंख्य प्रश्न मनात घर करू लागली. अशा प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याची मदार आजच्या पिढीवर येऊन ठेपली आहे. बाबासाहेबांनी प्रज्वलीत केलेली सामाजिक समता आणि परिवर्तनाची मशाल पेलण्यास आपले पूर्वज कमी पडलेत, हे खरे. त्यामुळे हा परिवर्तनाचा डोंगर उचलताना आम्ही आज कुठे आहोत? याचे आत्मपरीक्षण करण्यास सुचविणारा हा लेख...

सर्व प्रकारच्या विषमतेतून आणि शोषणव्यवस्थेतून संवैधानिक मागाने भारतीय समाजाची मुक्तता करण्यासाठी उभा ठाकलेला विचार म्हणजे आंबेडकरी विचार आणि त्यावर चालणारी चळवळ म्हणजे आंबेडकरी चळवळ, अशी थोडक्यात आंबेडकरवादाची व्याख्या करता येईल. या चळवळीला दोन वैचारिक पदर आहेत. बौद्ध धम्माच्या नावाने चालणारी सामाजिक-सांस्कृतिक परिवर्तनाची चळवळ आणि रिप्लिकन नावाने चालणारी राजकीय चळवळ. सामाजिक चळवळीचा कानोसा घेताना, बुद्धांनी दिलेला मार्ग जपण्याचे काम येथील संघटनांनी काही काळ केले आहे. परंतु, आज अशा संघटनाही संस्था म्हणून नव्हे तर, व्यक्तीविशेष म्हणून उरल्या आहेत. राजकीय पक्षांना तर जणू आता उकीरड्याचे स्वरूप आले आहे. त्यामुळे देशातील आंबेडकरी चळवळ संपली आहे का?, असा प्रश्न काही वर्षांआधी खुद महाराष्ट्रातील एका रिप्लिकन नेत्यानेच उभा केला होता. तो त्याने कुठल्या अर्थाने केला हे त्यालाच माहिती. मात्र, त्यावर आज गांभीर्याने विचार करण्याची वेळ आली

आहे. भारतातील सर्व समाज सामाजिक, आर्थिक, राजकीय शोषणातून मुक्त झाला आहे का?, सामाजिक, आर्थिक, राजकीय शोषणव्यवस्था नष्ट झाल्या आहेत का? एक समाज, एक राष्ट्र म्हणून भारत देश उभा राहिला आहे का? या आणि अशा असंख्य प्रश्नांची उत्तरे नाही अशीच मिळतील. असे असताना 'स्व'ला बाबांचा अनुयायी म्हणणारा आजच्या 'मी'ने यासाठी काय केले?. आंबेडकरी चळवळीला ध्वज उंचावण्यापेक्षा त्याला मरगळ आणत खुद चळवळीचेच शोषण करण्याचे काम झाले आहे. त्यामुळे यासाठी समर्थक किती जबाबदार आहेत व विरोधक किती कारणीभूत आहेत, याचाही विचार आज करावा लागेल.

पंधराव्या लोकसभेचा निकाल लागताच, अनेक जातीयवादी संघटना आता वर येतील असा गंभीर इशारा देशातील एका बड्या नेत्याने अहिंदू समाजांना दिला आहे. त्याची चाहूल लागण्यास सुरुवात झाली आहे. गेल्या काळातच काही कट्टर हिंदू धार्मिक संघटनेच्या उपशाखा सक्रीय होऊन कामाला लागल्या आहेत. त्यांना थांबविणे हे आपले काम नाही किंवा तो आपला मार्गाही नाही. मात्र अशा वेळी केवळ एका समूदायाचे रक्षण करणे एवढीच जबाबदारी उरत नसून डॉ. बाबासाहेबांनी देशाला दिलेल्या धर्मनिरपेक्ष अशा सार्वभौम लोकशाही प्रधान देशाचे रक्षण करण्याची फार मोठी जोखीम आंबेडकरी समाजावर येउन ठेपली आहे. हे काम फक्त आंबेडकरी जनतेचेच आहे असे मुळीच नाही. परंतु, स्वस्वार्थपोटी ज्यांनी येथील असंख्य जनतेची अबू वेशीवर टांगण्याचीच कामे केली, अशा समाजाकडून तरी परिवर्तनाची अपेक्षा करणे म्हणजे पोरखेळच ठरेल. तेव्हा यासाठी आंबेडकरी समाजातील नवे नेतृत्व पुढे आल्याशिवाय तरणोपाय नाही. समाज रक्षणासह आता देशाचे अखंडत्व जपण्याची जबाबदारी तरुण उभरत्या नेतृत्वावर आहे. हा पहाड एकठ्याने उचलने मुळीच शक्य नाही. मात्र, आता पुढाकार घ्यावा लागेल. बुद्धांनी जगाला दिलेल्या संघपद्धतीचा स्वीकार करून काही संघटना देशासह जगावर राज्य करण्याचे स्वप्न पाहू लागल्या आहेत. दिल्ली काबीज करून त्या इतर देशांवर निशाना साधत आहेत. अशा संघटनाचा आपण आदर्श घ्यावा असे मुळीच नाही. मात्र, जे आपलेच आहे त्याचा स्वीकार करून येत्या पिढीला, समाजाला एक खंबीर नेतृत्व करणारे प्रबळ संघटन उभारण्याची नितांत गरज आहे. या आव्हानांकडे जर आज दुर्लक्ष केले तर, उद्याचा उषःकाल हा पुन्हा सामाजिक विषमतेचे राक्षसी रूप घेऊन पुढे उभे राहायला वेळ लागणार नाही. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना वंदन करताना दलित समाजाने हा विचार करावा हीच अपेक्षा. नाहीतर कायम राखीव जागांसाठी झागडणारा, त्याचा फायदा उठवणारा अशीच समाजाची ओळख उरेल. तसे होणे यासारखे देशाचे दुर्दैव नाही. आज बाबासाहेब असते तर त्यांनी हेच सांगितले असते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जाती निर्मूलनासंबंधी विचार

अमित अ. झापाटे,
(एम. ए. अर्थशास्त्र, इतिहास)
मो. ०९५४५४८८९४२

भारतात समाजसुधारणेचा मार्ग अत्यंत खडतर असून त्यात अडथळेच जास्त आहे. या कार्यात मित्र कमी, आणि टिकाकार अधिक आहे. एक काळ असा होता, ज्या काळात मानले जायचे की, सामाजिक विकासाशिवाय अन्य क्षेत्रात प्रगती करणे अशक्य आहे. त्याच काळात राजकीय विकासाचाही मार्ग पुढे आला. भारतात एका गटाला राजकीय सुधारणा तर एका गटाला सामाजिक सुधारणा अपेक्षित होत्या. देशाच्या आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय, धार्मिक परिस्थितीत सातत्याने बदल व्हायला सुरुवात झाली होती. जातीव्यवस्थेचे स्तोम पराकोटीला गेले होते. अन्याय अत्याचाराने संपूर्ण भारत होरपडत होता. त्यावेळी देशातील राजकीय सुधारणेचा पुरस्कार करणाऱ्या गटाला खडा प्रश्न करणारा व्यक्ती म्हणतो, “देशातील अस्पृश्यांसारख्या मोठ्या वर्गाला तुम्ही सार्वजनिक शाळेचा उपयोग करू देत नाही, तर काय तुम्ही खरच राजकीय सत्तेच्या योग्य आहात? तुम्ही त्यांना सार्वजनिक ठिकाणी पाणी भरू देत नाही, तुम्ही त्यांना त्यांच्या आवडीचे आभूषण, वेशभूषा, भोजन करू देत नाही, तर तुम्ही खरच या राजकीय सत्तेच्या योग्य आहात काय?” आणि त्या महामानवाचे नाव आहे डॉ. बाबासाहेब भिमराव रामजी आंबेडकर.

जे. एस. मिल म्हणतो, “एका देशाने जसे दुसऱ्या देशावर शासन करणे योग्य नाही तर ही गोष्ट सुद्धा स्विकारली पाहीजे की, एका वर्गाने (जातीने) दुसऱ्या वर्गावर (जातीवर) शासन करणेही योग्य नाही.” तुम्ही म्हणाल की, “सामाजिक आणि राजकीय सुधारणेचा जातीसंस्थेच्या निर्मूलनाशी काय संबंध आहे?” संबंध आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, “राजकीय परिवर्तन हे नेहमी सामाजिक आणि धार्मिक कांतीनंतरच झाले.” या वाक्याची सत्यता पाहीली तर लक्षात येईल की, मार्टीन ल्युथर यांनी आरंभीलेल्या धार्मिक चळवळीतून युरोपातील लोकांची राजकीय सत्ता प्रस्थापित झाली. मोहम्मद पैगंबरांच्या धार्मिक कांतीनंतर अरब देशात राजकीय सत्ता आली. भारतातही तथागत बुद्धांच्या सामाजिक कांतीनंतर चंद्रगुप्ताची राजकीय कांती झाली. शिखांच्या राजकीय कांतीच्या पूर्वी गुरु नानक यांची धार्मिक कांती झाली. या दृष्टांतावरून लक्षात येते की, मन आणि सामाजिक विकास हे राजकीय विकासाच्या पूर्वी आवश्यक आहे.

सामाजिक सुधारणा अत्यंत महत्वाच्या असतांनाही भारतात त्या राजकीय सुधारणावाद्यांच्या सामोर कशा हारल्या? त्याचे उत्तर भारतीय समाजसुधारणेत आहे. समाजसुधारणा दोन प्रकारच्या असतात. १. समाजाचे पुनर्गठन, २. समाजाचे पुनर्निर्माण. पहिल्या प्रकारच्या समाजसुधारणेत बालविवाह, विधवा विवाह, सतीप्रथा, हुंडा पद्धती यात बदल करून समाजाचे पुनर्गठण केल्या जाते. तर दुसऱ्या प्रकारात उच्च—निचता, भेदभाव, जातीप्रथा यांचे निर्मूलन करून समाजाचे पूनर्निर्माण केल्या जाते. सामाजिक सुधारणावाद्यांनी समाजाचे पुनर्गठण करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी समाजाच्या पुनर्निर्मितीकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे हा सुधारणावादी गट समाप्त झाला. धर्म, सामाजिक मान, संपत्ती ही सर्व सत्ता आणि अधिकाराचे स्रोत आहे जे एक व्यक्ती दुसऱ्या व्यक्तीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी वापरतात आणि या सर्वावर नियंत्रण ठेवते ती म्हणजे ‘जातीप्रथा’ होय. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, ‘ज्यांना समाजात कांती करायची आहे त्यांना जातीचे निर्मूलन हे करावेच लागेल. जर कांतीच्या अगोदर याकडे दुर्लक्ष केले तर कांतीनंतर तरी तुम्हाला याकडे लक्ष द्यावेच लागेल. जातीप्रथा ही एखाद्या दैत्याप्रमाणे तुमच्या रस्त्यात उभी आहे. जोपर्यंत तुम्ही तिला मारणार नाही तोपर्यंत तुम्ही कुठल्याच प्रकारच्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय सूधारणा करू शकणार नाही.’ (BAWS Vol. 1)

मग ही जातीप्रथा आहे तरी काय? अनेक विचारवंतांनी जातीच्या व्याख्या केल्या आहेत पण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केलेली व्याख्या परीपूर्ण आहे. त्यांच्या मते, “Caste is an enclosed caste and caste is a notion” (BAWS Vol. 01, 03). जातीव्यवस्थेची निर्मिती ही वर्णव्यवस्थेतून झाली हे निर्विवाद सत्य आहे. वर्गव्यवस्थेत ब्राह्मण, क्षत्रीय, वैश्य व शूद्र हे क्रमाणे येतात. ही उतरंड एखाद्या चार मजली इमारतीप्रमाणे आहे की, ज्या इमारतीला पायऱ्यांच नाही. ब्राह्मण कितीही वाईट असला तरी तो पूजनिय असतो व शूद्र कितीही चांगला असला तरी तो निंदनीय ठरतो. जातीप्रथा माणसा माणसाचे विघटन करते. जातीव्यवस्था ही लोकांची फक्त मानसिकता आहे. ती प्रत्येक भारतीयांच्या मनात ठासून भरलेली आहे. जातीव्यवस्थेचे दोन पक्ष आहेत. एका पक्षानुसार, मानसाला वेगवेगळ्या समुदायात विभाजित केले आहे व दुसऱ्या पक्षानुसार सामाजिक दर्जाच्या आधारावर अनैसर्गिक क्रमवारीत गुंफलेल्या आहेत. प्रत्येक जातीला गर्व आहे आणि आपण दुसऱ्या जातीपेक्षा श्रेष्ठ असल्याचा आनंद आहे. एखाद्या जातीचा दर्जा जेवढा मोठा तेवढे त्याचे अधिकार जास्त व एखाद्या जातीचा दर्जा जेवढा कमी तेवढे त्याचे अधिकार कमी असते.

जातीव्यवस्थेचे एवढे दुष्परिणाम असतांनाही जातीव्यवस्थेचे समर्थक आजही भारतात आहेत. त्यांच्या मतानुसार, ‘जातीमूळे श्रमाचे व व्यवसायाचे विभाजन होते व वांशिक शुद्धता, रक्तशुद्धता

टिकविली जाते.” यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, “जातीव्यवस्थेने श्रमाचे नाही तर श्रमिकांचे विभाजन केले आहे. उद्योग कधीही स्थिर नसतो, त्यात सातत्याने परीवर्तन होत असते. त्यामूळे व्यक्तीला आपला व्यवसाय निवडीचे स्वातंत्र्य हवे.” डी. आर. भांडारकर यांनी आपल्या ‘Foreign Elements in the Hindu Population’ या ग्रंथात म्हटले की, “भारतातील अशी एकही जात नाही की ज्या जातीमध्ये वांशिक मिश्रण व रक्तमिश्रण झालेले नाही.” यावरुन लक्षात येईल की, जातीव्यवस्थेने भारतात आर्थिक प्रगती होऊ दिली नाही व त्यांच्या कुठल्याही प्रजातीमध्ये सुधारणा झालेली नाही. परंतु एक गोष्ट मात्र निश्चित झाली ती म्हणजे भारतीय समाज हा पूर्णपणे छिन्नभिन्न व निराश झाला. कोणत्याच भारतीयांच्या मनात अशी भावना नाही की ते एक आहेत. प्रत्येक जातीचा असा प्रयत्न असतो की आपली सत्ता कशी टिकविल्या जाईल? १५ ऑगस्ट १९३६ रोजी ‘हरीजन’ या वृत्तपत्रातून गांधीने जातीव्यवस्था व वर्णव्यवस्थेचा पुरस्कार केला व म्हटले की, “प्रत्येकाने आपल्या वर्णामध्ये काम करावे व मी वर्णव्यवस्थेचा पुरस्कार करतो.” यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, “गांधीची स्वतः जातीने एक वैश्य आहेत. तरी त्यांनी वकीलाचा व्यवसाय का स्विकारावा? त्यांनी हातात तराजु धरायला हवे होते. असे न करता त्यांनी आयुष्यभर अर्धे राजकारणी व अर्धे संत अशी भूमिका घेतली.” आजही भारतात असे काही सर्वांही हिंदू लोक आहेत की जे आपल्या जातीचा व्यवसाय करीत नाही. पण जातीव्यवस्था टिकवूण ठेवण्यासाठी प्रयत्न करतात. त्याचेच उदाहरण म्हणजे बाटा कंपनीचे मालक ब्राह्मण असूनही ते चप्पल व जोड्यांचा व्यवसाय करतात. कारण त्यामध्ये त्यांचे आर्थिक व सामाजिक स्वार्थ दडलेले आहे. त्यांना आपली आर्थिक स्थिती सुधारून समाजावर आपले वर्चस्व टिकवायचे आहे.

आता प्रश्न उरतो की, या जातीव्यवस्थेचे कसे निर्मूलन करता येईल? यासंबंधी एक विचार असा येतो की, जातीचे निर्मूलन करण्यासाठी प्रथमतः जातीत असलेल्या उपजातींना नष्ट केल्या गेले पाहीजे. पण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, “उपजातींना नष्ट केल्याने जातीव्यवस्था नष्ट होणार नाही तर त्या आणखी मजबुत व शक्तीशाली होतील. त्यामूळे त्या अधिक नुकसानकारक सिद्ध होईल.” (BAWS Vol. 1) जातीव्यवस्थेचे निर्मूलन करण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आंतरजातीय विवाह तसेच आंतरजातीय रोटी—बेटी व्यवस्थेचा पुरस्कार करतात. ते म्हणतात, “मला पूर्ण विश्वास आहे की, जातीव्यवस्थेचे निर्मूलन हे आंतरजातीय विवाहाने होऊ शकते. आंतरजातीय विवाह पद्धती निश्चितच एक शक्तीशाली कारण ठरू शकते. (BAWS Vol. 1) परंतु डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, फक्त आंतरजातीय विवाहानेच जातीव्यवस्था नष्ट होऊ शकणार नाही. जातीव्यवस्था नष्ट करण्यासाठी हे एक प्रभावी शस्त्र आहे. जातीव्यवस्था ही धारणा व्यक्तीच्या

मानसिक स्थितीचा परीपाक आहे. जातीसंस्थेला हिंदू धर्मने धर्माचा व सिद्धांताचा आधार दिला आहे. जातीप्रथा टिकविण्याचे कार्य धर्मने केले आहे. याला स्मृती व वेद याने प्रमाण माणले आहे. भारतीय लोक हे अत्यंत धार्मिक प्रवृत्तीचे असल्यामूळे ते जातीव्यवस्थेला स्थान देतात. त्यासाठी आंतरजातीय विवाहाबरोबरच लोकांचे धार्मिक ग्रंथावरील विश्वास नष्ट करणे गरजेचे आहे. भारतीय लोक तेव्हापर्यंत आपल्या आचरणात परीवर्तन करणार नाही जोपर्यंत त्यांचा विश्वास हा शास्त्रांवर आहे. हिंदू धर्मात शास्त्रांना पवित्र मानल्या जाते त्यामूळे भारतीय लोक कोणताही विचार न करता अशा शास्त्रांवर विश्वास ठेवतो. शास्त्रांबद्दल लोकांचा असा विश्वास आहे की, “शास्त्र हे ईश्वराने निर्माण केलेल्या अशा अलौकीक ऋषी मुनींनी निर्माण केले आहे की जे अत्यंत हुशार होते. ऋषींच्या आज्ञांचे उल्लंघन केल्यास पाप लागते.” (मनुस्मृती). त्यामूळे धर्मशास्त्रे कितीही वाईट असले तरी लोक त्यावर डोळे मिटून विश्वास ठेवतात. जेव्हा लोकांना या धर्मशास्त्राच्या बंधनातून मुक्त करू तेव्हा ते आपोआपच आंतरजातीय विवाह करण्यास तयार होईल व समाजात समता स्थापण्यास मदत करतील.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडलेला विचार ज्याला आपण आंबेडकरवाद म्हणतो त्याला समजाणे महत्वाचे आहे. “अपमानीत, अमानवीय, अवैज्ञानिक, अन्याय आणि असमान सामाजिक व्यवस्थेपासून दुःखी मानवाची याच जन्मात जनआंदोलनाने मुक्ती करून समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्व व न्याय या आदर्श तत्वांवर मानव आणि मानवता यात सत्यसंबंध प्रस्थापित करणाऱ्या नवक्रांतीकारी मानवतावादी विचारसरणील आंबेडकरवाद असे म्हणतात.” (NPTSIA Page 4). डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, जोपर्यंत व्यक्तीच्या मनात समता, बंधुता व न्याय या गोष्टी प्रस्थापित होत नाही तोपर्यंत देशाच्या विकासाला गती मिळू शकणार नाही. मानवाची शक्ती तीन गोष्टींवर अवलंबून असते, १. शारीरिक अनुवांशीकता, २. सामाजिक जडणघडण, ३. व त्याचे स्वतःचे प्रयत्न. पहील्या प्रकारावर त्याचे नियंत्रण नसले तरी उरलेल्या दोन परीस्थितींवर तो आपला प्रभाव पाढू शकतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा विचार हा या दोन परीस्थितीत बदल करण्यावर अवलंबून आहे. व्यक्तीच्या मनातील नैराश्याची भावना काढून त्यामध्ये आत्मविश्वास व ध्येयाप्रती जागरूकता निर्माण करून समाजात बदल घडवून आणता येतो.

धर्मशास्त्रांच्या प्रभावाने भारतीय समाजमन पूर्णपणे बंदीस्त झालेली आहे. धर्मशास्त्रांची निर्मिती ब्राह्मणांनी घडवून आणली आहे. स्वतःच्या आपमतलवीपणाने त्यांनी भारतीय समाजाचे वाटोळे केले. आता त्यांना आपली सत्ता कायम टिकवायची असेल तर जातीव्यवस्थेचे मुळे घटू रोवण्याचा ते प्रयत्न करतात. पण हा त्यांचा भ्रम आहे की आज जातीव्यवस्था टिकू शकते. धर्मशास्त्राने जरी

ब्रह्मास्त्राची निर्मिती करून जाती निर्माण केल्या पण याचे मुळे उफटून टाकण्याची ताकत आज भिमास्त्रात आहे. ब्राह्मणांनी वर्णव्यवस्था निर्माण करून जातीव्यवस्था टिकविण्याचा प्रयत्न केला. गेल्या ३६०० वर्षांची गुलामगीरी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी अवघ्या ३६ वर्षांत उधळून लावली. व्यक्तीच्या गरजा, व्यक्तीचा सन्मान व प्रतिष्ठा तसेच त्याच्या ज्ञानात्मक विकासात भर घालून त्यांनी त्याला सद्धम्माची दिक्षा दिली. धर्मशास्त्राचे वर्चस्व जेव्हा कमी होईल तेव्हा व्यक्ती बौद्ध धम्माच्या वाटेकडे वळतील. यातच भारतीय समाजाचे तसेच संपूर्ण जगाचे हित अवलंबून आहे. “Ambedkarism is not an Ideology or mere a Philosophy but it is a Super-Science of Humanism.” म्हणून आज संपूर्ण विश्वाला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्याच विचारांची गरज आहे. श्रृती व स्मृती यांना प्रामाणिक मानने हे धर्मात सांगीतल्यामूळे लोक त्याचे पालन करतात. जातीव्यवस्थेच्या निर्मूलनासाठी लोकांच्या मनातून याचे वर्चस्व कमी करणे गरजेचे आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, “जर तुम्ही जातीव्यवस्थेचे निर्मूलन करू इच्छित असाल तर तुम्हाला कोणत्याही परीस्थितीत वेद आणि शास्त्र यांना डायनामाईट लावावे लागेल. कारण वेद आणि शास्त्र तर्कपासून वेगळे करून नैतिकतेला दूर सारते. तुम्हाला श्रृती आणि स्मृती यांच्या धर्माला नष्ट करावे लागेल. याव्यतिरिक्त दुसरा कोणताही उपाय नाही. हाच माझा विचार आहे.” (BAWS Vol. 1). म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दृष्टीने जातीव्यवस्थेचे निर्मूलन करण्यासाठी वरील विचारांचा सविस्तर व काळजीपूर्वक अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

जय फुले... जय भीम... जय प्रबुद्ध भारत...!

बन्सोड परिवाराकडून धम्मचक्र

प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

डॉ. सुधाकर बन्सोड
भौतिकशास्त्र विभाग
-सदेच्छुक-
समस्त बन्सोड परिवार
रविनगर, नागपूर

आम्ही शिक्षण घेतलेले मूर्ख तर नाही ना..?

सुहास गीता नामदेव,

मो. ९४७९०८९३००

मनुष्य हा 'प्राणी' आहे हे जरी खरे असले तरी माणसाला निसगाने जो मेंदू, जी प्रज्ञा, जी सर्वकष जाणिवक्षमता दिली आहे त्यामुळे त्याची तुलना एका मयदिपलीकडे प्राणीविश्वाशी करणे अशास्त्रीय आहे. याचा अर्थ असा की, अन्य प्राण्यांना प्रशिक्षण देऊन त्यांच्या प्रेरणा, प्रतिसादात, स्वभावत बदल घडवून आणण्याचे कार्य करणारा माणूस स्वतःमध्येही स्वभाव, वृत्ती संवेदनशीलता घडवून आणू शकतो. अन्य प्राणी माणसाइतके शिकू शकत नाही. कारण निसर्गतः त्याच्या मेंदूची मर्यादा आहेत. मानवी मेंदूला अशी मर्यादा नसल्याने तो स्वतःचा विकास करू शकला आहे. हे विचार प्रख्यात तत्वज्ञानी बर्ट्रांड रसेल यांचे आहेत.

आज मानवाने स्वतःच्या बुद्धीच्या कौशल्याने सागराच्या तळापासून तर आकाशाबाहेरील जगामध्ये प्रवेश केलेला आहे. हे सर्वांथने त्याच्याजवळ असलेल्या मेंदूच्या जोरावर केलेले आहे. त्याने स्वतःच्या मेंदूवर संगणक नावाचा प्रतिमेंदू जसा तयार केला तसाच रोबोट ही तयार केला. हे सर्व कार्य त्याने त्याच्या जवळ असलेल्या बुद्धीच्या भरोशावर केलेले आहे. याच बुद्धीच्या जोरावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी या देशाला संविधान दिले. संविधानाने भारतातील लोकांना समता, स्वातंत्र्य, बंधुता, न्याय दिला व भारतातील सर्व जनतेला एकमेकांशी समानतेने जगता यावे हे अधिकार दिले. पण मला आज थोडी खंत वाटते की तरुणाची बुद्धी आज खुंटत चालली आहे. आज सुशिक्षित लोक मूर्ख बनत चालले आहेत. विद्यार्थी उच्च शिक्षित होत आहेत, ज्ञान संपादन करीत आहेत, पीएच. डी. कर्लण डॉक्टरेट मिळवत आहेत. पण त्यांची विचार करण्याची क्षमता कुठे तरी कमी होत आहे.

विज्ञान शिकविणारे शिक्षक हे जाणतात की जगाची निर्मिती कशी झाली तरी ते ईश्वराला त्याचे निर्माता मानतात, वनस्पती शिक्षिका या जाणतात की झाडाची निर्मिती कशी झाली तरी त्या वडाच्या झाडाला धागा गुंडाळतात किंवा चांगला नवरा मिळण्यासाठी कोंब फुटलेल्या गळ्हाची पूजा करतात. एम.बी.बी.एस. डॉक्टर मूलं होत नाही म्हणून नवस करतात, भूगर्भशास्त्रज्ञ पाण्याची निर्मिती कशी झाली हे शिकवत असतांनाच पाण्याच्या मूर्तीला ईश्वर समजून पूजा करीत असतात.

रसायनशास्त्रात पीएच.डी. मिळविणारी व्यक्ती दूषित पाण्याला तीर्थ समजतात. या उदाहरणांवरून जर आपण असे समजत असू की शिक्षण घेऊन आपण ज्ञानी झालो तर आपणाला निष्कर्ष करावा लागेल की, आपण ज्ञानी आहोत की अज्ञानी आहोत. म्हणजे आपण ज्ञान घेऊनही अज्ञान दूर करण्यास अपयशी ठरलो आहोत. आपण फक्त नावासमोर शिक्षण लिहून ज्ञानी असण्याचे सोंग करत असतो पण वास्तवात आपण अज्ञानीच राहतो. आपल्यात आणि शिक्षण घेणाऱ्या व

अज्ञानी लोकामधील भेदभाव तरी कसा करू शकतात हेच समजत नाही. शिक्षण घेणारा विद्यार्थीचा आज कुण्या भगवानाजवळ माथा टेकवित असेल तर त्यांनी विचार करायला हवा. जर सृष्टीची निर्मिती कोण्या भगवानाने केली असेल तर अशी समज ठेवणाऱ्यानी थोडा विचार करायला हवा..

१. सरस्वतीसारखी व गणपती सारखी ज्ञानाची देवता याचे उगमस्थान भारतातील असेल तर सर्वात जास्त निरक्षर भारतात का?
२. विश्वकर्मासारख्या उद्योगाचा ईश्वर असलेल्या भारतात बेरोजगाराची सर्वाधिक संख्या का?
३. धन्वंतरीसारख्या आरोग्याचा ईश्वर भारतात असतांना जगात सर्वाधिक कुपोषित, एड्स, महारोगी, आंधळे, मतीमंद, भारतात का?
४. सुखसमृद्धीची देवता लक्ष्मी असलेल्या भारतात सर्वाधिक गरीब का?

हे सर्व आपण आपल्याकडे असलेल्या ज्ञानाच्या जोरावर तपासून पाहायला हवं. ईश्वर म्हणून त्याला भेटण्यासाठी कुण्या भिंतीजवळ जात असाल तर तो कधीही भेटणार नाही आणि तुम्ही कधीही सुखी होणार नाही. ईश्वर असते तर या देशात उत्तराखण्ड घडला नसता, काश्मिरमध्ये जे काही वास्तव आज आहे ते झाले नसते, रस्त्यावर, घरात, शहरात, देशात बलात्कार सारखे प्रकरण घडले नसते. जर ईश्वर आहे असा समज असेल तर वरिल सर्व गोष्टीवर विचार करायला हवा. थोडा तर्क करायला हवा. ईश्वर मानल्यामुळे सुखी होण्याचा मुळ विचार बदलवून भरपूर प्रयत्न व परिश्रम केल्याने सुखी होण्याचा विचार निर्माण होणे म्हणजेच विचार परिवर्तन करणे होय.

वाट चूकुण जेव्हा, दाट वनात भटकत होतो
तहानलेला भूकेलेला जेव्हा शरीर ढासळत होतो
श्रीमंत असूनसुद्धा मज तेव्हा गरीब भासत होतो..

शिक्षणासारखा मार्ग आपल्याकडे असतांना तर्कवितर्क आपण आपल्या बुद्धीने करत असतांना, अज्ञानासारखे संसाररूपी जीवनातील वनात भटकत असाल, कुण्याही साधु बुवाच्या म्हणण्यानुसार, कुठेही माथा टेकवून आपल्या शरीराची ऊर्जा खर्च करीत असाल तर करोडो रूपयात ज्याला तोलता येणार नाही अशी बुद्धी तुमच्याकडे असून सुद्धा तुम्ही या जगातील सर्वात गरीब म्हणूनच गणल्या जाल. येणारा काळ हा श्रीमंतांचा पैशाचा नसून बुद्धीचा आहे, तुमच्याकडे असणाऱ्या ज्ञानाचा आहे. म्हणूनच बाबासाहेब म्हणून गेले की, आकाशातील ग्रह तारे जर माझे भविष्य ठरवीत असतील तर माझ्या मनगटाचा आणि मंदूचा काय उपयोग.

आता आपल्याला आपल्याचकडे डोक्यावून पाहण्याची गरज आहे. आपल्या डोक्यावरील जुन्या चष्प्यातून न पाहता, त्याच्या काचा साफ करून अधिक संमंजस आणि व्यापकपणे पाहण्याची निःतांत गरज आहे. ‘आम्हास आम्ही पुन्हा पाहावे, काढून चष्पा डोक्यावरचा’ असे कवी मर्देकर सांगून गेले. आता आपणाला मनुष्य म्हणून जीवन जगायला हवे. प्राण्यासारखा हिंसक वृत्ती सोडून, तर्क आणि वितर्क करून माणूस म्हणून जगायला हवे. आपण सर्व सुशिक्षित ज्ञानी म्हणून जगायचे की, सुशिक्षित

मूर्ख म्हणून जगायचे याचा विचार करायला हवा. आयुष्याचं पहिलं वहीलं पाउल टाकतांना आपण कोणत्या रस्त्यावरून, कशासाठी आणि कुठवर जायचं हे ठरवलं पाहिजे, जगणं कुरूप होणार नाही यासाठी एक सुंदर कारण त्याला जोडलं पाहिजे. रस्ता जिकडे नेईल तिकडे न जाता आपल्या पावलातून आपण रस्ता घडवू आणि आपल्या रस्त्यावरून आपण आपल्या स्वप्राप्यत पोहचू अशी हिंमत आपल्या शिक्षणातून मिळवायला हवी आणि जर ती मिळत नसेल तर वर्गाबाहेरचं जग वाचून तरी ती मिळवली पाहिजे. नाहीतर शिक्षण घेऊन पीएच.डी. करून उपद्व्याप करण्यापेक्षा स्वतःच्या नावासमोर पदव्यांचे दागिने विकत घेऊन लावण्यापेक्षा स्वतःलाच कुठेतरी शोधायला हवं.

वरील मजकूर मी सत्यशोधक विचारसूत्र या प्रा. जैमिनी शारदा भाऊराव यांच्या पुस्तकाचा आधार घेऊन एक विचार मांडण्याचा प्रयत्न केला. जर तो कुणाला वाईट वाटत असेल किंवा कुणाचे मन दुखावले गेले असतील तर मला आपण क्षमा करावी...

गजभिये परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

**FRIENDS/मेरीचे
..... 4EVER**

**MR. SHASHIKANT GAJBHIYE
MR. ANIL GAJBHIYE**

INTERNET CAFE

DISSERTATIONS

TRAVEL & TOURISM

XEROX

THESIS

STATIONARY

-ADDRESS-

**New Futala, Campus College Square, Amaravati
Road, Nagpur-440033.**

Mob. 8149906273, 9049260051

आता तरी तर्क करा... नाहीतर मेंदूसुद्धा उरणार नाही...!

संदीप सूर्यवंशी,

नागपूर, ८१४९८१४८९०

जो तर्क नही करता वह मुर्ख है।

जो तर्क नही कर सकता वह धर्माधि है।

जो तर्क करणे का साहस नही करता वह दास है।

मानवाला त्याच्या मेंदूची जाणिव करून देणारा आणि मानवाच्या जीवनातल्या प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर मिळवून देणाऱ्या एच. डॅमोड यांच्या वरील तीन ओळींचा वंदन आणि कल्याणकारी समाजरचनेच्या पुनर्बाधणीसाठी समाजात सामाजिक, आर्थिक, राजकीय समानता रूजविण्यासाठी ज्या_ज्या महामानवांनी अतोनात कष्ट उपसले त्या_त्या महामानवांना—महापुरुषांना भावपूर्ण आदरांजली.

मानवतावादाचे महानतम शिक्षक विश्वाला मैत्री, करूणा आणि शांतीचा संदेश देणारे तथागत गौतम बुद्ध — स्वतःच्या तर्कबुद्धीचा वापर करून मानव आपल्या जीवनात कशारितीने आमुलाग्र बदल घडवून आणू शकतो हे बुद्धांनी आपल्या धम्माच्या माध्यमातून संपूर्ण विश्वाला कळविले. बुद्धाचा धम्ममार्ग हा जीवन जगण्याचा आणि मानवी जीवन सफल करण्याचा विधायक आणि विज्ञाननिष्ठ मार्ग आहे. ‘अगूंतर निकाय’ मधील कलाम सुत्तात बुद्ध मनुष्याला उद्देशून म्हणतात की, ऐकिव गोष्टींवर कधीही विश्वास ठेवू नये, कालबाह्य आणि जीर्ण रूढींवर, परंपरेवर चालत आलेल्या आहेत म्हणून त्या मानावयाच्याच असेही नाही. प्राचिन काळातील ऋषींनी सांगितले म्हणून बरोबर असेल असेही तर्क लावू नये, गुरुजणांनी सांगीतले म्हणून बरोबर आहे असेही नाही, आपल्या तर्कबुद्धीच्या निकषांवर घासूनपुसून तपासल्यानंतरच त्या गोष्टींवर विश्वास ठेवावा आणि मगच कल्याणकारी समाजासाठी त्याचा उपयोग कसा करता येईल हे ठरवावे.

युवकांना संदेश देतांना डॉ.आंबेडकर म्हणतात की, “खूप काळापर्यंत काहीही न करता जगण्यापेक्षा एखाद्या महान ध्येयासाठी तारूण्यातच आपला प्राण अर्पण करणे कधीही श्रेष्ठ असते. तारूण्य हे तलवारीच्या धारेसारखे असते. भारताच्या नाहीतर जगाच्या इतिहासात डोकावून पाहीले तर युवकांच्या कर्तृत्ववान कार्याची लांबच लांब साखळी आपल्याला दिसून येते. युवाशक्तीच्या माध्यमातून नेहमीचे वर्तमानाला हादरवून टाकण्याची ताकत तयार होते. म्हणूनच आता धूर्त राजकारणी या युवाशक्तीचा वापर आपल्या राजकारणासाठी करतांना आढळून येतात. पैसा, पद आणि प्रसिद्धीच्या माध्यमातून युवकांचे अधःपतन घडविले जाते. राजकारणावर अंकुश ठेवून कल्याणकारी समाज घडविण्याची ताकद आता फक्त युवकातच असते म्हणून आता विविध पद्धतीने अशा युवकांचे राजकारणी लोक खच्चीकरण करण्याच्या मार्गावर आहेत. आणि मग असा नैतिकटृष्ण्या अधःपतीत झालेला युवक समाजाच्या कुठल्याच कामाचा राहत नाही.

भारतीय समाजात असलेल्या अनिष्ट रूढी आणि परंपरेने येथील युवकांच्या मेंदूचा शेणखत बनविले आहे. जात, धर्म, पंथाचा विष त्यांच्या मेंदूत भिनविले जात आहे. त्यामूळे राष्ट्रहिताच्या सर्वोच्च ध्येयासाठी समर्पित होण्याची ताकद त्यांच्या मेंदूतून उगवत नाही. राष्ट्रबांधणी आणि समाज परिवर्तनासाठी लागणारी उदात्त प्रेरणाबळ आता त्यांच्या मेंदूतून जन्म घेत नाही. अनैतिक माध्यमे आणि सभोवतालच्या दुषित वास्तवाने त्यांच्यामधील सामाजिक तत्वाची हत्या घडवून आणली. भांडवलशाही, भ्रष्ट शासनयंत्रणा आणि अनैतिकतेचा माहोल यामूळे त्यांच्यातला सकारात्मक विचार करण्याचा बळ लयास जात आहे. त्यामूळे झटपट पैसा आणि प्रतिष्ठेसाठी तर सहज यश साध्य करण्यासाठी अनैतिक मार्गाची तडजोड करण्यासाठी आपआपसात जणू स्पर्धाची लागली आहे.

केबीसी सारख्या अनुचीत संकल्पनांनी युवकांच्या मेंदूवर गारूड तयार केला आहे. समाजातील प्रत्येक युवकांच्या मेंदूवर आता पूर्णपणे भंडवलशाहीचे नियंत्रण आलेले आहे आणि त्याचा रिमोट आता विषमतावाच्यांच्या हातात गेलेला आहे. त्यामूळे ते आता युवकांना आपल्या इशान्यावर नाचवत आहेत. जातीय दंगे, धार्मिक दहशतवाद, घातपात, राष्ट्रीय संपत्तीची नासधूस होतांना आता आपण बघत आहोत.

हजारे वर्षांपासून गुलामी आणि लाचारीचे जीवन जगत असलेल्या युवकांना माणूस म्हणून उभे राहण्यासाठी सर्वप्रथम गरज असते ती एका समाजाची. पण अशा समाजाची ज्या समाजामध्ये सामाजिक, राजकीय, आर्थिक समानता दिसून येईल. पण इथल्या व्यवस्थेने युवकांच्या मेंदूवर अशी घट पकड तयार केली की तो आपल्या बुद्धीचा पुरेपूर वापर करण्याचा धाडसही करू शकत नाही आणि धार्मिक दहशतवाद पेरून त्यांना विचार न करण्यासाठी कटीबद्ध करण्यात आलेले आहे.

आज भारतीय युवकांपुढे प्रचंड मोठे आव्हान उभे आहे. धर्मसंसद आणि भांडवलशाही सारख्या अजगरामुळे सत्ता, शासन, प्रशासन, न्यायालय आणि प्रसारमाध्यम यांच्यावर एकवर्णीय लोकांची निरंकुश हुकुमशाही स्थापित झालेली आहे. त्यामूळे भारतातील लोकशाहीवर एक मोठा प्रश्नचिन्ह उभा झाला आहे. भारतातील समतावादी, बहुजनवादी युवकांनी आपल्या मुठीत दाबून ठेवलेल्या इन्कलाबला जिवंत करण्याची गरज आहे. अन्यथा पुन्हा हा देश एकदा हजारे वर्षाच्या गुलामगिरीत गेल्यावाचून राहणार नाही. भांडवलशाहीच्या क्रुर टाचेखाली आपले अधिकार चिरडण्यापूर्वीच आता आपण सावध व्हायला पाहिजे. जर आपल्या हक्काचा शिरच्छेद होऊ घायचा नसेल, आपल्या स्वाभिमानाची हत्या थांबवायची असेल, लोकशाहीचे डोके कापण्याचा प्रयत्न करण्याच्या हुकुमशाहीला थांबवायचे असेल तर आता आपल्या तर्कनिष्ठ बुद्धीचा लोखंड आपण तापवायला पाहिजे. राजकारणातील चालत असलेल्या समिकरणावरून असे निर्दर्शनास येते की, भारताला स्थैर्य आणि मानवी सौहार्द देण्याची क्षमता आता कोणत्याही राजकीय पक्षाकडे उरली नाही. भारतातील विषमतावादी सत्तेच्या आंधक्या बाजारात सामान्य माणसाला दलण्याची प्रक्रीया सुरू आहे.

म्हणून युवकांच्या तर्कबुद्धीच्या जोगवर सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक एकतेच्या निकषांवर भारतीय समाजाची पूनर्बार्धणी करणे काळाची गरज आहे आणि हे जाणून घेणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

आधुनिक भारतात शिक्षणाचा पाया घालून त्याला मजबुती प्रदान करणारे गष्टपिता ज्योतिगव फुले आरक्षणाच्या माध्यमातून प्रत्येक वंचिताला त्यांच्या हक्काची जाणिव करून देवून त्यांना समाजाच्या योग्य थरावर आणणारे राजर्षी शाहू महाराज, विषमतावादाच्या छातीवर धक्का देवून संविधानिक पद्धतीने सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय मिळवून देणारे, व्यक्तिस्वातंत्र्य, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा व उपासना यांचे स्वातंत्र्य तसेच प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या राहणीमानाचा दर्जा व समान संधी मिळवून देणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तसेच अनेक समतावादी महापुरुषांच्या विचारातून प्रेरणा घेऊन राष्ट्रबांधणीसाठी प्रत्येक युवकाने आपली तयारी ठेवली पाहिजे. त्या महापुरुषांचे मानव कल्याणकारी विचार घरा-घरात पोहचविणे अत्यंत गरजेचे आहे. कोणी सांगीतलेली गोष्ट मान्य न करता तिला आपल्या तर्कनिष्ठ बुद्धीच्या कसोटीवर तपासून पाहून मगच समाजात रुजविली पाहिजे. अंधश्रद्धा, धार्मिक दहशतवाद आणि जातीवादामुळे संपूर्ण देश आज होरपळत आहे.

श्रद्धेच्या नावाखाली आज मंदीराच्या मार्गाने मोठ्या प्रमाणात सामान्य लोकांची दिशाभूल केली जाते. बाबा-बुवाच्या माध्यमातून तर आज भारतीय स्त्रीची प्रतिष्ठा पणाला लागली आहे. जर का एखादा बाबा-बुवा जर कायदेशीररित्या गुन्हेगार आढळून आला तर त्याला भारतीय संविधानाच्या मार्गाने शिक्षा करण्यात येते. म्हणूनच आसाराम आज तुरुंगात आहे. भारतीय कायद्याच्या समोर आज प्रत्येक व्यक्ती समान आहे. भारतीय संविधानाच्या माध्यमातून समानता प्रस्थापित होतांना दिसत आहे. म्हणून विषमतावादी आता धर्मसंसद नावाची बिनबुडाची बेकायदेशीर संकल्पना लोकांच्या मनात रुजविण्याचा प्रयत्न करित आहेत. आता भारतीय संविधानाला डावलण्याचा प्रयत्न इथले विषमतावादी लोक करत आहेत. हे जाणून घेणे अतिशय महत्वाचे आहे. प्रसारमाध्यमेसुद्धा आता त्यांच्याच बाजूने बोलतात.

बाबा-बुवाच्या नादी लागून त्यांच्या दर्शनासाठी तासनृतास लांब रांगेत उभे राहणे ही एक अंधश्रद्धा आहे असे सांगीतले जाते. मग गणेश चतुर्थीच्या दिवशी लांब रांगेत उभे राहणे हे सुद्धा एक अंधश्रद्धाच आहे. ज्याच्या माध्यमातून धार्मिक दहशतवाद तयार करून भोळ्या लोकांची लूट करण्यात येत आहे. समतावादी महापुरुषांच्या कार्यानी मिळालेल्या संधीचा उपयोग करून प्रत्येक व्यक्ती आता शिकू लागला. विचार, तर्क करण्याची ताकत त्यांच्या अंगी येऊ लागली. प्रश्न विचारण्याची हिम्मत त्यांच्यात आता जागरूक होतांना दिसून येत आहे. हे इथल्या विषमतावादी लोकांनी जाणून घेतल्यानंतर सत्तेच्या आणि प्रशासनाच्या माध्यमातून शिक्षणप्रणालीच बदलवून टाकण्याची किमया केली. प्राथमिक शिक्षण हा विचार करण्याचा पहिला टप्पा असल्यामुळे तो पायाच आता कमजोर करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. परिक्षा न घेताच विद्यार्थ्यांना पास करून दाखविण्याची किमया साधणारा भारत हा जगातला पहिला आणि शेवटचा देश ठरला आहे. ही बाब स्वाभिमान

जागविण्याची आहे की लाजविण्याची आहे हे इथल्या सामान्य लोकांनी आपल्या बुद्धीच्या आधारावर स्वतःलाच विचारावे आणि भारताची शिक्षणप्रणाली कशी आहे हे ठरवावे.

राष्ट्रवादाची भावना आपल्या मनात जागवत असलेल्या युवकांनी आता या विषयावर आपल्या बुद्धीच्या कसोटीवर तपासून पाहायला पाहिजे. मगच निर्णय घ्यायला पाहिजे. अन्यथा हा देश पुन्हा मानसिक आणि शारीरिक गुलामगिरीच्या कचाऱ्यात गेल्यावाचून राहणार नाही. आता युवकांनी आपल्या निःस्वार्थी संघटनेच्या माध्यमातून राष्ट्रबांधणीसाठी लागणारा मजबूत पोलादी पाया बांधण्यासाठी तयार व्हायला पाहिजे.

अगमे परिवारकडून सर्वाना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

आयु. विनोद अगमे

आणि परिवार

धरमपेठ, नागपूर

-सदेच्छुक-

आयु. राजु अगमे
आयु. मिहीका अगमे

EARLIEST CULTURAL GLOBALIZATION : A STUDY THROUGH BUDDHA'S POLITICAL THOUGHTS AND THEORIES

**DR. ASHWAVEER
GAJBHIYE,
SKNG College, Karanja Lad,
Dist. Washim.**

The scholar and Historians of the culture and civilization are well acknowledged that Buddha's teachings (Dhamma) is only confined to the particular designation of man but also this concerned and applied to every one person in the living world. His teachings is to be applied on a man and women, whether he or she is a lay women or men, an officer, minister, representative of any political and cultural institute, or in another words whether he would have a poor or beggar or a king. Therefore, his teachings are relevance forever since ancient past to every individual in respect to his designations and status, in every field of culture and civilization. He taught his Dhamma in same excellence to the poorest in poor and richest in the rich. Particularly the taught some distinguishing teachings to the rulers on politics.

The object of this paper is to be show the importance of his political thoughts and theories on king an kingship and how the first cultural globalization has been taken place in the history of world civilization. The sources shows that due to the ennable ideals and his teaching the first cultural globalization has been taken place by the dint of the first great Buddhist ruler namely the King Ashoka in 3rd Century B.C. Because Buddha's teaching is not confined for and one country, it is worldwide, cosmopolitan is its nature. And due to having zealous faith in Buddism the King Ashoka attempted for the world peace by dispatching missionaries abroad in the world.

Buddha's political thought:

When Siddharth Gautama obtained Enlightenment, and became Arhat, Samyak-Sambudha, he was visited by each and every kinds of individuals. He also personally wandered everywhere, wherever it was possible to him for the preaching of his Dhamma. In this course he had number of ruling people, to whom he taught his Dhamma. In this connection the king Bimbisar of Magadha was first one, who heard and was converted into Buddism. Second one immediate later him was the king Prasenjit of Kosala. Buddha taught him thus- "Our good or evil deeds fallow us continually like shadows.....Regard your people as we do only son. Do not oppress them, do not destroy There is no profit in vexing oneself by austerities, but meditate on Dhamma and might the righteous law. We are enclosed on all sides by the rocks of sorrow and ill and only are considering the true law can we escape from this sorrow filled mountain " Buddha taught him his rights and duties towards his subject for the betterment of himself as well as for kingdom and his subjects. While giving his sermons on socio political question, he advocated that do not depend on the favour

of princes. He taught, if the king is righteous his subjects will be righteous. He taught, it is the social system on which depends political and military strength. He declared war is not essential, it is wrong. While giving his sermon on the duty of the victor, he taught that if peace had any meaning it means that the victor has a duty to use his victory for the service of the vanquished.

Cultural Globalization Through Buddha's Political Thoughts:

The path of good living, which was promulgated by the Buddha and for the first time, it was exposed to the five parivrajakas (ascetics) at Sarnath (Isipatan-the Deer park) was called by himself 'Dhamma'. Historically this ennobled Dhamma was remained confined to the old Magadhan and Kosala State (Modern Bihar and Uttar Pradesh) for centuries after the Mahaparinirvana (Death) of Buddha till 3rd Century B.C. The real combination of Buddha's spiritual and political thoughts has been applied for the welfare of whole world for the first time by the king Ashoka.

For the first time in Indian history, it was only, propagated and propounded in all over ancient Indian Sub-continent and beyond the border of India, abroad in the world, by the great Buddhist King Ashoka, in the 3rd Century B.C. He was the first king in the history of world civilization and culture, who laboured greatly for the propagation of Dhamma in the world, in order to establishing common brotherhood among peoples of different nations. This is the conclusions in the light of epigraphical, archaeological and literary records.

The king Ashoka, after his ordination in Buddhism, the Buddhism spread not only in all over India but also to Ceylon, Burma and South-East Asian countries. The son of the king Ashoka, Mahendra was sent along with other monks to Ceylon for propagating Buddhism. And consequently the first cultural globalization has been taken place.

The king Ashoka was a zealous Buddhist. He was aware about what is good and what is evil to the good health of society, and ultimately for the welfare and happiness of the whole of human being. For this ennobled task he had unshakable faith that the only Buddhist way of life is worthy.

Officially the king Ashoka had made two types of arrangements. Firstly, he created a new department in his government the department of 'Socio-Cultural Affairs' or 'The department of censors', called the department of Mahamatras', because the head of this department was entitled, 'Mahamatra' itself. Secondly, he made arrangement for this, through establishing and engraving inscriptions on stone, pillars and rocks. According to Pillar Edict VI, (Delhi-Tappa Text) he inscribed pillar for the welfare and happiness of the people. For the purpose he dispatched missionaries in all over his state and beyond the border of his state.

It is said that, the missionaries were sent after the so called third great Buddhist Council at Pataliputra under the supervision of Mogalliputra Tishya.

According to epigraphical and literary tradition the king Ashoka dispatched three types of missionaries in and outside of his State. First he dispatched his Envoys (Major Rock Edict XIII), secondly he dispatched Dhammadhara (Major Rock Edict V), and thirdly he dispatched religious missionaries who were deputed exclusively for religious purpose. Regarding the importance of /Buddhist missionaries sent by Ashoka, Dr. D. R. Bhandarkar says- “It may now be asked’ What was the upshot of the phenomenal missionary activity dispatched by Asoka? Did it lead to a similarly phenomenal spread of Buddhism in India or outside? The question has to be answered decidedly in the affirmative. For we do find Buddhism suddenly spread over a very wide area from about the middle of the third century B.C. onwards and studding the various parts of India and Afghanistan with /Buddhist edifices, such as stupas, monasteries and caves.”

According to Dipavamsa the group of missionaries were constituted of a four member. In this way-

Mahasthavir Mazzantik dispatched to Gandhar country (Kashmir and Peshawar),
Sthavira Mahadeva was dispatched to Mahishna Mandala (Mysore, Khandesh, the Western Part of Narmada),

Mahasthavir Rakshita was dispatched to Vanavasa (North Kanara)
Yavanak Dharmarakshita was dispatched to Aparatak Pradesh (North-west frontier provinces),

Sthavir Mazzim was dispatched to Himalayan Pradesh with Kashyapagotra, Sahadeva and Sthavir Malukdeva,

Sthavir Uttara and Sona were sent to Suvarnabhoomi (Myanmar) and
Mahendra and Sanghamitra were dispatched to Lankadvipa (Ceylon) with other four Sthavira.

Conclusion:

The evidences shows that the king Ashoka’s religious zeal and his missionary activities imparted far reaching effect in all over the country as well as outside of Indian subcontinent. This missionary activity dispatched by the great Buddhist king played its vital role regarding the establishment of world peace besides, the spread of Buddhism in and outside of India, and the earliest cultural globalization has been taken place. The upshot of Buddha’s political thoughts and theories has been seen in the theory and concept of ‘Dhammachakkavati Sinhanad Sutta’ Buddha wanted to establish ruled on righteous. For this he gave concept and theory of ‘Dhammachakkavati’. According to this theory the ruler reigned this rule without the strength of weapon but on the basis of Dharma peacefully. This concept and theory was applied by the king Ashoka first.

बौद्ध धर्म में दान संकल्पना

सुबोध गोरले

भारतीय संस्कृति को समस्त मानवीय सद्गुणों की समन्वयात्मक समष्टि कहा जाए तो कोई अतिशयोक्ति नहीं होगी, क्योंकि इसमें अनेक धर्म समाविष्ट है, जिसमें बौद्ध धर्म का अनुठा योगदान रहा है। दान की संकल्पना यह भारतीय बौद्ध धर्म की संस्कृति का एक उदाहरण है। इन्हीं सब कारणों से भारतीय संस्कृति हमेशा से सराही जाती हुई सर्वश्रेष्ठ एवं सर्वव्यापी है।

भगवान् बुद्ध के उपदेश, उनके बहुमूल्य वचन और पंचशिल के आदर्श संसार के एक छोर से दूसरे छोर तक पहुंचकर उस युग में इतने प्रभावशाली बन गये कि, बौद्ध धर्म विश्वव्यापी हो गया और आजतक अपनी महत्ता तथा मर्यादा को बनाए रखा है। इसमें महाराष्ट्र के बौद्ध अभिलेखों में ज्ञात दान परंपरा की संकल्पना से भी सिद्ध होता है। महाराष्ट्र में सह्याद्री पर्वतमालाओं की गोद में निर्मित बौद्ध शैलगृह स्थापत्य में अंकित अभिलेखों से तत्मालीन दान की पुण्यमय संस्कृति दृष्टीगोचर होती है। यूंतो, हमारी संस्कृति में दान देने की पुण्यशाली परंपरा प्राचीन काल से ही अनवरत रही है। और आज भी यथावत् लोकप्रिय बनी हुई है। प्राचीन दान प्रवृत्तियों को परखने से प्रतीत होता है। कि, पूर्व में दान उदारता, कर्तव्यपरायणता, पूण्यप्राप्ति, संवेदनशिलता, निष्ठा, न्यायप्रियता आदि के परिप्रेक्ष्य में दान जाता था। दान देने की संस्कृति मनुष्य के जीवन का अभिन्न अंग था।

बौद्ध साहित्य के अध्ययन से ज्ञात होता है कि, यह चारिका प्रदान धर्म प्रचार प्रसारक भिक्षुओं का एक सुगठित संगठन था। तत्कालीन वैदिक धर्म के यज्ञवाद तथा कर्मकांडों के विरोध में बौद्ध धर्म इसापूर्व छठी शती में भगवान् बुद्ध के नेतृत्व में समस्त मानव कल्याण के लिए उभरा था। भिक्षु संघ अपने भरन पोषण हेतु प्रायः समाज पर ही अवलंबित थे। भिक्षुओं को अपने मुलभूत आवश्यकता की पूर्ति हेतु गृहस्थ तथा सामान्य जनों से प्राप्त दान-दक्षिणाओं पर निर्भर रहना था। फलतः बौद्ध भिक्षुओं के अनुपोषण के लिए गृहस्थों द्वारा जीवन साधनों की भेंट में दान विधियों की देसना शुरू हुई, जिसके संदर्भ पाली निकायों में यंत्र-तंत्र बिखरे दान के संदर्भों में मिलते हैं। भारतीय बौद्ध संस्कृति दान की सम्यक संकल्पना को दर्शाती है।

भगवान् बुद्ध के काल में उनके समकालीन कुछ दानदाताओं के नाम इतिहास के पत्रों पर सुनहरे अक्षरों में अंकित हुए हैं। जिसमें अनाथपिंडक का जेतवन दान, आप्रपाली का आप्रवन दान, अजातशत्रु का वेलुवन दान, विशाखा मिगारमाता का किया हुआ दान प्रमुख हैं। यहीं परंपरा बुद्ध

काल के बाद भी प्रचलित थी। मौर्य सम्राट् अशोक द्वारा इसापूर्व तिसरी शताब्दि में भी इस परंपरा को फिर से गति मिली। सम्राट् अशोक ने भी विस्तृत मात्रा में दान किया था।

इसी दान परंपरा को मदे नजर रखते हुए महाराष्ट्र में दान से निर्मित प्राचीन विरासत बौद्ध शैलगृह में चित्रित तथा अभिलेखित दान के विषय विस्तृत है। समूचे भारत में कुल १२०० में से ९०० शैलगृह बौद्ध मत के हैं। जिसमें हीनयान तथा महायान दोनों मत समाविष्ट हैं। इनका निर्माण कार्य इसापूर्व दूसरी शती से ७-८ वी शती तक अविरत चलता रहा। उसमें बहुत से लोगों ने दान देने के सबूत इन्हीं शैलगृह से प्राप्त अभिलेखों में निहित हैं।

महाराष्ट्र के सह्याद्री पर्वत की गोदी में बसे इन शैलगृहों की निर्मिति में निष्ठा एवं सक्रिय सहोग व्यावसायिक, राजकीय व्यक्ति, धनिक, यवनों, धार्मिक अधिकारी, कृषक, उपासक—उपासिका, साधारण कोटी का गृहस्थ, श्रेष्ठी, भिशु—भिशुणी तथा कलाकार आदियों ने दान, दिवार का दान, कक्षदान, आसन, चैत्य का दान, स्तूप, तालाब, अलंकरण, गंधकुटी का दान, लेण, पानपोढ़ी, स्नानपोढ़ी, मंडप, खेती, द्रम्म, कार्षपण, धरण, शिल्प कलाकृति, स्तंभ, वेदिका, भित्तिचित्र, गांव, जमीन, ओवरी, चैत्यगृह, यक्ष, गर्भ, दागोबा, पथ, भिशुओं के लिए निवासकक्ष इत्यादि समावेशीत है। उपरोक्त दायकों के दान विषय का वर्गीकरण उत्पादक तथा अनुत्पादक वस्तुओं में होता है। उत्पादक वस्तु जिसमें गांव तथा जमीन के दान से भिशु संघ भोजन तथा अन्य साधनों की कमी को पूर्ण करते थे। प्राप्त द्रव्य दान से प्रतिमा के पूजा हेतु धूप, फुल, गंध का प्रश्न हल हो जाता था।

अनुत्पादक वस्तु के दान में प्रतिमा का दान ही उत्तम माना जाता था। हीनयान काल में स्नानपोढ़ी, पानपोढ़ी, चौत्य तथा शैलगृहों के अंगों का दान किया जाता था।

उपरोक्त दान कदी उपलब्धी तथा गुरुगम्भीरता को कला एवं स्थापत्य के माध्यम से प्राचीन कला का सर्वाधिक ज्वलंत उदाहरण अजंता है। कला के उत्कर्ष की दृष्टि से, तत्कालीन दान संस्कृति का परिचय कराने की दृष्टि से अजंता ही नहीं अपितु समुचे महाराष्ट्र के भाजे, कार्ले, एलोरा, बेडसा, कोंदाने, जाकीनवाडी, जुन्नर, कान्हेरी, कुडा, नाणेघाट, शेलारवाडी, पितळखोरा, नाशिक, पाले, पन्हाळेकाजी आदि बौद्ध शैलगृहों में दान अभिलेख दान की सम्यक संकल्पना को दर्शाते हैं। दान का महत्व नहीं होता तो शायद ही उपरोक्त शैलगृह निर्माण हो पाते और सिना ताने अपनि वैभवसम्पन्नता का परिचय देते।

प्राचिन विदर्भ में प्राप्त व्यापार एंव व्यापारी मार्गों पर बौद्ध धर्म का प्रभावः

(मौर्य काल से सातवाहन काल)

शशिकांत गुलाबराव गजभिये
(प्रा. भा. इ. सं व पुरातत्व विभाग
रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर)
Mob. No. 8149906273/8421298273
E-mail : sgajbhiye440@gmail.com

महाराष्ट्र राज्य मे आनेवाला अधिकांश भाग अर्थात् विदर्भ है। विदर्भ यह सबसे महत्वपूर्ण स्थान है। यह महाराष्ट्र राज्य के पूर्वी भाग मे एक महत्वपूर्ण राजकीय भाग है। जिसका वर्तमान क्षेत्रफल ९१,००० कि. मी. है। ईस भुभाग मे नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, गडचिरोली, वर्धा, अकोला, अमरावती, वाशिम, बुलढाणा तथा यवतमाल जिल्हे समाविष्ठ है। विदर्भ मे उत्तर में नर्मदा नदी से लेकर पुर्व में कृष्णा नदी तक तो पश्चिम में खानदेश से लेकर पुर्व में छत्तीसगढ़ तक फैला हुआ विशाल भूभाग है। सह्याद्री एंव सातपुड़ा के मध्य का पुर्णा नदी का भुभाग अर्थात् विदर्भ है। पुर्णा नदी व्यतिरिक्त इस प्रदेश में वैनगंगा, वर्धा, कन्हान नदीयों का भुभाग सम्मिलित है।

विदर्भ का नामः

विदर्भ अति प्राचिन काल से प्रसिद्ध रहा है। ऋग्वेद में उल्लेखित अगस्त ऋषि तथा लोपामुदा के विदर्भ से घनिष्ठ रूप से संबंध थे। लोपामूद्रा विदर्भ की राजकन्या थी, विदर्भ के नामकरण में कई परंपराये प्रचलित हैं। विभिन्न कालों में विदर्भ के अथवा उसके भुभागों में विभिन्न नाम मिलते हैं। जैसे — सभाराष्ट्र, भोजवट, कॅथकौशीक इत्यादी। इ. स. ७ वी शताब्दी के पुर्वाधि में आये चिनी यात्रि व्हेन्सांग ने विदर्भ के कुछ स्थानों की गनना कौशल में कि है। विदर्भ दक्षिण पत में स्थित है। महाभारत में एक स्थान पर विदर्भ की गणना उत्तर भारत के जनपदों में कि गई है। तथा दुसरी बार दक्षिण के जनपदों में कि गयी है। विदर्भ कालक्रम मे एक विस्तीर्ण, जनपद में परिवर्तित होता गया। जिसके फलस्वरूप विदर्भ मैं दी गई जनपदों की स्थिती मानी जाने लगी। जबकी एक काल मैं विदर्भ चेदी जनपद का प्रदेश था। विदर्भ के मौर्योत्तर काल के इतिहास पर कालीदास के मालविकाअग्निमित्र नाटक से कुछ प्रकाश पड़ता है। विदर्भ मैं मौर्य, शुंग, सातवाहन जैसे वंश थे जो बहोत ही महत्वपूर्ण भुमिका निभाते हैं। भारत देश के अनेक भागों में तथा विदर्भ मैं भी प्राचिन काल मैं हिन्दु, जैन और बौद्ध धर्म अस्तित्व में थे। मौर्य, शुंग सातवाहन और वाकाटक काल मैं हिन्दु एंव बौद्ध धर्म का प्रसार दिखाई देता है। मौर्य, शुंग, सातवाहन, वाकाटक काल मैं बौद्ध धर्म अधिक प्रचलित था। जिसके उदा. हमे उस काल के अभिलेख, स्तुप, सिक्के एंवं व्यापार के माध्यम से ज्ञात होते हैं।

मौर्य काल :

साहित्य एवं पुरातात्विक साक्ष्यों के आधार पर यह निर्विवाद रूप से कहा जा सकता है कि विदर्भ जनपद का समावेश मौर्यों साम्राज्य में था। चंद्रगुप्त मौर्य के राज्य में दक्षिण में मैसुर, आंध्रप्रदेश का दक्षिणी भाग तथा तमिलनाडू का उत्तरीभाग थे। इस विस्तृत प्रदेश में विदर्भ भी समाविष्ट था। विदर्भ से प्राप्त आहत मुद्राओं का यद्यपि सम्यक अध्ययन नहीं हो पाया है तथापि फिर भी उन पर प्राप्त चिन्हों के आधार पर कहा जा सकता है कि इनमें से अधिकांश मौर्यकाल में प्रचलित थी। इसी भाँति इस क्षेत्र से प्राप्त कुछ ढले हुए सिक्के भी मौर्य कालीन माने जाते हैं। पवनी मैं उत्खनित स्तुपों की प्राप्ति जिनकी प्राचीनता मौर्यकाल तक जाती है। तथा हेत्सांग व्दारा उल्लेखित दक्षिण कौसल जिसमें वर्तमान विदर्भ के भंडारा, वर्धा, तथा चंद्रपूर जिले सम्मिलीत थे की राजधानी में अशोक के बनवाये स्तुप के आधार पर विदर्भ मौर्य साम्राज्य का एक अंतर्भूत प्रदेश था जिसमें कोई संदेह नहीं है। इसकी पृष्ठि एक और अभिलेख से होती है। पवनी से अनतिदुर देवटेक, जिल्हा चंद्रपूर नामक ग्राम से एक शिलालेख प्राप्त हुआ था। जो मौर्यकालीन ब्राह्मीलिपि में उत्कीर्ण है तथा अशोक के अभिलेखों से समानता रखने के कारण विद्वानों व्दारा मौर्यकाल का माना गया है। मौर्यकाल में बौद्ध धर्म प्रगति पर था। अडम, चिकम्बुरी, देवटेक और पवनी मौर्यकालीन बौद्ध धर्म से संबंधीत स्थल हैं। जहाँ से हमें अनेक अभिलेख, दानलेखों के माध्यम से विदर्भ में व्यापार और व्यापारी मार्गों के बारे में पता चलता है एवं बौद्ध धर्म के प्रसार के बारे में भी पता चलता है कि इस काल में बौद्ध धर्म कितना प्रचलित था।

सातवाहन काल:

सातवाहनों का वर्चस्व विदर्भ राज्य मैं भी था, जो हमें प्राप्त सिक्कों से पता चलता है। पुरानो के अनुसार सातवाहन प्रथम राजा सिमुक के सिक्के विदर्भ में भी मिले हैं। विदर्भ मैं अकोला तथा भंडारा से इस राजा के सिक्के प्राप्त हुए हैं। आरंभिक सातवाहन नरेशों के राज्य में विदर्भ का समावेश यहाँ से प्राप्त सातकर्णि साति सातवाहन प्रभुति राजाओं के सिक्कों से स्पष्ट है। पवनी के उत्खनन से भी प्रथम सातकर्णि का सिक्का मिला है। कौण्डन्यपुर से भी तांबे का एक सिक्का मिला है जिसे साति श्री अथवा श्री सात सातवाहन राजा का माना जाता है। सातवाहन काल में भी बौद्ध धर्म का प्रसार हुआ। वासिष्ठीपुत्र पुलगामि के १९ वें गुहालेख में गौतमी पुत्र सातकर्णि को विदर्भ का विजेता बताया गया है जिस कारण हम कह सकते हैं कि ई. प्रथम, ब्लृतीय शताब्दी मैं विदर्भ में सातवाहनों का राज्य था। चंद्रपूर जिले में ब्रह्मपुरी तथा अकोला जिले के तरहाला नामक स्थानों से प्राप्त पर्वती सातवाहन नरेश के सिक्कों की निधियों से इस प्रदेश में सातवाहन राजाओं के बारे में पर्याप्त जानकारी मिलती है। वशिष्ठीपुत्र पुलगामि के सिक्कों पर हमें पानी के जहाज का अंकन दिखाई देता है। जिस से हम यह कह सकते हैं कि सातवाहन काल में व्यापार होता था।

चंद्रपूर जिल्हा के चंदनखेडा यहाँ की प्राचीन बस्ती सातवाहन काल की थी यह लगभग दस एकड़ क्षेत्र में फैली है। यहाँ सातवाहन काल के मृदभांड, ईट, सिक्के, चुंडीया, बडा जार, छोटा कुँआ इत्यादी के अवशेष प्राप्त हुए हैं। यहाँ से दो मुद्रा प्राप्त हुई हैं जिससे सातवाहन काल के उद्विस नाम का उल्लेख है, यह व्यक्ति, अधिकारी, व्यापारी, उद्योग का प्रमुख अधिकारी या चारसौ गाँव का प्रमुख होगा क्योंकि दुसरी मुद्रा में द्रोणमुख शब्द आया हुआ है। द्रोणमुख अर्थात् चारसौ गाँव का मुख्य स्थान था, यह स्थल मार्ग से घिरा हुआ नगर इस अर्थ से लिया है, जिससे यह ध्यान में आता है चंदनखेडा (प्राचीन नाम कपीशकट) यह व्यापारी और उद्योगों का उन्नत शहर था। मुद्रा लेख में स्थल मार्ग से जुड़े हुए नगर का पता चलता है। सातवाहन काल के पुराभिलेख में अनेक नगरों बंदरगाह के नाम मिलते हैं। मानसार इस शिल्पशास्त्रीय ग्रंथ में ऐसै नगरों की द्रोनानतर कहा गया है बाद में यह नाम द्रोमुख्य अथवा द्रोणीमुख्य कह कर बोला जाने लगा ऐसे नगरों में बंदरगाह रहते हैं वहाँ जल और स्थल ऐसे मार्ग से आनेवाला माल उतारा जाता था जिस कारण ऐसे नगरों में व्यापार बहुत बड़े पैमाने पर चलता होगा। उपर दिए हुए विवेचन से यह स्पष्ट होता है कि चंदनखेडा चारसौ गाँव का प्रमुख स्थान था अर्थात् नगर था और यह स्थल विभिन्न मार्गों से जुड़ा था। चंदनखेडा के उत्खनन में सातवाहन काल के अवशेष मिले हैं। उसमें रोमन मृदभांड बोनपाईट, बुद्धपुजा शिल्प इत्यादी पुरावशेष प्राप्त हुए हैं। विदर्भ में चंदनखेडा से जुड़े हुए सातवाहन स्थल कायर, कंधार जि. यवतमाल, महागाव रिठी जि. चंद्रपूर हैं जो चंदनखेडा से ज्यादा अंतर पर नहीं हैं। सातवाहन काल में इनको जोड़ने वाले रास्ते अस्तीत्व में होगे जिसमें व्यापार और उद्योग इत्यादी होता होगा।

मौर्यकाल और सातवाहन काल के व्यापारी मार्ग :

बौद्ध धर्म के समय मौर्यवंश और सातवाहन वंश में व्यापार दिखाई देता है। इस काल में हमें व्यापारी मार्गों का भी पता चलता है। जातक कथा एवं पुरातात्वीक साक्ष्यों के आधार पर हमें व्यापारीमार्गों के बारे में जानकारी प्राप्त होती है। जातक कथा में विदर्भ के इन मार्गों के बारे में बताया गया है।

वैद्यम जातक के अनुसार काशी से कौडिन्यपूर या भद्रावती तक मार्ग था। सुरापाना जातक में भद्रावती से अनंतिथ्य जानेवाले मार्ग का वर्णन है। यह भद्रावती (भद्रद्वती) से पवनार या वैनगंगा के किनारे से लगा देवटेक, पवनी, चंडाला, मांढळ, अडम यह है। इन सभी जगह पुरावशेष प्राप्त हुए हैं। यही मार्ग रामटेक पहुँचता है और आगे त्रिपुरा से जाकर कौशांबी जाता है।

संखपाल जातक में विदेह राष्ट्रीय राजधानी मिथीला के एक गृहपती व्यापार के लिए महिंसराष्ट्र में आने का उल्लेख है। इसी को महामार्ग कहा गया है। यह सकुल नगर (वत्तर्मन साकेगाँव) से पातुर होते हुए कुंडीनपुर और वहाँ से अंवितित्थ्य के तरफ जाता था। यही मार्ग आगे भेण्णाकर (भंडारा) जाता था। यही मार्ग से भगवान बुद्ध भद्रावती आए थे ऐसा उल्लेख है। भद्रावती

और कौशांबी यह महामार्ग जुड़े थे और इन दोनों शहरों में व्यापारीक संबंध थे। बौद्ध काल में छोटे बड़े नगरों की पुरी संख्या २४,००० होने की बात पाली साहित्य में बताई गई है।

मांढल उत्खनन में एक अभिलेख मिला है जिसको पहला अक्षर स्पष्ट नहीं है। बाद के अक्षर इस प्रकार है “ द – र – वे – ति – ती ” यह अक्षर वाकाटक कालीन ब्राह्मी लिपि में उत्कीर्ण है। पहला अक्षर अस्पष्ट है वह शायद “भ” है। अगर वह भ होगा तो उसका पुरा उच्चारण “ भ द र वे ति ती ” अर्थात् भद्रावती होगा।

मौर्य काल में इ.स. पूर्व ३ री शताब्दी में राष्ट्रीय महामार्ग में ऐसे अभिलेख प्रवासी और जनता के सुविधा के लिए विशिष्ट अंतर पर खड़े किए गए थे। भद्रावती यह चंद्रपूर जिल्हा का अती प्राचीन तिर्थक्षेत्र था आज भी है। आज भी भद्रावती में बौद्ध संस्कृती के साक्ष दैनेवाली गुफा व प्राचीन स्थल दिखाई देते हैं। सातवाहन काल में भी चंदनखेड़ा, चंद्रपूर जिले में ब्रह्मपुरी, तरहाला, कायर, भोन, अडम, तेर और पैठन आदि व्यापारीक क्षेत्र और व्यापारी मार्गों के बारे में पता चलता है। बुलढाणा जिल्हा के संग्रामपुर तालुका के भोनगांव, पातुर्डा में पुणे विद्यापीठ डेंक्कन कॉलेज के डॉ. भास्करराव देवतारे ने उत्खनन करके सातवाहन साम्राज्य के व्यापार के उपर प्रकाश डाला है। भोनगांव यह चावल का व्यापारी पेठ था, ऐसा उनका मत है।

यह सभी हमें सिक्कों और साहित्य, और पुरातात्वीक साक्ष्यों के आधार पर स्पष्ट होता है कि बौद्ध धर्म का प्रसार मौर्य और सातवाहन काल में था एवं व्यापार और व्यापारी मार्गों की जानकारी भी प्राप्त होती है।

ऊपर दिए गए अधिक से अधिक स्थान विदर्भ में स्थित हैं। मौर्य और सातवाहनों का व्यापार विदर्भ में ही नहीं तो विदर्भ के बाहर महाराष्ट्र, भारत के अन्य श्रेत्र और विदेशों तक फैला था। इन सभी के साक्ष्य हमें उत्खनन से प्राप्त रोमन मृदभांड, सिक्के, बौद्ध शिल्प और अभिलेख इत्यादी पुरावशेषों से प्राप्त होते हैं।

मौर्य और सातवाहन काल में बौद्ध धर्म का प्रभाव :

मौर्य और सातवाहन काल में बौद्ध धर्म का प्रभाव अधिक दिखाई देता है। शुंग काल में भी बौद्ध धर्म का प्रभाव दिखाई देता है। बौद्ध धर्म के प्रभाव के बारे में जानकारी पुरातात्वीक अवशेषों के माध्यम से मिलती है। मौर्यकाल और सातवाहन काल में पाये गए अभिलेखों और बृद्धशिल्प, स्तुप इत्यादि के माध्यम से इस काल में बो बौद्ध धर्म अधिक प्रचलित था यह पता चलता है। पवनी के जगन्नाथ टेकड़ी स्तुप के उत्खनन में इ. स. पूर्व दुसरे से इ. स. बाद की दुसरी शताब्दी तक के कालखंड के अनेक लेख मिले हैं। इस कालावधी में अनेक बार स्तुप के बांधकाम कार्य किया गया यह पत्थर के उत्कीर्ण लेख और अक्षर शैली से पता चलता है। यहाँ अनेक भिक्षु के दान लेख भी उत्कीर्ण हैं। पवनी में लेख क्रं २८ अपूर्ण है फिर भी यह वाणिक अर्थात् व्यापारीयों के दान का उल्लेख करता है, जिसके माध्यम से हम यह कह सकते हैं कि विदर्भ में इस काल में व्यापार होता था।

चांडागण में गुफा के प्रवेशन्दार के दाहिनी और ऐसे दो गुहालेख मिले हैं। इन लेखों में बताया गया है कि इस गुफा का बांधकाम वंदलक के पुज ने किया था। और दुसरे लेख में

ओकियस नाम के व्यक्ति के दान देने का उल्लेख है, यह व्यक्ति व्यापारी होगा जिसने यह दान दिया है। इस लेख की लिपि ब्राह्मी और भाषा प्राकृत है। यह इ. सा. पूर्व दुसरी से पहली शताब्दी का लेख है।

विदर्भ यह गौतमीपुत्र सातकर्णी के साम्राज्य का भाग है यह नाशिक के वाशिष्ठपुत्र पुलगामि के लेख से पता चलता है, संबंधीत लेख गौतमी बलश्री ने लिखा एवं इस लेख में बौद्ध भिक्षु ने दान देने का उल्लेख है। सातवाहन राजाओं के काल में अनेक गुहा भिक्षुओं के लिए खोदी गई विदर्भ में बौद्ध भिक्षुओं के लिए अनेक खोदी हुई गुफाएँ मिलती हैं।

विदर्भ क्षेत्र के अनेक स्थानों से सातवाहन एवं मौर्या के बौद्ध धर्म से संबंधीत अनेक लेख, अभिलेख, गुफा, दानलेख और पुरातात्वीक अवशेष प्राप्त हुए हैं जिसके माध्यम से यह कहा जा सकता है कि इस काल में बौद्ध धर्म अधिक प्रचलित था और व्यापार एवं व्यापारीक क्षैत्र पर इस धर्म का प्रभाव था।

खोब्रागडे परिवाराकृत धमचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

HEMANT RAJESHRAO KHOBRAGADE
CHILD DEVELOPMENT PROJECT OFFICER

**INTEGRATED CHILD
DEVELOPMENT SERVICES
MULCHERA**

-ADDRESS-

AT. PO. MULCHERA, DIST. GADCHIROLI
Mob. 9730760318

कल्के सभी मुक आज बोलने लगे

वज्रासन

आज हम युवा के बारे में, उनके विचार, आचार के बारेमें, उनके समाज लोगों के बारेमें, तथा अपने उत्तरदायीत्व के बारेमें कैसा दृष्टीकोण है विचार कर रहे हैं. जिसे समाज का (दिशा) भविष्य माना जाता है, जिनके कंधों पर समाज का उत्थान और विलय टिका है इसलीये उनको अलग ही महत्व है आज हम युवा लोगों में हमारे मानव समाज प्रति, क्या भावना है इसे समजना भी आवश्यक है. कभी कभी हमें विचार आते हैं कि समाज ने हमारे लिये क्या किया ? पर जब हम तथागत सम्यक सम्बुद्ध, महात्मा फुले, कबिर, और डॉ. बाबासाहब अम्बेडकर के कार्यों को याद करते हैं, उनके जीवन को याद करते हैं, तो हमें समाज के बारे में, वहाँ के लोगों के बारेमें सोचने के लिये मजबूर होना पड़ता है. जिस महामानवों को हमारा यह समाज पूजता है, उनके गुन गाता फिरता है, असामाजिक संतुलन क्यों है. या फिर यह एक दिखावा है.

आज के यूग के हम यूवा को अपना साथी समझकर उत्थान करे क्यों की आज हम देख रहे हैं कि हमारे समाज के जिस किसी ने भी बाबासाहब की अप्रतिम मेहनत की वजह से कल्याण किया है पर वह आज अपने परिवार तक सिमीत रहे हैं हमारे समाज में ऐसे हजारों लोग हैं जिन्होंने बाबासाहब के हमारे समाज के पिढ़ीत कमजोर लोगोंके लिये किये गये प्रवधान का लाभ उठाकर प्रगती की अगर उस प्रगती का कुछ हिस्सा उन्होंने समाज के कमजोर लोगों के साथ बाटा रहता तो हमारे इस समाज में कोइ कमजोर वर्ग नहीं होता. आज हम देखते की एक तरफ करोड़ों के महल दुसरी तरफ घास की लकड़ीयों की झोपड़ीयों इसपर हमें सोचने पर मजबूर होना पड़ता है यहाँ आज हम युवा वो को इतनी मुश्किले सहन करना पड़ रहा है इतने पढ़े लिखे रहने के बावजुद हमें नौकरी उपलब्ध नहीं है. नौकरियां क्या सिर्फ सरकार की ही करना चाहिये अगर नहीं मीली तो क्या वैसे ही जिंदगी गुजारना चाहिये अगर नहीं तो बारी रहती है प्रायःक्लेट नौकरी की, जिस के मालक हमारे समाज के लोग नहीं, वह मालक जैसे चाहे काम करवा ले जो चाहे कहे सब सहन कर कम पैसे में नौकरी करना पड़ता है. क्या इससे हम अपना उत्थान कर सकेंगे? अगर हम अपना ही उत्थान नहीं कर सकते तो समाज तो दुर की बात है. हम यह भी कहना चाहते हैं की आज हमारे समाज में इतना मजबुत प्रगत वर्ग है कि जो बड़े-बड़े कारखाने खोल उस में हमारे समाज के बोरोजगार युवा को रोजगार दिला सकते हैं पर उस बारे में उनकी कोइ पहल नहीं है फिर कैसे उनके बारेमें आदर पैदा होगा। आज हमारे सामने समाज से ऐसा एक भी आदर्श बाबासाहब के बाद आया नहीं जिसकी मदत से हम समाज के युवाओं प्रगती और उत्थान होे।

आज हम देखते हैं कि जहाँ हमारे समाज ने कंपनीयों खड़ी करनी चाहिये थी वहाँ करोड़ों के मंदीर, विहार खड़े कर दिये अगर खड़े हुये भी हैं पर जहाँ से धर्म फैलना चाहिये वहाँ से अधर्म फैल रहा है जहाँ तक मैंने बुधीजम समजा है। जब भी कभी बद्धने प्रवचन दिये सब लोगों की समस्या छुड़ाने के लिये तथा दुख दुर करने के लिये ही दिये। ऐसा एक भी प्रवचन ना हो जिसमें

लोगों के कल्याण, प्रगती का मार्ग बताया ना हो पर आज हम प्रैक्टीकल धर्म स्वीकार नहीं करते हुए केवल प्रैक्टीकल अधर्म स्वीकार कर रहे हैं। जो बुद्ध ने करने नहीं बताया वही आज हम खुले दिलसे बड़े पैमाने पर करते हैं, धर्म का मुख्य उद्देश मानवता का कल्याण है, पर क्या आज यह उद्देश सफल हो रहा है ५० साल बीत गये, हम १०० साल पिछे गये क्यों की हमने हमारे माता पिता ने, आज के शिक्षित उच्च शिक्षीत लोगोंने बाबासाहब और बुद्ध क्या सिर्फ स्वार्थ के लिये स्वीकार किया। जो उन्होंने करने के लिये कहा वह हमारे मातापिताने किया नहीं उसे विहार में बंद रखा पुजा घर और पुजा में बंद रखा जो अपयश का मार्ग है। इस कारन हमें यह दिन देखने मिल रहे हैं।

आज यहाँ एक पिढ़ीका नेतृत्व करनेवाले पवन शेलारे, भैय्याजी खैरकर, डॉ. अरुण हुमने सर, के. सोमकुवर, थूल सर, के. बी. मून सर, आप सभी मान्यवरों को बुद्धिस्ट युवक प्रश्न करना चाहते हैं। आप लोगोंके पहले पिढ़ीने आपकी पिढ़ीके उज्ज्वल भविष्य के लिये बाबासाहब का कहना मानकर मानवी जीवन प्रगतीतिशील बनाने, समाधानी और सुरक्षीत बनानेवाले तथागत के विचारों के संस्कार आपको दिये। उस वक्त एक भी विहार नहीं था। फिर भी बुजूर्ग अपने बच्चोंको खुले मैदान में लाकर उनकी देखरेख में लाठीकाठी पढ़ाते थे, सैनिकी शिक्षा देते थे, विविध प्रकार के खेल सिखाते थे। छोटे बच्चों को बिठाकर तथागत, ज्योतीबा फुले, सम्राट अशोक, सावित्रीबाई फुले, रमाई, सारीपुत्त, आनंद, जीवक, महामोगलायन इनकी कहानी सुनाते थे बाबासाहब जो पाश्चात्क निकालते थे उसका इंतजार पुरी बस्ती करती थी। जैसे ही बाबासाहब का अखबार गांव में पहुंचता था। पुरी बस्ती जमा होती थी और वह अखबार सबके सामने पढ़ा जाता था। जिससे लोगों को बाबासाहब के कार्यों का पता चलता था। उनकी प्रेरना लिये लोग बाबासाहब जैसा बोले वैसा करते थे। जैसे हि बाबासाहब बोले मरे हुये जनावरोंका मांस खाना छोड़ दो, लोग भुखे रहे, बच्चों का भुखा रखा लेकीन मरे हुये जनावरोंका मांस खाना छोड़ दिया बाबासाहब ने कहा भुखे रहो लेकीन बच्चों को पढ़ाओ, बच्चे फटे कपडे पहनकर स्कुल गये, बगर चप्पल पहने कॉलेज गये अच्छी पढ़ाई करके ऑफीसर, डॉक्टर, वकिल और उद्योगपती बने और अपना विकास किया और सुखी जीवन जी रहे हैं। इसका कारण तथागत सम्राट अशोक, सारीपुत्त, महामोगलायन, आनंद, क्रांती ज्योतीबा फुले, सावित्रीबाई फुले, रमाई आपके आदर्श हुये। क्योंकी, इनके बताये मार्ग पर आपकी पिढ़ीकी इतनी प्रगती हुई, कि दुनिया में किसी भी मानव समूह की इतने कम समय में नहीं हुई। ये सब अपने आप नहीं हुआ। आपकी सिनियर पिढ़ीने आपके हाथ पकड़कर सही जगह बिठाकर आपको सही बाते बताकर आपसे करवाया, इस कारण आप सुखी जीवन जी रहे हैं। पर आपके पिढ़ीने हमें क्या दिया? आप हमें विहार के बजाय गार्डन लेके गये। आप हमें लव्हर्स पॉइंट लेके गये इतना ही नहीं आप हमें सलमान, शाहरुख, ऐश्वर्या, माधुरी के पिक्चर्स दिखाने लेके गये। छुट्टी के दीन बाबासाहब, तथागत की स्टोरी सुनाने की बजाय मटन पार्टी, दारू पार्टी रखी। आप हमारे पिढ़ी को कॅम्पुटर की बजाय टिक्की केबल हमारे सामने रख रहे हैं। बुद्धिस्ट कल्चर की बजाय टिक्की के सामने बिठाकर, चुम्पा दे, चोली के पिछे क्या है इस गानेपर डांस सिखाते हैं। छोटे बच्चे भी बाबासाहब की बजाय कार्टून हिरो अपना आदर्श मानते हैं। आपके पिढ़ीका लेखक, चरित्रिकार वर्ग जिन्हे तथागत,

बाबासाहब के विचारों की जानकारी है, उन्हीं के किताब लिखते हैं। उन्हीं लोगोंके पास किताबों से लदी आलमारी भरी पड़ी रहती है और वही लोग तथागत और बाबासाहब के विचारों को लेकर आपस में लड़ रहे हैं। लेकिन जैसा बाबासाहब का पेपर सभी को इकट्ठा करके उनके विचारोंको समुहीक पढ़ा जाता था। वैसा हमें आपके पिछीने उनके विचारोंसे अवगत नहीं कराया। धम्म शिवीर हो या साहित्य सम्मेलन उसमें आप कभी बच्चों को लेकर नहीं लेके जाते और कभी लेके भी जाते हैं तो उस सम्मेलन का आयोजन ऐसा करते हैं कि उस सम्मेलन का दोबारा बच्चे नाम न ले। क्यों की जो स्टाईल, जो विचार ८० साल के बुढ़े व्यक्ति के लिये उपयोगी हो वही स्टाईल वही अँकटीब्हीटी ५साल का बच्चा या ३० साल के युवक को बताते हैं, लेकिन उनको मौज मस्ती या खेल ऐसे आनंद पैदा करने वाले तौर तरीकों का उपयोग नहीं किया जाता। आपकी पिछी नशापान कि आदत लगे, युवकों में व्यभीचार फैले ऐसे त्यौहार जैसे होली, थर्टी फस्ट, व्हेलेंटाइन डे ई। त्यौहार मनाने के लिये उत्साहीत होती है और युवकों को प्रोत्साहीत करते हैं और ऐसे त्यौहार मनाने का परमिशन देते हैं ऐसे मौके पर बाप बेटे के साथ मिलकर दाढ़ पिते हैं। लेकिन बाबासाहब तथा बुद्ध जयंती के मौकेपर युवकों को घरमें बंद करके रखते हैं। ऐसे मौकेपर बच्चोंको बोलते हैं कि पहले पढ़ाई कर बाद में जयंती मना। या फिर बाबासाहब के जयंतीपर शाम को डांस कॉम्पिटिशन होगी उसमें व्यभीचारी गानों तथा अश्लील गानोंपर डांस करना और कॉम्पिटीशन जितके आना इसके लिये प्रोत्साहीत करते हैं। और अनुमती देते हैं। गणपती, देवी के उत्सव में खुशीसे हिस्सा लेने देते हैं, लेकिन बाबासाहब या बुद्ध के फंक्शन का नाम लिया तो पढ़ाई का बहाना करके बाबासाहब और तथागत के विचारों को अवगत करनेसे रोकते हैं।

बाबासाहब ने देवी देवताओं के गुलामी से छुड़ाकर सोसायटी के डेव्हलपमेंट के बारेमें सोचनेवाले लोगों की प्राल्लेम का सोल्युशन निकालनेवाले, फिजिक्स, केमेस्ट्री, बायोलाजी, मेडीकल सायन्स, इंजिनियरिंग, स्थापत्य कला या मानवी जीवन सुखी सुरक्षित प्रगतीशील बनाने के लिये उपयोगी हो ऐसे सभी विषयोंका मार्गदर्शन करनेवाले तथागत को आपके सिनियर पिछीने आपको पहचान करवाई लेकिन युवकों को सही तथागत या उनका धम्म नहीं बताया। मेडिकल सायन्स में योगदान देनेवाले जिवक को सामने नहीं लाया गया महान बिजनेस मैन अनाथपिंडक के बारेमें, कभी फिजीक्स, केमेस्ट्री और आयुर्वेद में महत्वपूर्ण योगदान देनेवाले महान वैज्ञानिक नागार्जुन को कभी युवा पिछी के सामने नहीं लाया गया। तथागत को महान सोशलवर्कर या महान मार्गदाता की बजाय मोक्षदाता या भगवान के रूप में युवा पिछी के सामने लाया गया। पुजापाठ करनेवाले बुद्धीस्ट विद्वानोंको सामने लाया गया। उनका प्रचार प्रसार किया। युवा पिछीको बुद्धीज्ञम के नाम पर हिंदु धर्म हि बताया गया। युवा पिछी स्वीकार कर सके उनके बुद्धीको जचे ऐसे बुद्ध के विचार कभी बताये नहीं गये आपके सिनियर पिछीने जो बाबासाहब और तथागत आपको दिया वह आपने अपने तक सिमीत रखा। युवा पिछीको तथागत और बाबासाहब से दूर रखा। बड़े बड़े विहार बनवाये लेकिन उसमें सबसे पहले तथागत की मूर्ती का कब्जा, बाबासाहब की मूर्ती का कब्जा, भंतेजिका कब्जा, भैय्याजीका कब्जा। तथागत की मूर्ती, भंतेजी लोग और भैय्याजी जैसे सिनियर लोगोंको ही नजदीक आने देती है, उनसे ही प्यार करती है, इस कारण फिर युवक टीव्ही के सामने बैठेंगे, चौक में जाकर

टपोरी लड़कों के साथ चिड़ीमारी करेंगे नहीं तो टॉकीज में लड़कीयों के साथ देखने जायेगा या फिर आंबाझरी गार्डन जायेगा। इस सारे जगह वह क्या गुल खिलायेगा यह बताने की जरूरत नहीं।

शादी व्याह में दारू की व्यवस्था सबसे पहले कि जाती है, नहीं पिने वाले को सबसे पहले पिलाई जाती है। कभी युवकों कि भलाई के बारेमें सोचा नहीं जाता। अगर किसीने सोचा भी हो तो सिर्फ अपनी फॅमीली तक ही सोचता है और जब बच्चे बच्चीया शादी की उमर के होते हैं तो आपके पिढ़ीके लोग समाज में पुछते हैं कि क्या कोई शीलवान लड़की या लड़का क्या ऐसी शीलवान युवक या युवतिया आसमान से टपकेगी या बचपनसेही अच्छी बाते बताकर, अच्छे आदर्श दिलाकर, अच्छी जगह बिठाकर बनाने की जरूरत है? एड़स फैलानेवाले हिरो हिरोइन को ही एड़स के रोकथाम के प्रोग्राम में भाषण देने के लिये बुलाया जाता है आज तो युवा पिढ़ीके भगवान या आदर्श सलमान, शाहरूख, माधुरी, ऐश्वर्या हैं, जो आपके पिढ़ीने युवा पिढ़ीको दिये हैं। ये सारे बनावटी आदर्श गलत विचार, बुरे संस्कार किसी मनुवादी या किसी ब्राह्मण ने नहीं दिये इस के लिये आपकी पिढ़ी ही जिम्मेदार है। और आपकी पिढ़ीने कहती है कि बाबासाहब और तथागत ही हमारे असली आदर्श हैं। उनके विचारोंपर चलनेसेही हम सुखी और सुरक्षीत जीवन जि सकते हैं तो फिर हमें पहले बनावटी आदर्श क्यों दिये? इन नकली आदर्शों से ही युवा पिढ़ी का नुकसान होता है। बाबासाहब और तथागत के विचारोंसे युवा पिढ़ीका क्या फायदा होगा? इसका हमें जवाब चाहिये। आपकी पिढ़ी जो मुक्हमेंट चला रही है, उनके पास युवा पिढ़ी के लिये क्या फ्युचर प्लान है। बगर फायदे के पुराने आदर्श त्यागकर नये आदर्शों को क्यों अपनाये। आपके पिढ़ी के पास युवा पिढ़ीके अच्छे भविष्य के लिये, इस देश की प्रगती के लिये, अखिल मानवजाति के सुखी, सुरक्षीत जीवन के लिये कोई प्लान तैयार है क्या? या कोई प्लान करने जा रहे हों? कब तक करोगे हमें पता नहीं और अपने आप कुछ होने वाला नहीं, इसलिये युवा पिढ़ीका प्रतिनिधित्व करनेवाले डॉ प्रणय टेंभुरें, जयराज हाड़के, सुवंस मेश्राम, मनिष लामघरे, चेतन मेश्राम, इंद्रपाल गजघाटे, गनेश दुपारे ई। युवकोंने तथागत का धर्म जिसमें जग भी मीलावट ना हो जो हमें बाबासाहब से मिला है, युवकोंको को, विद्यार्थिनिओंको उन्हीं की भाषा में हसते खेलते मौज मस्ती करते हुये धर्म और बाबासाहब के कल्यानकारी विचार अवगत करने का मानस किया है। जैसा टाईम मिलता है अपनी पढ़ाई ध्यान में रखकर कभी विहार में कभी कभी होस्टेल कभी किसी के रूम में विद्यार्थिओंको इकट्ठा करके धर्म के विचार इन्हें अवगत कराते हैं। क्योंकी अब इंतजार खत्म हो चुका है, की कोई आकर हमें गाईड करेगा। हमारी पौर्णिमा, दिक्षा, उज्ज्वला, माधुरी, और महिमा ये युवतीयों तो युवकोंसे एक कदम आगे हैं। यह लोग तो सिधी धमकी ही देते हैं उन्हें जब भी छुट्टी होती है उन्हें बाबासाहब, बुद्ध धर्म, उनके क्यारिअर के बारेमें, एजुकेशन के बारेमें गाईड करनेवाले विद्वान उपलब्ध कराके दो वरना नागपुर की सीमा में पैर रखने नहीं देंगे। इस कारन उनको कोइ न कोई मार्गदर्शक उपलब्ध कराके देना पड़ता है। क्योंकी बाबासाहब के बच्चोंपर बहुत बड़ी जिम्मेदारी है। बाबासाहब के बच्चोंनेही कर्मकांड नकारा है उन्होंनेही सोसल बुद्धीज्ञाम स्विकारा है। इसलिये उन पर गाईड करने की जिम्मेदारी है इनके ही पास सही बुद्धीज्ञाम है। हालात नहीं रहते हुये भी बाबासाहब ने बड़ी मेहनत कर हमारे

समाज के उत्थान तथा विकास के लिये सिध्दार्थ महाविद्यालय, मिलिंद महाविद्यालय का निर्माण किया, जिससे हमारे समाज का युवा कल एक आदर्श बनकर समाज का नेतृत्व कर विकास करे। पर बाबासाहब के रहते ही उनके आसु निकल आये। जिनसे उन्होने आशा लगाई थी उनकी करतुतोंकी वजहसे निराशा में बदल गई और आज जो जो आदर्श बनने लायक थे वह अपने परिवार में मशगुल हैं। अगर कोई रहता है तो वो करोड़ों में एक ही रहता है। जैसा चला रहा, वैसे ही चला आ रहा है। क्या इसलिये हम युवा जिम्मेदार हैं? क्यों ना हम जहाँ से कुछ मिले वहाँ जाये क्यों हम इस समाज की पर्वा करे क्यों इस समाज में रहे, जिसने हमारे हर प्रगती के रास्ते पे काटे और अंगारे बिछा रखे हैं। हमे रोक रखे हैं पर हमे बाबासाहब के कर्मों को धुल में मिलाना नहीं है कोई आदर्श मिले ना मिले कोई सहारा मिले ना मिले हम आज के युवा कल के समाज का भविष्य खुद के बलबुते पर स्वयं प्रगती कर समाज को प्रगती के पथ पर ले जायेंगे। जय भीम...!

गुडधे परिवारकडून सर्वाना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

प्रा.स्वप्निल किंसनराव गुडधे

डिपार्टमेंट ऑफ इन्हॉयरमेंट सायन्स
कला, वाणिज्य आणि विज्ञान विद्यालय,
तुकूम, जि. चंद्रपूर

वृद्धाश्रम

जीसने हमको जन्म दिया
उसे भूल जाते हैं.
जिस मिट्टी ने पाला—पोसा
उसे ही बेच देते हैं..

आज इन्सान इन्सान नहीं
जानवर बन चुका है
पेट भरा होने पर भी
रूपयो का भूखा है

जीसके मेहनत करने पर हम
कुछ बन पाए हैं आज
क्या गुनाह किया उन्होंने, जो तुमने
पहनाए उन्हे काँटो भरे ताज

क्यो सहारा न दे सके
तुम उन बुढ़े कदमों को
चलना सीखाया जिन्होंने
हात पकड़कर तुम्हे

अरे, तुम्हारी हँसी को अपनी
खुशी समझते थे वे तब
क्यो उनके आँसुओं को पोंछने का
छम नहीं है तुमसे अब?

तुम्हे अच्छी जींदगी देकर
पुरी की उन्होंने अपनी जिम्मेदारी
इतना पैसा होने पर भी
सम्हाल न सके तुम उन्हे
आई उन पर वृद्धाश्रम जाने की बारी

जन्म देने पर खुशी मनाई थी उन्होंने
समझे थे तुम्हे सपूत
क्या बदकिस्मत थे वे बुढ़े माँ—बाप
जो निकले तूम उनके कपूत
जो निकले तूम उनके कपूत..

श्रद्धा देशपांडे
एम. एससी. जिओलॉजी

निळे पाखरं

निळ्या पाखरांचे लक्ष वेगळे होते,
नव्या आशा, नव्या उमेदी
अन् सोबत भिम होते...

काळजात लपवून दुःख बाबा
सुख चेहन्यावर दाखवत होते
त्या बहुजनांच्या हितासाठी
बाबा एकटेच लढत होते...

नाही शास्त्र, नाही तलवार
तरी केला प्रहार
शंभर कोटी जनतेवर
संविधानाने केले वार
संविधानाने केले वार...

सुगीर

९५७९०८१३००

सच्चाई : मनुष्य की

हँसने की इच्छा न हो, तो भी हसना पडता है।
कोइ जब पुछे कैसे हो, तो मजे मे हु कहना पडता है।
ये जिंदगि का रंगमंच है दोस्तो,
यहा हर एक को नाटक करना पडता है।
माचिस की जरूरत यहाँ नहीं पडती,
यहा आदमि आदमि से जलता है।
दुनियाँ के बडे से बडे सांयटिस्ट ये ढूँढ रहे हैं कि,
मंगल ग्रह पर जिवन है या नहि,
पर आदमि ये नहि ढूँढ रहा है कि,
जिवन मे मंगल है के नही।
मंदिर मे फुल चढाकर आये तो ये एहसास हुआ की,
पत्थरो को मनाने मे फुलो का कत्ल कर आये थे हम।
गये थे गुनाहो की माफी मांगने,
वहा और एक गुनाह कर आये है हम।
ज्योतिबा बोले सत्य पर चलो तुम,
असत्य की दहलिज चढे जा रहे है हम।
बाबा बोले पढो, संघर्ष करो और संघटित बनो,
उसके विपरित करते आ रहे है हम।
सब लोग कमाने के बारे मे बताते गए,
पर सबकुछ गवांते जा रहे है हम।

आशिष सर्जारे

मो. ९७६५९७७५९४

धर्म मार्ग दुःखमुक्तीचा

शांतीचा हा मार्ग
मार्ग दुःख मुक्तीचा
शोधण्या हा नवप्रकाश
सिद्धार्था ने त्यागले गृह...
नुतन प्रकाश मिळविण्या
ध्यानस्थ झाले पिंपळाखाली
वैशाख पौर्णिमेला गवसला
सिद्धार्थ गौतमास नवप्रकाश.

..
बुद्धत्व प्राप्त करून
गौतम झाले तथागत बुद्ध
तथागताला शांती मार्गचे
ज्ञान प्राप्तझाले...
दुःख मुक्तीचा संदेश
त्यांनीच जनतेला दिले
विश्व सम्राट अशोकाने तो
देश विदेशात फूलविला...
धर्म तो बुद्धाचा
विज्ञानवादी खरा
बाबासाहेबांनी ता आम्हा
विकासाचा मार्ग दाखविला..

शिक्षण घेऊन बाबासाहेबांनी
आशा जागविली दलितांची
बुद्धाचा धर्म आम्हा देऊनी
दिली आज्ञा स्वयंप्रकाशित
होण्याची.

प्रतिक बाबुराव बनकर

वो दिन ज्यादा दूर नहीं...

अगर मेरा दुनियाँ में आना, भी तुमको मंजूर नहीं।
जिस दिन तरसोगे बेटी को, वो दिन ज्यादा दूर नहीं॥

अपनाही था खून तुम्हारा, जिसको कोख मे मार दिया।
आज की बेटी कल की माँ है। ये भी नहीं विचार किया॥

जान के भी अन्जान बनो गर, होगा माफ कसूर नहीं,
जिस दिन तरसोगी बेटी को, वो दिन ज्यादा दूर नहीं॥

बेटी हुई तो छाती पीटी, बेटा पाकर फूल गये।
वंश चले न बिन बेटी के, शायद तूम ये भूल गये॥

बेटा लाभ है, बेटी हानि क्या ये बुरा फितूर नहीं,
जिस दिन तरसोगे बेटी को, वो दिन ज्यादा दूर नहीं॥

माँ होगी न बहन, न बीवी, क्या होगी फिर दुनियाँ मे।
सोचो जब नारी हो न होगी, क्या होगी फिर दुनियाँ मे॥

बिन धरती कोई बीज भी पनपे, कुदरत का दस्तूर नहीं।
जिस दिन तरसोगे बेटी को, वो दिन ज्यादा दूर नहीं॥

आराधना शर्मा

माझी माय रमाई

मायनं माझ्या पाहिलं होतं
कसं संसार थाटायचं
पदरांच्या ढिगळांना कधी
कसं जोडत जायचं...

मायनं माझ्या पाहिलं होतं
उन्हात घाम गाळायचं
एवढ्याशा भाकरी सोबत
चटणी मीठ खायायचं

मायनं माझ्या पाहिलं होतं
काट्यावर कसं चालायचं
फाटक्या चपला घालून
वाटेवरून कसं फिरायचं

मायेने माझ्या पाहिलं होतं
माय पासून दूर राहायचं
फुलासारख्या संसारातून
मायनं शेवटचा निरोप घ्यायचं...

कु. रूपाली तलके
बी.एड., एम.ए. भूगोल

सर्व दीक्षाभूमीवर येणाऱ्या धम्म बांधवांना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेट्ठुक-

बैरी. राजाभाऊ खोड़ागडे प्रतिष्ठान, नागपूर

-विनित-

प्रा. गौतमी डोंगरे-खोड़ागडे
अध्यक्षा

वसंतराव खोड़ागडे
उपाध्यक्ष

ब्ही. एस. रामटेके
सचिव

शीमराव वैद्य
सहसचिव

सुखदेव नारनवरे
कोषाध्यक्ष

एन. टी. मेश्राम
विश्वस्त

निरंजन खोडे
विश्वस्त

हेमलता खोड़ागडे
विश्वस्त

प्रविण खोड़ागडे
विश्वस्त

गजभिये परिवारकडून सर्वाना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

आयु. सूर्यकांत गजभिये
आयु. छायाताई गजभिये
श्रीकृष्णनगर, हिंगणा, नागपूर

-सदेच्छुक-

पवन गजभिये सुप्रिया गजभिये

देशप्रतार परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

योगेश देशप्रतार

-सदेच्छुक-

निशिद देशप्रतार व मँडी देशप्रतार

आंबेडकर नगर, तुमसर
जि. भंडारा

शामकुवर परिवारकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

ग्रा. संजय शामकुवर
अमरावती

सर्व दीक्षाभूमीवर येणाऱ्या धम्म बांधवांना
धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना
तायत्री इन्शुरन्स सहिसेस गोंडपिप्र
भारतीय जीवन बीमा निगम

-सदेच्छुक-

आयु. मोरेश्वर टी. दुर्गे
आयुष्यमती. शर्मिला मोरेश्वर दुर्गे
चेअरमन क्लब मेंबर - चिफ लाईफ
अँडलायजर शाखा बलारपूर
९८२३२४३२१८, ७९८८६५५४२७

भांगे परिवारकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

देवाजी भांगे	विशाल भांगे
निरंजना भांगे	कृणाल भांगे
कृपाल भांगे	मिनल भांगे

समर्पत भांगे परिवार नागपूर

वाळके परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

आयु. नामदेव झामाजी वाळके
आयु. छाया नामदेव वाळके
आयु. रोहित नामदेव वाळके
आयु. खुका रोहित वाळके
आयु. मोहित नामदेव वाळके
संपर्क-९७६४९३३०७९

**वाळके परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना**

आयु. सुदास वाळके

-सदेच्छुक-

आयु. निर्मल सुदास वाळके
आयु. अभिषेक सुदास वाळके
आयु. रनेहा अभिषेक वाळके
आयु. द्वानिका अभिषेक वाळके

**दीक्षाभूमीवरयेणाऱ्या सर्व बांधवांना
धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना**

रनेहल वाघमारे

आणि मित्र परिवार
छाव्रसंथ शांतिल

-सदेच्छुक-

**सुरेश हुड्डोरे, पुष्टक उमाठे व
विशाल पिंपळशेंडे**

**उदापूरे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना**

-सदेच्छुक-

राजभाऊ टी खटोल
लॉ कॉलेज, बागपूर

आमच्या कडे सर्व प्रकारच्या गाड्या
किरायाणे मिळतात

-संपर्क-

सचिन उदापूरे, हर्षल उदापूरे
मो. नं. ८६०५७०७०२०

**दीक्षाभूमीवरयेणाऱ्या सर्व बांधवांना
धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना**

-सदेच्छुक-

आयु. अमील थूल
आयु. राजु नन्जावरे
आयु. अमित झापाटे
रुम नं. 15

कांबळे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

नितेश संभाजी कांबळे
संशोधक विद्यार्थी, वनस्पतीशास्त्र

रोडे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

गोरेब चिंतगमण शेंडे
संशोधक विद्यार्थी, वनस्पतीशास्त्र

सोनोने परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

संतोष सोनोने
एम. कॉम.

रंगारी परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

विजय रमेश रंगारी
एम.एससी. भौतिकशास्त्र

कांबळे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

डॉ. यश्ल कांबळे
पीएच.डी., वनस्पतीशास्त्र

बन्सोड परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

महेश बन्सोड
एम.एससी. भौतिकशास्त्र

चवरे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

जितेंद्र चवरे
एम. कॉम

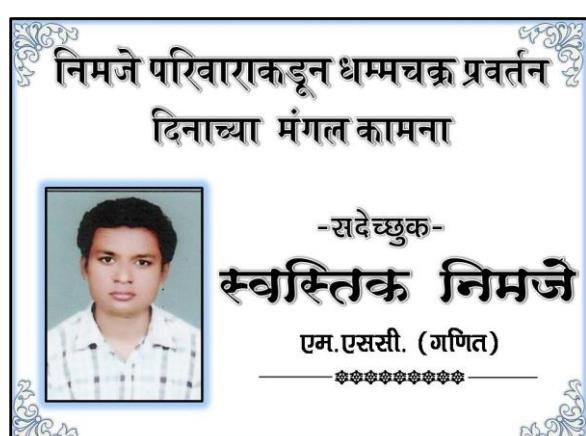
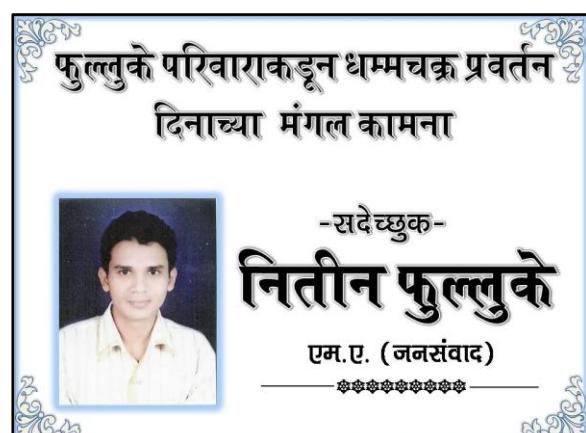

गायकवाड परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

नितीन दादासाहेब गायकवाड
एम.कॉम., एम.ए. (अर्थशास्त्र),
बी.एड.

सर्वांना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

हरीश आडे

बी. एड., एम. ए.
(अर्थशास्त्र, संशोधक)

घोडके परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

सुदेश घोडके

समस्त घोडके परिवार

सर्वांना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

श्यामल अनमोल मेश्हाम

एम.एससी. (भौतिकशास्त्र), एम. एड.,
बसपा कार्यकर्ता

सूर्यवंशी परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

ईच्छापूरी सूर्यवंशी

एम.एससी. (रसायनशास्त्र)
बी.एड.

सर्वांना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या
मंगल कामना

मंगेश गडपाले व महेश गडपाले

वाधमारे परिवाराकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

आयु. भवण वाघमारे

धोँगळे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

कुंदन धोँगळे

चापले परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

आयु. धर्मराज चापले

गायकवाड परिवारकङ्गन धम्चक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

चिशवजीत गायकवाड
एम.एससी. (भौतिकशास्त्र),
संशोधक विद्यार्थी

शिंंगी परिवारकङ्गन धम्चक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

शिंंगी परिवार
येरकड, ता. धानोरा, जि.
गडचिरोली

बागडकर परिवारकङ्गन धम्चक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

लेखराज बागडकर
एम.एससी. (गणित), एमबीए, बी.एड.

सवांना धम्चक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

Samadhan Wankhede
Ratnamalatai Wankhede
Shekhar Wankhede
Janvi Tanoldakar

सोनकुसरे परिवारकङ्गन धम्चक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

हेमंत सोनकुसरे
संशोधक विद्यार्थी
(जिओलॉजी)

वासनिक परिवारकङ्गन धम्चक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

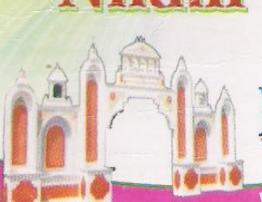
-सदेच्छुक-

राहूल वासनिक
एम.एससी. (भौतिकशास्त्र)

अजय जाभुळकर : 9823538391
बंटी जाभुळकर : 9226542330
निकिल जाभुळकर : 9372888478

Nikhil Catering & Decoration
Vaishali Nagar, Nagpur-17.

कानेकर परिवारकङ्गन धम्चक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

प्रमोदकुमार
एम.ए. (राज्यशास्त्र), नेट,
जेआरएफ

